

SEBEZHETŐ IFJÚSÁG



SEBEZHETŐ IFJÚSÁG

SEBEZHETŐSÉG AZ OKTATÁSBAN,
A MUNKAVÁLLALÁSBAN
ÉS A SZABADIDŐBEN EURÓPÁBAN
– PERSPEKTÍVÁK

Sorozatszerkesztő
Gábor Kálmán

BELVEDERE
Szeged, 2003

A kötet megjelenését támogatta

Gyermek Ifjúsági és Sportminisztérium
Hálózat a Szabad Információért Alapítvány
Duna-Körös-Maros-Tisza Eurorégió Ifjúsági Szövetsége
Dél-alföldi Regionális Ifjúsági Tanács
Dél-alföldi Regionális Ifjúsági Szolgáltató Iroda
Mobilitás Ifjúsági Szolgálat



Szerkesztette
Jancsák Csaba

© Andy Furlong, Barbara Stalder, Anthony Azzopardi, 2000
© Council of Europe, 2000
© Belvedere Meridionale, 2003

Fordította: Domokos Tamás, Jancsák Csaba, Belvedere Meridionale, 2003
A fordítás eredeti joga fenntartva: Council of Europe
This translation is published by arrangement with the Council of Europe and is the sole responsibility of the translator.

TARTALOM

Előszó	7
Összegzés	11
Bevezetés	14
Sebezhetőség és oktatás	16
I. Irányok a középiskolai és a felsőoktatásban	16
1. Részvétel a felsőbb középiskolai és a felsőoktatásban	17
2. Oktatási reformok	17
3. Az expanzió és a reformok kritikája	18
II. Kockázati és kulcstényezők az oktatási pályáivékben	20
1. Korai kilépés	20
2. A képzés befejezése a középiskola felső osztályai előtt.	20
3. Kimaradás	21
4. Gyenge teljesítmény	22
5. Évismétlés	22
6. Az iskolai kudarc által leginkább érintett fiatalok	22
7. Iskolai kudarc és egyenlőtlen lehetőségek	24
III. Intézkedések az iskolai kudarc csökkentésére	26
1. Egyenlő esély stratégiák	26
2. Egyenlő bánásmód stratégiák	28
3. Egyenlő eredmény stratégiák	31
IV. Záró megjegyzések	32
Sebezhetőség és ifjúsági munkaerőpiac	34
Bevezetés	34
I. Munkaerőpiaci folyamatok	35
1. Munkanélküliség	36
2. Alulfoglalkoztatottság	38
3. Önfoglalkoztatás, alternatív életpályák	39
4. Szakképzés	39
II. Sebezhetőségi szintek és a kockázat forrásai	42
III. Helyes gyakorlat	45
1. A rendkívüli sebezhetőséget mutató sajátos csoportok szükségleteinek való megfelelés	45
2. A tartós munkanélküliek érdekében hozott intézkedések	45
3. Átállási nehézségek megkönnyítése	46
4. A vállalkozás beindításának segítése	46
IV. A sebezhetőség csökkentése	46

Szabadidő: kockázati tényezők és a sebezhetőséghez vezető utak	49
Bevezetés	49
I. Alapvetések	52
1. Mi a szabadidő? Vagy minek kellene lennie?	52
2. A szórakoztató oktatás	53
3. Alternatív szabadidő	54
4. A szabadidő kommerszialisációja	55
II. Kockázati tényezők és a sebezhetőség forrásai	57
1. Kulcstényezők	57
Következtetések	63
Jegyzetek	65

ELŐSZÓ

A fiatalok sebezhetősége

A hazai ifjúságkutatások alapján megállapítható, hogy a magyar fiatalok az ezredforduló végére, különösen a kilencvenes években felgyorsult társadalmi átalakulás következtében, ugyanolyan helyzetbe kerültek, mint az EU országok fiataljai. Másképpen fogalmazva az ezredforduló után a magyar fiatalokat ugyanazok a kihívások érik, mint Nyugat-Európa fiataljait. Mit jelent ez?

A magyar és a nyugat-európai fiatalok helyzetének hasonlósága nemcsak az oktatási rendszerben, a fiatalok munkaerő-piaci helyzetében, de a fiatalok szabadidő-tevékenységének megváltozásában is kifejezésre jutnak. Ezek a változások különösen aktuálissá teszik az Európa Tanács ifjúsági szakkutatói által készített Vulnerable Youth című kutatási jelentést, amely három területen vizsgálja a fiatalok helyzetét: az oktatási rendszer, a munkaerőpiac, valamint a szabadidő területein tárja fel azokat az esélyeket és veszélyeket az európai fiatalok körében, amelyek a magyar fiatalok életében is igen fontos szerepet fognak játszani.

A kutatás megállapítja, hogy mind a három területen alapvető változások figyelhetők meg a kilencvenes években, és ezek a változások egyre komolyabb kihívást jelentenek a jövőben. A tanulmány megállapítja, hogy az oktatási rendszer átalakulásában lezárult egy folyamat, amely során egyre szélesebb réteg kerül be az oktatási rendszerbe, mind középfokon, mind felsőfokon, továbbá azt is, hogy ez a folyamat – ezt a magyarországi kutatások is alátámasztják – Magyarországra és még három közép-európai országra (Lengyelországra, Csehországra és Szlovákiára) is érvényes. Ez a folyamat azonban új esélyegyenlőtlenséget és új veszélyeket rejt a fiatalok számára.

Az egyik probléma – a szerzők szerint – a kimaradók helyzete – mind a középfokú, mind a felsőoktatási rendszerben –, a másik probléma pedig, hogy felerősödtek azok a szelekciós folyamatok, amelyek bizonyos társadalmi, etnikai csoportokat kizárnak az oktatási rendszerből, illetve még hátrányosabb helyzetbe hoznak. Ilyen társadalmi csoportok a szegények, az iskolázatlan háttérű fiatalok, a különböző etnikai csoportokhoz tartozó fiatalok. A magyarországi vizsgálatok alátámasztják ezt az állítást, az figyelhető meg, hogy a szegények, a hátrányos helyzetű régiókban lakók, az etnikai csoportok, ezen belül különösen a romák, különösen hátrányos helyzetbe kerültek a kilencvenes évek átalakulása során. De nem csak társadalmi és strukturális jellegű veszélyek leselkednek a fiatalokra, hanem egyéni jellegűek is, azaz a személyi, individuális problémák is fokozódnak, mind az elit, mind a hátrányos helyzetű fiatalok körében. Ez összefügg azzal, hogy a kilencvenes évekre beteljesedett az az individualizációs folyamat, amely a fiatalokat egyre korábbi önállósodásra kényszeríti, mind személyi, mind anyagi vonatkozásban. Összefügg azzal is, hogy az oktatási rendszer kiterjedésével az iskolai diplomák inflálódtak, és ez egy fokozott versenyt és stresszhelyzetet jelent a fiatalok számára.

Az oktatási rendszerben megjelenő veszélyek a munkaerőpiacon fokozottan érvényesülnek, ez azt jelenti, hogy nem csökken azoknak a fiataloknak az aránya a nyugat-európai országokban, és ennek megfelelően Magyarországon sem, a fiatalok munká-

nélküliség csökkenése ellenére sem, akiknek a társadalmi integrációja komoly akadályokba ütközik. Ez azt jelenti, hogy a munkaerőpiacon még inkább érvényesülnek az oktatási rendszerben megjelenő szelekciós folyamatok, tehát egyre inkább kizáródnak a munkaerőpiacról a szegények, az iskolázatlanok, az egészségügyi problémákkal küzdő, illetve az etnikai csoportokhoz tartozók. Ez két veszélyt hordoz magában, az egyik az, hogy ezek a fiatalok a szürke- és a fekete gazdaságba való integrálódás révén tudnak anyagi javakhoz jutni, másrészt pedig létrejön a fiatalokból egy olyan tartósan munkanélküli csoport, amely igen komoly veszélyt rejt a társadalom számára, mint például az ifjúsági bűnözés fokozott növekedése. A munkaerőpiacon új veszélyek és esélykülönbségek is megfigyelhetők, ezek közül talán az egyik legfontosabb a nemek közötti esélykülönbségek erősödése a munkaerőpiacon, a másik pedig a diplomás fiataloknak a munkaerőpiacon való elhelyezkedésének problémái. Az egyre kiélezettebb versenyhelyzet nem csak strukturális, de a személyi problémákat is növeli a fiatalok életében.

A legutóbbi idők egyik legfontosabb változása, amely a nyugat-európai országokban – és Magyarországon is megfigyelhető – a szabadidő szerepének növekedése három területen hord veszélyeket. Egyrészt az iskolából a munkába való átmenetben igen fontossá vált a szabadidő szerepe, ezért megfigyelhető egy ellentmondás: az iskolai idő meghosszabbodásával egy időben a fiatalok egyre korábban (már középiskolás, de különösen egyetemista korban) kerülnek kapcsolatba a munkával. Ez a folyamat már középiskolás korban felerősíti azokat az elvárásokat a fiatalok felé, amelyekkel a későbbiekben a munkaerőpiacon is találkozni fognak, és felerősíti a strukturális egyenlőtlenségeket és különbségeket, illetve a fiatalok személyes problémáit. A szabadidő ez által igen fontos részévé válik a fiatalok jövőbeli karrierjének alakulása szempontjából, és mind a nyugat-európai, mind a magyarországi vizsgálatok azt mutatják, hogy nem az iskolában, hanem a szabadidő-tevékenységben jelennek meg mindazok a szocializációs folyamatok, amelyek a nemek közötti különbségeket felerősítik. Másodsorban számolni kell azzal, hogy a szabadidő-tevékenység a fiatalok körében egy elég korán kialakult önálló fogyasztási státuszt követel meg, amelynek következménye, hogy a társadalomban meglévő gazdasági egyenlőtlenségek révén már a szabadidő-tevékenységben is jelentősen differenciálódnak a fiatalok. És végül, a szabadidő-tevékenységnek a piacfüggő átalakulása azt is jelenti, hogy a fiatalok egyre korábban folytatják mindazokat az intenzív szabadidő-tevékenységeket, mint a felnőttek, és ez igen komoly veszélyeket jelent számukra (dohányzás, alkoholfogyasztás, droghasználat).

Az európai trendek figyelembe vételével, ki kell emelnünk, hogy a magyar fiatalok új korszakba az iskolai ifjúsági korszakba léptek, amely az oktatási rendszer expanziójával, amellyel egy időben növekszik az iskolai verseny, az ifjúsági életszakasz kitolódik, megváltozik a fiatalok szocializációs környezete és az európai trendekhez hasonlóan növekszik a fiatalok sebezhetősége, veszélyeztetettsége.

A továbbtanulásért folyó verseny egyszerre jelent egyre komolyabb anyagi és gazdasági beruházást a szülők számára, ugyanis minél tovább akarnak tanulni a fiatalok, annál inkább növekszik a gazdasági beruházás mértéke. Ugyanakkor a fiataloknak saját maguknak is egyre többet kell tenni azért, hogy ebben a versenyben fennmaradjanak (növekszik a tanulók munkavállalása már a középiskolás korban is, és igen nagy

mértékben növekszik a felsőfokú intézményekbe járók körében). Beruházást jelent az iskolán kívüli tanulás is (még az elit középiskolák tanulói is a nyelvtudást, a számítógépes ismereteket, az egyetemi felvételre való felkészülést iskolán kívüli tanúlással szerzik meg). A továbbtanulásért folyó verseny és az élettervezésnek ez a megváltozása osztály hovatartozástól függően eltérően alakul. Már az iskolai versenyben megfigyelhető bizonyos társadalmi csoportok gyerekeinek a leszakadása az alacsony státuszú, falusi, stb. fiatalok esetében, potenciálisan már nagyon korán kialakul azon fiatalok csoportja, akik nagyon kis eséllyel integrálódhatnak a társadalomba, létrejön a társadalom alatti osztály reprodukciója.

Az iskolai korszakba lépés a közoktatás és a felsőoktatás expanziója a származási és területi (regionális) egyenlőtlenségek körülményei között ment végbe. Az előrelépés az iskolai hierarchián mind a jelenleg tanulók, mind a már iskolai éveket befejezők körében szoros összefüggést mutat mind az apa, mind az anya iskolázottsággal, és márkánssá váltak a területi, regionális különbségek. A fiataloknak közel tíz százaléka, aki az általános iskola szintjén megrekedt és az iskolából lemorzsolódott, a magyar fiatalok alsó és reménytelenül leszakadt rétegét képezi. E fiatalok körében halmozódnak a származási hátrányok, a területi hátrányokkal, illetve területileg is egyre inkább koncentrálnak. Azok, akik általános iskolát végeznek illetve kimaradnak az általános iskolából, szakmunkásképzőből és szakközépből illetve gimnáziumból, a legnagyobb eséllyel válnak munkanélkülivé. A piaci rendszer kialakulása, az osztályrendszer átalakulása, amely a szociális és oktatási intézmények „piacosításával” is jár, azaz az állami intézményrendszer romlása ezen rétegnek újratemelődését még tovább erősíti.

A fiatalok munkába állása időben kitolódik, ami két ok miatt történhet. Az egyik a munkanélküliség következtében, másfelől pedig növekszik azoknak a fiataloknak a száma, akik megszakítva főiskolai és egyetemi tanulmányaikat állnak munkába, illetve a tanulás mellett vállalnak munkát. A kilencvenes években növekedtek ugyan az iskolázott fiatalok karrierlehetőségei, de megszűnt a munkába állásnak a korábbi időszakra jellemző biztonságos útja. A szakmunkásképzőt vagy szakközépiscolát végzetek körében is felvetődik a munka elvesztésének lehetősége, melyet kétféleképpen próbálnak kompenzálni: továbbtanulással, különböző tanfolyamok elvégzésével, illetve a szürke vagy fekete gazdaságba való bekapcsolódással. Ezek a folyamatok azt eredményezték, hogy a munkába állás a próbálkozások számának növekedésével jár együtt, a megfelelő munkahely megtalálása különösen a vidéki városokban, falvakban igen nehéz, részint a munkahelyek szűk választéka következtében, részint pedig az alacsony bérek miatt, vagy pedig a munka jellege miatt kénytelenek sokszor gyakori változtatásokra. Mindez fokozott kockázattal, rizikóval is jár. Új tendencia, hogy a munkahelyi elvárások növekedése erőteljesen behatol a fiatalok magánszférájába, ez alatt azt értjük, hogy nő a családalapítás vagy a gyerekvállalás során a munkahely elvesztésének kockázata, különösen a nők esetében, és a jól fizető és nagy karriert kínáló magáncégeknél, multinacionális vállalatoknál. Az állandó munka megtalálását nehezíti, hogy növekedett a fiatal munkaerő kiszolgáltatottsága. Ez nemcsak a magán, de szinte permanensen érvényes az állami, költségvetési szférában is. A munkaerőpiacon különösen kiszolgáltatottak az alacsony iskolázott, hátrányos helyzetű fiatalok, fokozza a kiszolgáltatottságot és az ebből adódó veszélyeket, hogy ez igen gyakran kapcsolódik össze etnikai hovatartozással, etnikai diszkriminációval (roma fiatalok). Rá-

adásul a hátrányos helyzetű fiatalok integrációját nehezíti, hogy más alternatívát nem látva alkalmi jelleggel

A szocializációs feltételek megváltozása, a piaci rendszer kiépülése, az új oktatási rendszer kialakulása, az iskolai idő megnövekedése, csökken a család, az iskola szerepe a fiatalok szocializációjában és növekszik a média és a fogyasztói ipar befolyása. Ez összefügg azzal, hogy az ifjúsági életszakaszban az iskolai idő meghosszabbodásával átalakul a fiatalok szabadidő-tevékenysége, amelyben egyre nagyobb szerepet játszik a piaci alapokon kiépülő szabadidőipar. A szabadidő-tevékenységeknek az olyan formáira fontos utalni, mint az önálló szórakozás, önálló utazás, szexuális tapasztalat egyre korábbra helyeződése, amit egyes szakirodalmak a gyermekkor elvesztésének is hívják. (Vannak tevékenységek, amelyek 15, sőt 14-13 éves korra kerülnek.) Ezek a változások felértékeltek a kortárs csoportok szerepét, de a fiatalok körében a magas kultúrához inkább kapcsolódó alternatív kulturális minták háttérbe szorultak. Ugyanakkor a fiatalok körében egyre inkább előtérbe kerültek a fogyasztói kultúra mintái. Az átalakulás során felvetődő problémák, amelyek igen gyakran felerősítették az etnikai előítéleteket, növelték a fiatalok körében az agresszív kulturális minták szerepét (pl. skinheadek).

A fiatalokat érintő kihívások és a növekvő kockázatok, a fokozódó verseny és a korai önállósodás jelentősen megnöveli a fiatalok veszélyeztetettségét (alkohol, dohányzás, drogfogyasztás, stb.). Ez összefügg azzal, hogy a normál (hagyományos) ifjúsági biográfia tehát a fiataloknak kis hányadára, azon belül is a középiskolai végzettségű falusi nőkre jellemző. A magyar 15-29 éves fiatalokra is érvényes azonban, hogy „a kockázat valójában már nem csak a kevésbé képzettek körében jelenik meg, hanem a kulturálisan privilegizált csoportoknál is megtalálható, habár ők más cselekvési stratégiákat dolgoznak ki.” Ezt jól mutatták, azok a klasztercsoportok, amelyekben a drog kipróbálása az egytizedtől akár a csoport tagjainak felére is kiterjedt. Az egyik domináns csoportot ezekben a klaszterekben a főiskolás és egyetemi hallgató nők képezték, akiknek biográfiájára a normál életrajttól való eltérés volt a jellemző: a korai kiszakadás a szülői házból, a késői élettársi kapcsolat, az egyetem melletti munkavállalás és huszoneves kor második felében egyre markánsabban kirajzolódó magányosság. Megállapíthatjuk, hogy a felsőoktatás expanziója és a fiatalok továbbtanulási esélyeinek növekedésével egyidőben növekszik a fiatalok, ezen belül a nők sebezhetősége.

A Sebezhető ifjúság című kötet rávilágít arra is, amely a hazai tanulmányokból is kiderül, hogy az oktatási rendszer átalakulása nem ad megfelelő választ az iskolai ifjúsági korszak kihívásaira. Az oktatási rendszer elitközpontúsága nem megkönnyíti, hanem megnehezíti az iskolai ifjúsági korszakba való átlépést. A jelenlegi oktatási rendszer éppen a válság és stagnáló övezetekben szelektál és diszkriminál erőteljesen mind hazánkban, mind Európában, ezáltal nem csökkenti, hanem növeli a származási, területi egyenlőtlenségeket, növeli és nem csökkenti a generációs szakadékot nemzedékek között és a fiatal nemzedéken belül és végképpen válasz nélkül hagyja az iskolai ifjúsági korszakban a fiatalok veszélyeztetettségét, és közönyös a fiatalok sebezhetőségével szemben. Azt is hangsúlyoznunk kell, hogy ennek Kelet-Európában nem a piaci rendszer kiépülése, hanem éppen kiépülésének megkérdésessége az oka.

Gábor Kálmán

ÖSSZEZÉS

E jelentés a fiatalok oktatáson, munkaerőpiacon és szabadidőn belüli sebezhetőségi formáira koncentrál. Kifejtjük, hogy a sebezhetőség mértéke nő, s bár akadnak példák a helyes gyakorlatra bizonyos konkrét csoportokon belüli sebezhetőség csökkentésében, hiányoznak a túlzott sebezhetőség visszaszorítására szolgáló makroszintű politikai irányelvek.

OKTATÁS

Alapozások az oktatásban:

1. Tovább nő a részvétel a középfokú oktatás felső osztályaiban, ami mostanra az európai fiatalok túlnyomó többségének lett tanulmányi tapasztalata.
2. Nő a részvétel a felsőoktatásban, a helyek iránti igény általában meghaladja a keresletet.
3. Az oktatásban résztvevők létszáma többnyire nem párosul az oktatásra fordított összeg emelésével: számos helyen csökkent az oktatásra fordított pénzek GDP-n belüli aránya.
4. Az iskolai végzettségi szint emelkedése a diploma bizonyos mértékű inflálódásához vezetett, s még a diplomás fiatalok is gondokkal küzdenek a munkaerőpiacon.
5. Elmosódik a választóvonal az általános tantervű és a szakiskolák között, s nagyobb a pályák közötti átjárhatóság lehetősége. Mindazonáltal még mindig kevésbé megbecsült a szakoktatás.
6. Számos országban vált problémává a kimaradás, a kurzusok félbehagyása és azok, akiknek problémái vannak a középiskola alsóbb osztályaiban, gyakran kapnak piros jelzést a felsőbb osztályokba vezető úton.
7. Noha az oktatás egyre jobban elérhető az emberek számára, nagy szakadék mutatkozik az egyes országok fiataljai között, főleg az alapvető készségek (írás-olvasás, matematika, természettudományok) fejlődése tekintetében.
8. Azok a fiatalok, akik az alapkészségek (elsősorban írás-olvasás és számtan) elsajátítása nélkül maradnak ki az iskolából, különösen hátrányos helyzetből indulnak a munkaerőpiacon.
9. Miközben különféle irányelvek léteznek a speciális szükségletekkel rendelkező fiatalok tekintetében, az integrált és nem szegregált rendszerek tűnnek a legsikeresebbnek.
10. Az oktatás expanziója nem vonta magával azt, hogy jelentősen csökkent volna a családi háttér és az oktatás elérhetősége közötti kapcsolat.
11. Gyengültek a nemek közötti különbségek, noha továbbra is erős a kapcsolat a nem és a különféle tantárgyak tanulása között.

Az oktatási rendszeren belül különösen sebezhető fiatalok:

1. Akik hátrányos anyagi helyzetű családokból jönnek.

2. Akik szüleinek korlátozottak az oktatási rendszeren belüli tapasztalatai.
3. Etnikai kisebbségek tagjai, bevándorlók vagy vándorlók.

MUNKAVÁLLALÁS

Ifjúsági munkavállalás irányai:

1. Fokozódik a verseny a minőségi munkahelyekért a diplomások és kvalifikált végzősök között - kevésbé képzettek és kevesebb bizonyítvánnyal rendelkezők növekvő nehézségei.
2. Fokozódik a bizonytalanság és esetlegesség a munkavállalásban, a részmunkaidős munkavállalás növekedése.
3. A posztkommunista országokban az iskolából a munkába átmenetet káosz jellemzi, a fiatalok fizetése csökkent.
4. Számos országban a munkanélküliség mára normális része az iskolából a munkába átmenetnek még azok számára is, akik komoly szakmai képesítéssel rendelkeznek.
5. A segélyek korlátozása miatt megnőtt annak veszélye, hogy a családi támogatásra szoruló fiatalok különösen elszegényednek.
6. Mivel hosszú idő szükséges ahhoz, hogy a munkanélküli segélyre jogosultságot szerezzenek, valamint mivel rengetegen nem jogosultak a segélyre, ezért egyre több nem dolgozó, nem tanuló, képzésben nem részesülő fiatal, nem jelenik meg a regisztrált munkanélküliek között.
7. Még az alacsony munkanélküli rátával rendelkező országokban is gyakran jelentkeznek problémaként az alulfoglalkoztatottság.
8. Egyre nő az önfoglalkoztatás jelentősége (főleg a posztkommunista országokban), az üzleti kudarcok mértéke azonban magas, a nyereség pedig alacsony. Az önfoglalkoztatást általában túlélési stratégiának, nem pedig valami pozitív választási lehetőségnek tekintik.
9. A szakoktatási modellek hitele egyre csökken, akárcsak a képzés és foglalkoztatás közötti kapcsolat. A képzési modellek új generációja azonban, amit a Luxemburgi Értekezlet után fejlesztettek ki, talán sikeresnek bizonyulnak majd.

A munkaerőpiacon különösen sérülékeny fiatalok:

1. Akik az alsóbb középszintű iskolai szint után kikerültek az oktatásból.
2. Az alapvető írás-olvasási és számtani készség nélküli fiatalok.
3. A felzárkóztató programokon részt vevő szakmunkástanulók, akik gyakran képtelenek megvetni lábukat a munkaerőpiacon.
4. A posztkommunista országok azon állampolgárai, akik nem rendelkeznek a nyugati munkaadók által elvárt tudással, mint például a nyelvi vagy az informatikai ismeretek.
5. Mivel az állami támogatás mértéke egyre csökken a törvényileg kötelező oktatási időn túli képzésben, illetve a segélyek rendszere szűkül, azok a fiatalok, akik szülei képtelenek vagy nem hajlandók anyagi támogatást nyújtani.
6. Fiatalkorú bűnözők, otthontalanok, mozgáskorlátozottak és egyedülálló anyák, állami gondozásban felnőtt fiatalok.

Munkaerőpiaci sebezhetőség csökkentésére tett javaslatok:

1. Föltörni a munkanélküliség, bizonytalan munkák és felzárkóztató képzések közötti folyamatos ingázások ördögi körét a magas színvonalú képzés fejlesztésével – a munkaadókkal és az oktatókkal közösen. Többféle választási lehetőség biztosítása a képzés során és az önkéntes jelentkezés támogatása.
2. Mivel a modern gazdaságok középpontjában a munkavállaló alkalmazkodóképessége áll, az oktatás, a képzés és a munkavállalás közötti kapcsolatok erős szabályozása többé már nem szolgálja sem a munkavállalók, sem a munkaadók érdekeit.
3. A részmunkaidőben dolgozók felé irányuló képzési és oktatási lehetőségek új módszereit kell kidolgozni.
4. A hosszútávú fiatalkori munkanélküliség leküzdéséhez szükséges hatásos módszerek fejlesztése - adekvát támogatási formákat kell kialakítani munkanélküliek számára koruktól függetlenül.

SZABADIDŐ

A szabadidő fontosságáról

1. Miközben az oktatás és a munkaerőpiac közötti átmenetet természetesnek veszik, a szabadidőt gyakran mellékesnek tekintik. A fiatalok szabadidejüket azonban gyakran töltik azon készségeik fejlesztésével, amelyek fontosnak tartanak életük más vonatkozású sikerességéhez. Ilyenek például a szociális és vezetői képesség, a csoportnormák felé mutató szocializáció, a kognitív és identitásfejlődés, valamint számos olyan készség, amelyek alapja a kötetlen csoportos oktatás.
2. A fiatalokról gyakran gondolják, hogy bőséges szabadidővel rendelkeznek, ám néhány jel arra mutat, hogy a szabadidő mértéke valójában csökken, mivel a fiatalok a tanulás mellett részmunkaidőben dolgoznak. Létezik bizonyíték arra, hogy a hosszú munkaidő károsan hat a tanulmányi, ám kevés figyelem irányul a munka és tanulás szabadidőre gyakorolt hatására.
3. A piaci szabadidő-eltöltési forma egyre jelentősebb, ebből azonban új sebezhetőség fakad, mivel ebből számos fiatal rekesztődik ki anyagi források hiánya miatt.
4. Az ifjúsági intézmények szabadidős szolgáltatásait folyamatosan befolyásolják a pénzügyi megszorítások, s így egyre kevesebb lehetőség adódik a szabadidő hasznos eltöltésére azok számára, akiknek kevés az esélyük, hogy be tudnak kapcsolódni a piaci elfoglaltságokba.
5. Az ifjúsági életszakasz kitolódásával és azzal, hogy a formális ifjúsági szolgáltatásokat leginkább a tizenévesek értékelik, az ifjúsági szociális munkásoknak új formákat kell kidolgozniuk a fiatal felnőttekkel végzett munkához.
6. A szabadidő kihasználásának megtanulását a személyes elégedettség központi kérdésének tartják. Azok a fiatalok, akiknek nem jutnak gazdag és változatos szabadidős életstílus, felnőttként aligha fogják kielégítően eltölteni szabadidejüket, s valószínűleg nehezen fognak megbirkózni a gazdasági inaktivitás nehézségeivel.

BEVEZETÉS

Az Európa Tanács e második, *Ifjúsági Trendek* című jelentése a sebezhető ifjúságra koncentrált. Az ifjúsági életszakaszt általában a sebezhetőség korszakának lehet nevezni: a fiatalok igyekeznek minél több bizonyítványt begyűjteni az oktatásban és a szakképzésben, próbálják megvetni a lábukat a munkaerőpiacon, fejleszteni felnőtt identitásukat, új életstílusokat kialakítani, új barátokat szerezni, szexuális és munkatársi kapcsolatokat létesíteni, eljutni bizonyos szintű pénzügyi függetlenségig, s esetleg elhagyni a családi otthont. Am ezen területek mindegyikén jó néhány fiatal sokkal sebezhetőbb az átlagnál. E jelentésben megpróbáljuk meghatározni azokat a csoportokat, amelyeket különösen sebezhetőnek tekinthetünk. Az anyagi korlátok miatt képtelenek voltunk teljes egészében fölmérni a fiatalok tapasztalatait, prioritásokat kellett kijelölnünk.

Mivel a fiatalok szerte Európában egyre több időt töltenek az oktatásban és a szakképzésben, s az oktatásbéli egyenlőtlenségek szoros összefüggésben állnak az élet más területein megmutató sebezhetőséggel, prioritást élveztek az oktatásban szerzett tapasztalatok. Vizsgáltuk még, hogy melyek a sebezhetőség forrásai az ifjúsági munkaerőpiacon, hiszen fontos a sikeres átmenet a munka világába. És végül az informális környezetben szerzett elégedettség fontosságát elismerve taglaljuk a sebezhetőség mintáit a szabadidő kontextusában is. A fent említett területekkel kapcsolatos tapasztalati formák jelentős különbségeket mutathatnak az egyes országokban, itt a célunk nem az volt, hogy egy minden részletre kiterjedően tárgyaljuk a különféle intézményi struktúrák hatását, hanem az, hogy felhívjuk a figyelmet a sebezhetőség főbb forrásaira, amelyek befolyásolják a fiatalok életét az egyes országcsoportokban.

Mi a sebezhetőség?

Noha minden fiatal megtapasztalhatja az átmenet során, mi is az a sebezhetőség, mi itt a szélsőséges sebezhetőséggel foglalkozunk. Lényegében úgy tekintünk a sebezhetőségre, mint az adott egyén illetve társadalmi csoport képességére, arra, hogy szembenézzen a strukturális és társadalmi változásokkal.

E jelentés keretein belül a sebezhetőség meghatározása az, hogy súlyosan korlátozott lehetőség a biztos munkára, társadalmi és gazdasági előmenetelre, illetve a személyes elégedettségre vonatkozásában.

E tömör definíció számos dimenziót kíván lefedni. [1] Először is a sebezhetőség megközelíthető onnan, hogy az egyéneket és társadalmi csoportokat különféle módon érhet sérülés, károsodás vagy egyéb hatás, szubjektív és objektív tényezők kombinációjának eredményeképpen. Szubjektív tényezők lehetnek a különféle gyengeségek, törekenység, bizonytalanság és a képtelenség arra, hogy az egyén megvédje magát a kockázatoktól. Az objektív tényezők a külső hatásokhoz köthetők, különösen azokhoz, amelyek a gazdasági és társadalmi feltételekből erednek. Szociologikusabban közelítve a kérdéshez, a sebezhetőség a társadalom bizonyos egyéneinek és csoportjainak csökkent reagálási képessége arra, hogy szembenézzenek, alkalmazkodjanak vagy megbirkózzanak sajátos gazdasági, társadalmi, kulturális és politikai kihívásokkal,

amelyeknek folyamatosan ki vannak téve. Ez a „reagálási képesség” részben az egyén vele született erejétől függ, de külső impulzusok és kívülről érkező információk is befolyásolják, amelyek javíthatják azokat a körülményeket, amelyek között az egyén képes lesz legyűrni az efféle ingereken keresztül megnyilvánuló kihívásokat.

A konceptualizáció második eleme ahhoz kapcsolódik, hogy a „sebezhetőség” rendszerint a szegénységhez, illetve a szegénységhez kapcsolódó kulturális válaszokhoz köthető, amelyek felerősíthetik a nyomorúságos életkörülményeket. Ezt szokták „strukturális” sebezhetőségnek hívni. A források hiánya – főleg a szegénység – az egyik legfontosabb tényező, amely befolyásolja az élet minőségét, valamint azt, hogy az egyéneknek és a csoportoknak milyen lehetőségeik vannak arra, hogy kifejlesszék a megfelelő képességeket, készségeket és eszközöket, amelyek szükségesek ahhoz, hogy a változással szembenézzenek. Ebben a kontextusban fontos kiemelni azokat lehetőségeket, képességeket és készségeket, amelyek az általános és a magasabb szintű oktatáshoz, a szakképzéshez, az egészséghez vagy a lakáskörülményekhez kötődnek. Általánosságban elmondható, hogy azok a csoportok, amelyek szegény életminőség között élnek, inkább tapasztalnak meg magasabb fokú sebezhetőséget.

A sebezhetőség egy másik aspektusa a nemi, kulturális, etnikai és politikai diszkriminációból fakad. Ez leginkább a lányokat, az alacsony társadalmi rétegből származó nőket, az etnikai kisebbségek tagjait, a bevándorlókat és bizonyos esetekben a fiatalokat általában is érinti. E diszkriminációs tényezők némelyike összefügg egymással, s ezért lehetséges a sebezhetőség fokozatainak meghatározása: a nemi alapú diszkrimináció például átível a kor szerinti, etnikai és kulturális diszkrimináció fölé, amit ráadásul felerősít a társadalmi hátrányos helyzet.

Ez a jelentés közös munka gyümölcse, amelyhez hozzájárult számos ország ifjúsági jelentése, és a munka minden szakaszában segítséget nyújtott Irene Guidikova (az Európa Tanács Ifjúságkutatási koordinátora).

A fejezetek szerzői: Andy Furlong (Egyesült Királyság), Barbara Stalder (Svájc) és Anthony Azzopardi (Málta).

SEBEZHETŐSÉG ÉS OKTATÁS

(Barbara Stalder)

I. Irányok a középiskolai és a felsőoktatásban

Bevezetés

A modern társadalmakban az oktatás az egyén életének menetét döntően befolyásoló tényezővé vált. Egyre több fiatal marad benn egyre tovább az oktatás világában. Számos országban vezettek be különféle új tudományos és szakmai programokat, amelyek többféle kvalifikációhoz és oktatási karrierhez kötődnek. A munkaerőpiac egyre több magasabb végzettségű emberre tart igényt. Fontossá váltak olyan képességek, mint például az ismeretek alkalmazása, a problémamegoldás, megtanulni tanulni, alkalmasság a csoportmunkára, többféle helyzet kezelése vagy az élethosszig tartó tanulás kötelezettségének vállalása. E keretek között az oktatási pályáivnak döntő a jelentősége az egyén személyes fejlődése, valamint a gazdasági, demokratikus és civil társadalmi folyamatokban való részvétel szempontjából.

Miközben az oktatásban való részvétel és eredményesség egyre fontosabb téma, mind több figyelem irányul azokra fiatalokra, akik anélkül lépnek ki az oktatás rendszeréből, hogy rendelkeznének a modern élethez szükséges alapvető képzettséggel. Azok a fiatalok, akik nem jutnak el egy bizonyos oktatási és képzési szintre, azt kockáztatják meg, hogy kirekesztődnek az élet fontos területeiről. Csak korlátozottan férnek hozzá a munkaerőpiachoz és a szabadidős tevékenységekhez. Ráadásul az iskolai kudarc gyakran függ össze a szegénységgel, a betegséggel, a drogfogyasztással és a bűnözéssel.

Az iskolai kudarc csökkenti a gazdasági versenyképességet és a társadalmi kohéziót, ezért károsnak tekintjük. Tekintettel arra, hogy milyen fontos szerepet tölt be az oktatás az egyén és a közösség fejlődésében, az oktatáspolitikának meg kell birkóznia az iskolai kudarcból fakadó sebezhetőség visszaszorításával, és minden fiatal számára biztosítania kell az egyenlő esélyeket egy sikeres oktatási pályáiv befutásához.

Az oktatás és a szakképzés nemcsak az egyéni életesélyeket korlátozza, de általános hatása van a társadalom szociális, kulturális és gazdasági fejlődésére. Alapvetően járul hozzá a gazdasági növekedéshez, a jólét és jogegyenlőség segítéséhez.

Ebben a fejezetben a sebezhetőség kérdéséhez az oktatáson keresztül közelítünk, illetve azt tárgyaljuk, hogy milyen politikai eszközökkel lehet kezelni a sebezhetőséget és a negatív hatásait. A „sebezhetőség” azt jelenti, hogy csak korlátozottan állnak rendelkezésre lehetőségek arra, hogy az egyén saját maga alakítsa ki a saját oktatási pályáivét és hajlamos az iskolai kudarcra. Először is az európai középfokú és felsőoktatás főbb irányáival foglalkozunk, majd pedig a sebezhetőség konkrét kockázataival és kulcstényezőivel. Kiemelten tárgyaljuk azon fiatalok csoportjait, akik leginkább veszélyeztetettek. Végül pedig a sebezhetőség és az iskolai kudarc csökkentését célzó stratégiák kerülnek szóba.

Evidens, hogy oktatás/tanulás nemcsak az iskolákon, egyetemeken és cégeken belüli, szervezett keretek között zajlik, hanem a kortárs csoportok iskolán kívüli tevé-

kenységeiben is, illetve a családban és a szabadidőben. A jelentős területi korlátai miatt mi elsősorban csak az intézményesített oktatásra és képzésre koncentrálnunk.

Európában az oktatás rendkívüli mértékű expanzió zajlott le az utóbbi évtizedekben. Az expanzió mozgatója a gazdaság, maguk a fiatalok és szüleik voltak. A technikai fejlődés és a gazdasági növekedés fenntartása miatt egyre több magasán kvalifikált emberre van szükség. A bizonytalan munkaerőpiac növekvő követelményei ismeretében a fiatalok egyre több oktatást igényelnek (minőségi és mennyiségi értelemben), hogy erősítsék munkavállalói kilátásaikat. A szociál- és oktatáspolitikai támogatás a növekedést, részben a hátrányos helyzetű fiatalok esélynövelésének egyik eszközeként.

1. Részvétel a felsőbb középiskolai és a felsőoktatásban

Manapság egyre több fiatal folytatja a középiskolát 16 éves kora után. Az európai OECD országokban a 17 évesek beiratkozási aránya rendszerint 80%-ot is meghaladta 1995-ben. [2] Az Európai Unióban a 22 éves fiatalok 71%-a fejezte be középiskolai tanulmányait általános tantervű vagy szakiskolákban. Különösen magas az arány Skandináviában (Svédországban a legmagasabb: 92%), de átlag alatt marad a legtöbb dél-európai országban (Portugáliában a legalacsonyabb: 46%). [3]

A legtöbb közép- és kelet-európai országban szintén rohamosan fejlődik a felsőbb középiskolai oktatás, még ha legtöbbször az érintett korosztály száma csökkent is. [4] Magyarországon, Lengyelországban, Csehországban és Szlovákiában a 15-18 éves korosztály 85-88%-a vett részt az oktatásban 1994-ben. [5]

A középiskola felsőbb osztályaiban tapasztalható létszámnövekedés, és a munkavállalói kilátások változásai a felsőoktatási létszám növekedéséhez is vezettek. Nyugat-Európában (19 ország) a felsőoktatási részvétel a 20-24 évesek között az 1970-es 14%-ról 1990-re 33%-ra nőtt. [6] 1995-ben az EU-ban a 30-34 éves korosztály több mint egyötöde rendelkezett felsőfokú végzettséggel.

Közép- és Kelet-Európában (12 ország) a 20-24 évesek részvételi aránya az 1970-es 16%-ról a kilencvenes évek elejére 23%-ra nőtt. [7] Oroszországban viszont másféle változás zajlott le. Noha nőtt az általános és középiskolákban tanulók, valamint az egyetemeken száma, 1980/81-hez képest 1994/95-ben 20%-al kevesebben iratkoztak be felsőfokú intézménybe. [8]

2. Oktatási reformok

A közép- és felsőfokú oktatás expanziója mellett nagyszabású oktatási reformok is lezajlottak. Közép- és Kelet-Európában a 80-as évek végén drámai változások történtek. Ezek közül a fontosabbak: oktatás depolitizációja, vagyis a véget ért rendszer merev ideológiai kontrollja és orientációja; az állami monopólium összeomlása az oktatásban a magán- és felekezeti iskolák engedélyezésével; annak elismerése, hogy a diákoknak és szüleiknek jogában áll megválasztani útjukat az oktatási rendszerben képességeiknek megfelelően és szándékaik szerint; az oktatás adminisztratív és menedzselési hátterének decentralizációja, illetve az iskolai autonómia kialakulása. [9] A változások közé tartoznak az új oktatási törvények, a strukturális reformok, akárcsak a tantervi, szervezeti és pedagógiai újítások. Nyugat-Európában is a diverzifikáció, a decentralizáció és az iskolai autonómia felé mozdul el a rendszer. A legtöbb, átfogó alsóbb kö-

zépiskolai rendszerrel rendelkező országban számos formális és informális tudásszintezés alapján helyezték el a diákokat a különféle felsőbb középiskolai programokban. Enyhült a válogatási rendszerek merevsége, hiszen több lehetőség is akad a különböző középiskolai oktatási pályák közötti váltásra.

A középiskolák felső osztályaiban az általános tudásalapú és a szakoktatást és -képzést nyújtó iskolák között szűkül a szakadékok mind az időbeosztás, a tanterv, mind a célok elérése és a felsőoktatásba jutás terén. Folyamatosak a próbálkozások a szakoktatás és -képzés státuszának emelésére, illetve a felsőoktatásba kerülés lehetőségének garantálására.

A felsőoktatásban több intézmény és új kurzusok alakultak válaszul a megnövekedett létszámra, valamint a hallgatók különféle igényei, aspirációi, illetve tudásszintjére.

3. Az expanzió és a reformok kritikája

Az oktatási reformok és az expanzió egyre több fiatal számára biztosítja a magasabb képzettséghez jutást. Mindemellett számos kritikai megjegyzést kell tennünk:

a diploma elértéktelenedése, valamint a magasan kvalifikált munkaerő iránti igény, létrehoz egy tanulási spirált: a fiataloknak a lehető legtovább kell az oktatás berkein belül maradniuk, s egyre több bizonyítványt kell begyűjteniük. Következésképp az iskolák, egyetemek és szakmai képzőhelyek azt kockáztatják, hogy azon fiatalok „városzobáivá” válnak, akik sikertelenül próbálkoztak a munkaerőpiacon.

- **Elsősorban a nyugat-európai országokban az oktatás expanziója a színvonal romlásához és a diplomák elértéktelenedéséhez vezetett.** Egy bizonyos szakmai és képzettségi szint ma már nem garantálja ugyanazt a foglalkoztatás- és jövedelem-béli nyereségeket, mint régen. Mindeközben a magasabb szintű végzettség „alapkövetelménnyé” lépett elő a munkahelyi karrier szempontjából. Bizonyos végzettség tehát elengedhetetlen előfeltétele a komolyabb jutalmazási szintre jutáshoz anélkül, hogy e jutalmazásokat garantálnák.
- **Minél nagyobb az oktatás expanziója, annál korlátozottabbak a legalacsonyabb végzettségű fiatalok esélyei.** Minél kisebb lesz az iskolaelhagyók vagy az oktatási rendszerből kiesők csoportja, annál nagyobb a kockázata annak, hogy a csoport tagjai kirekesztődnek a munkaerőpiacról. Svédországban például az ISCED 0-2-es szinten (kötelező iskola) képzett fiataloknak nagyobb az esélyük a munkanélkülivé válásra vagy a bizonytalan munkákra, mint az átlagos svéd fiatalnak. Portugáliában viszont ez a kockázat az átlagos portugál fiatal számára ugyanakkora. Az alacsonyan képzett fiatalra úgy tekintenek, mint aki valószínűleg képzettséget szerez a jövőben. [10]
- **Úgy tűnik, hogy az oktatási rendszer sokkal nyitottabb az alsó, mint a felsőbb oktatási szinteken.** A felsőbb oktatási szintek expanziója nem elég gyorsan ahhoz, hogy be tudják fogadni az alsóbb szintekről érkező, egyre nagyobb számú végzést. Főleg a felsőoktatásban tapasztalható, hogy bizonyos intézményekben az iskolai helyek iránti igény sokkal magasabb, mint a kínálat. A legtöbb közép- és kelet-európai országban több jelentkezőt utasítanak el, mint amennyit felvesznek. A korlátozott

bejutási lehetőségek és a szelektív beválasztási feltételek tovább nyújtják az oktatásban eltöltött időt, és így a szociális és gazdasági függőség időszakát. Finnországban a becslések szerint átlagosan körülbelül 2-3 évig tart egy érettségizett fiatalnak, hogy bejusson az általa választott területre. Ezért a fölvettek megnövekedett létszámából sokan elvesznek az összetett, átfedésekkel teli oktatásban és képzésben. [11] Az oktatási programok „városzoba” funkciója ebben is fölerősödik.

- **A felsőbb középiskolai általános tantervű oktatás és a szakképző programok, illetve a felsőoktatási programok közötti egyenlőtlenségek továbbra is erősek.** Annak ellenére, hogy megkísérlik csökkenteni a szakadékokat az általános tantervű oktatás és a szakképző programok között, és próbálják növelni az utóbbi státuszát; az egyenlőtlenségek továbbra is léteznek az elérhető programok, a felvételi- és vizsgateszteken való megfelelés esélye és az iskolai eredményesség területein. Ami a felsőoktatást illeti már mások is rámutattak, hogy a programok diverzifikációja nem csak a hallgatók és a munkaerőpiac szükségleteire adott válasz, hanem „azon erőfeszítésekből is ered, hogy belső hierarchiát teremtsenek a felsőoktatásban, megővendő a hagyományos programok érdekeit azáltal, hogy új, kevesebb presztízzsel bíró programokat hívnak életre”. [12]
- **Noha az oktatásra szánt állami támogatás majdnem mindenütt megnőtt, többször megfogalmazódott, hogy a változások csupán mennyiségiek voltak, miközben a minőség romlott.** A nyugat-európai országokban az egy hallgatóra eső ráfordítás az egy főre eső GDP-hez viszonyítva csökkent, ami annak a jele, hogy a minőségre kevesebb figyelmet fordítanak. [13] Ez a folyamat különösen szembeszökő az Egyesült Királyságban, Belgiumban és Hollandiában. Csak azokban az országokban mutatkozott javulás a fenti arányban, ahol a legkevesebbet fordították az oktatásra, mint például Spanyolország, Finnország, Olaszország és Svédország esetében.

Számos közép- és kelet-európai országban potenciálja korlátozottak a lehetőségek az oktatás finanszírozására. Mindez elsősorban az általánosan kedvezőtlen gazdasági fejlődésnek köszönhető.

Az általános és középiskolák száma nem emelkedett eléggé a megnövekedett igényekhez mérten, az osztályok túlszűfoltak, a tanárok túlterheltek. A tanári fizetések romlottak, s rengeteg tehetséges pedagógus hagyta ott az oktatást és távozott el a magánszférába.

Ez az „agyelszívás” vezet a tanítás romló minőségéhez és az oktatás általános válságához. [14]

A visegrádi országokban az oktatásra fordított kiadások aránya megnőtt 1989 óta, miközben (főleg a 90-es évek elején) a GDP jelentősen visszaesett. Ennek megfelelően bár az oktatás a prioritások között szerepel, az anyagi források korántsem kielégítőek. Romániában a forráshiány és a rossz irányítás miatt a folyamatban lévő oktatási reformok nagy része megrekedt. Vidéken az iskolaépületek állaga silány, a tanárok fizetése rendkívül alacsony, az oktatásra szánt források kihasználása nem hatékony, s még mindig létezik korrupció. [15] Oroszországban az elmúlt húsz évben drámaian csökkent a tudományos és oktatási pénzkeret.

Az elmúlt évtized reformjait megalapozó oktatáspolitikai iránya megkérdőjeleződött. Sokan kritizálják, hogy módosultak az oktatási célok, hangsúlyozottabbá vált a pi-

acorientáltság és középpontba került a diverzitás, ami gyakran nagyobb versenyhez vezet az iskolák és az egyének között. Az oktatáspolitikai egyre inkább az elérhető, „realista” és rövid távú célokra koncentrálnak, amely lefordíthatók elérhető célkitűzésekre. Megváltozott az oktatás társadalmi szerepe, az egyén lett „a politikacsinalók és a közvélemény új krédója: az egyén, a szabad választás; az egyéni szükségletekhez és vágyakhoz alkalmazkodó sokféleség; a verseny és a teljesítmény primátusa, ugyanakkor a 70-es évekig magasra értékelt célok – mint az egyenlőség, szolidaritás, együttműködés – megbecsülése odalett”. [16] Mivel az individualizmus, versenyképesség és hatékonyság piaci értékei összeegyeztethetetlenek a hosszú távú oktatási célokkal, az egyenlő oktatási esélyek céljának helyére a sokkal szerényebb kitűzés lépett, harc az oktatásból való kiszorulás ellen.

II. Kockázati és kulcstényezők az oktatási pályáikben

Noha az iskolai kudarc olyan probléma, amely különféle szinteken és formákban minden európai országot érint, nehéz általánosan definiálni az „iskolai kudarc” fogalmát. Gyakran kudarcnak tekintik, ha valaki nem képes megfelelni az intézményi normákban meghatározott oktatási kívánalmaknak. Más definíciók a munkaerőpiac szerepét hangsúlyozzák, ami meghatározza, hogy mi tekinthető „szakképzetlenség”-nek vagy „kudarc”-nak. Végül pedig az egyéni fejlődésre helyezve a hangsúlyt a „kudarc”-ot „alulteljesítés”-ként is leírhatjuk; azaz amikor valaki képtelen arra, hogy kiaknázza tehetségét és elérje teljesítőképessége csúcspontját.

Az oktatási kudarc indikátorai a következő statisztikai adatok: korai kilépés, a képzés befejezése a felsőbb középiskolai osztályok előtt, kimaradás, gyenge teljesítmény vagy évismétlés. Az iskolai kudarc további megnyilvánulása lehet az iskola elutasítása, iskolakerülés, az elégedetlenség, illetve az iskolai témákkal kapcsolatos önbecsülés alacsony foka.

1. Korai kilépés

Noha a legtöbb országban csökkent az általános iskolából vagy a középiskola alsóbb osztályaiából kimaradók száma, továbbra is léteznek olyanok, akik korán kilépnek az oktatási rendszerből. Törökországban az általános iskolát végzettek csupán 57%-a iratkozik be középiskolába, a többi korai kilépő. Görögországban a tanulók mintegy 9%-a hullik ki a gimnáziumból (7-9. osztály), többségük elsősben. Portugáliában 1991/92-ben a gyerekek 3%-a maradt ki az általános iskolából 5. osztály után, további 2,2% pedig 6. után. [17]

A korai kilépésnek súlyos a hatása a fiatalok további oktatási karrierjére. Számos országban azok a diákok, akiknek nem sikerült befejezni az alsóbb osztályokat a középiskolában, nem léphetnek tovább a felsőbb osztályokba.

2. A képzés befejezése a középiskola felső osztályai előtt.

17 éves korban 10 fiatalból 1-2 nem jár iskolába. Néhányan korán kimaradtak, mások el sem kezdték tanulmányaikat 16 év után. A bejutás a felsőbb középiskolai oktatásba

főleg hagyományos kritériumok alapján lehetséges, mint például a teljesítmény-szintek, alsó középiskolai záróvizsga letétele vagy felvételi vizsga a felső osztályba. Azokban az országokban, ahol többrétű az alsó középiskolai tananyag, azaz diákok választhatnak a tantárgyak között vagy különféle szinteken tanulják a tantárgyakat, a bejutás a felsőbb osztályokba ezektől a választásoktól és szintektől függ. Az osztályfőnök vagy a tanár ajánlása szintén gyakran esik latba. [18]

Azok a fiatalok, akiknek osztályt kellett ismételniük, valamint a gyengén teljesítők kis eséllyel folytathatják tanulmányaikat a középiskola felsőbb osztályában. Gyakran végzik szakmunkás pályán illetve gyors képzéseken, amelyek kevesebb lehetőséget biztosítanak egy stabil, előmenetelt nyújtó vagy jól fizetett állásra.

Ennek tudatában nem meglepő, ha sok fiatal nem igazán érzi magát ösztönözve felsőbb középiskolai tanulmányok folytatására. Egy német kutatás kimutatta, hogy a szakképzetlen fiatalok több mint egy harmada soha nem is jelentkezett szakképző programba. [19] Némelyikük úgy gondolta, nincs meg a szükséges képzettsége tanulmányai folytatásához, míg mások azt állították, hogy őket inkább az érdekelte, hogy az azonnal a munkaerőpiacra kerüljenek.

3. Kimaradás

A kimaradás sok országban állandó probléma, főleg a szakképző programok esetében. Dániában a gimnáziumi tanulók 28%-a, szakközépiskolások 26%-a, a szakmunkástanulók 46%-a szakítja meg tanulmányait. Miközben a gimnáziumból és szakközépiskolából kimaradók többsége tovább lép egy másik oktatási programba a szakmunkástanulók 26%-a véglegesen kimarad. [20] Szlovéniában az 1992-ben a szakképzési programot elkezdők 16%-a maradt ki. Az általános tantervű középiskolai programban ez az arány 7% volt. Azok a programok, ahonnan a legtöbb diák marad ki ugyanazok, mint ahol a legnagyobb arányban találhatók olyan tanulók, akik már eleve valamely más (befejezetlen) programból érkeztek. A kimaradási rátát részben azzal magyarázzák, hogy a fiatalok törekvései, és motivációi, valamint a különféle programokba való bejutás valódi esélyei között szakadék tátong. [21] Svájcban hat fiatal közül egy mondja föl szakmunkástanulói szerződését, mert problémája van mesterével és a kollégáival a cégnél, elégedetlen a munkájával vagy eredményeivel a szakmunkásképzőben. [22]

A felsőoktatásból kimaradás szintén gyakori. A kimaradás becsült arányai széles skálán mozognak: 6-13% az Egyesült Királyságban; 30% Németországban; 64% Olaszországban. A bukás és a kimaradás gyakran az első évfolyam során történik meg. Olaszországban a kimaradók több mint egy harmada lép ki még a kurzus elején, sokan közülük még csak egy előadáson sem jártak. [23] 1993-ban Szlovéniában az 1992-ben első évfolyamra beiratkozottak közül mindössze 26% iratkozott be másodévre. [24] Az első év gyakran szelektálja, nem pedig integrálja a hallgatókat. Oroszországban egyre több fiatal vonakodik belépni a felsőoktatásba, és befejezni tanulmányait. Az infláció lerontotta az ösztöndíjak értékét, s romlott az oktatás minősége. Sok hallgató teljesítményét és motiváltságát befolyásolja, hogy szükségük van egy fizetett állásra. Sokan úgy érzik, hogy nincs szükségük diplomára vagy egyéb, a kötelező oktatáson túli képzésre ahhoz, hogy munkához jussanak. [25]

Néhány esetben a kimaradás nem egyértelműen negatív jelenség. Rengeteg kimaradó tér át egy másik programba, mások pedig csak néhány kurzust akarnak fölvenni

anélkül, hogy diplomát szeretnének. Néha a kimaradás, amit általában a tanulmányok megszakításának terveznek, végleges kilépéssé minősül át.

4. Gyenge teljesítmény

Az oktatási kudarc egy másik indikátora a „képzetlen” iskolaelhagyók aránya. Az IEA számos OECD-országban mérte a 13-14 évesek olvasási, matematikai és tudományos készségeit. [26] Az eredmények azt mutatták, hogy minden osztályban széles szakadék tátong a legjobban és a legrosszabbul teljesítő tanulók pontszáma között. Ha a teljesítménybeli különbségeket az alapján becsüljük meg, hogy megvizsgáljuk egy diák egy év alatti átlagos fejlődését (a pontszámokat rávetítve az iskolában eltöltött évekre), akkor kiderül, hogy a sokaság alsó negyedének származó legjobb pontszámot elért tanulói 2-4 évvel vannak elmaradva a legfelső negyed legrosszabb pontszámot elért tanulói mögött.

A gyenge írás-olvasási szint súlyosan befolyásolja a fiatalok munkavállalói és kereseti kilátásait. A gyenge készségekkel rendelkezőket jobban sújtja a munkanélküliség, mint a jól teljesítő kortársaikat. Ráadásul még ha találnak is maguknak munkát, egyértelműen kisebb az esélyük a jól fizető és biztos állásokra.

5. Évismétlés

Hogy a rosszul teljesítő tanulók számára több időt biztosítsanak a tanuláshoz és teljesítményük javításához, néhány országban megengedik, hogy az adott tanuló évet ismétljen. Portugáliában a fiatalok 60%-át kötelezik évismétlésre, némelyiküket többször is. [27] Ausztriában 1991-ben a 9-12. osztályosok 14,7%-a maradt ki vagy kényszerült évet ismételni. Romániában az évismétlők aránya az 1989/90-es 5,4%-ról 1991/92-ben 6,7%-ra nőtt. [28]

A vizsgálatok azonban bebizonyították, hogy az évismétlés nemhogy csökkentené, de éppenséggel növeli a gyenge teljesítmény vagy az alulteljesítés problémáját. [29]

Az IEA vizsgálatából kiderült, hogy egy adott osztály átlagéletkoránál idősebb tanulóknak több gondja akad az olvasással, a matematikával és a természettudományokkal, mint osztálytársaiknak. [30] Ráadásul az évismétlés gyakran vezet a motiváció és az iskola iránti érdeklődés csökkenéséhez, önbizalomhiányhoz, büntudat kialakuláshoz, nagyobb kimaradási arányhoz és a diák és az iskola közötti konfliktusok kiéleződéséhez.

E negatív hatások tudatában néhány országban, például Dániában, Svédországban, Norvégiában, Izlandon, Írországban és az Egyesült Királyságban, eltörölték az évismétlést az általános iskolában. Egyéb országokban, ahol továbbra is létezik az évismétlés (többek között Közép- és Kelet-Európa legtöbb országában), megpróbálják csökkenteni az évismétlések gyakoriságát. [31]

6. Az iskolai kudarc által leginkább érintett fiatalok

Az iskolai kudarc által sebezhetőnek tekintett fiatalok a legkülönbébb hátrányos helyzetekből érkeznek. Ők leggyakrabban olyan fiatalok, akiknek a szülei alacsony

iskolázottak és alacsony státuszú munkát végeznek, akik szegény családból származnak, etnikai kisebbséghez tartoznak, bevándorlók valamint a fiatal nők.

a) A család iskolázottsági szintje és munkaerőpiaci státusza

Hollandiában a társadalom alacsonyabb rétegeiből érkező tanulók csupán 12%-a iratkozik be a középiskolába és felvételi előkészítőre a jobb gazdasági helyzetű tanulók 51%-ával szemben. [32] Az EU-ban a 19-24 éves korosztályban a diplomás vagy vezető beosztású szülők gyerekei közül több mint 30% tanul a felsőoktatásban, szemben azzal, hogy a szakképzetlen munkások gyerekeinek csupán 11%-a. [33] Ezzel összhangban nagyobb azon diákok aránya a felsőoktatásban, akiknek a szülei közül legalább az egyik rendelkezik diplomával, és kisebb azoké, ahol a családfő csak általános iskolát vagy a középiskolai alsóbb osztályait végezte el. [34]

Még azokban az országokban is, ahol látványosan emelkedett a közép- és felsőoktatásban részt vevők száma, az alacsonyabb társadalmi rétegből érkezők nem profitáltak annyit az új lehetőségekből, mint közép- vagy felsőbb osztálybeli társaik. Ezt támasztja alá 13 ország (többek között Anglia és Wales, az egykori NSZK, Hollandia, Olaszország, Svédország, Svájc, Magyarország, Csehország és Lengyelország) oktatási eredményeinek összehasonlító vizsgálata is. [35] Az 1910 és 1970 közötti kohorszok adatait felhasználva azt vizsgálták, hogyan változtak az oktatási eredmények (elvégzett iskolai évek száma) az oktatás expanziójának köszönhetően, illetve hogy milyen összefüggés mutatható ki az oktatási karrierrel és a társadalmi származás között. Mindegyik országban jelentős oktatási expanzióval találkozhatunk. Kevés változás tapasztalható ellenben a társadalmi származás oktatásbeli teljesítményre és a különféle oktatásbeli szintek közötti átmenetre gyakorolt hatása terén. Az oktatási életpálya kezdetén a származásnak különösen erős hatása volt az előrehaladásra.

Tehát az oktatási életpálya kezdetén megjelenik a társadalmi-gazdasági háttérrel alapuló szelekció. A szocialista államok radikális szociálpolitikája és a számos országban bevezetett oktatási reformok sikertelenül próbálták csökkenteni az oktatási lehetőségek közötti egyenlőtlenségeket.

b) Alacsony jövedelem, szegénység

A társadalmi-gazdasági státuszhoz gyakran kötődő alacsony jövedelem egy másik meghatározó tényező, ami növeli az iskolai kudarc veszélyét. Az alacsony jövedelmű és a régóta szegény családokból származó fiatalok gyengébb teljesítményt mutatnak a standardizált teszteken, mint magasabb jövedelmű családokból érkező társaik. [36] Összefüggés mutatható ki ezen belül az alacsony családi jövedelem és a rövidebb kvalifikációs programok között, valamint a magasabb családi jövedelem és a hosszabb, magasabb képzettséget produkáló programokkal. Spanyolországban ritkábban kerülnek egyetemre az olyan családokból érkező fiatalok, ahol egynél több személy végez kereső tevékenységet. [37] A szegény családok gyermekei nem nyújthatják meg tanulmányaikat, mivel hozzá kell járulniuk a családi jövedelemhez. A Portugáliában, Törökországban és Görögországban tapasztalható magas kimaradási rátát ennek fényében kell megítélnünk még akkor is, ha maguk a fiatalok mással indokolják kimaradásukat.

c) Etnikai kisebbségek és bevándorlók

A kisebbségek tagjai és a fiatal bevándorlók, közülük is legfőképpen az első generáció, illetve azok, akik nem ismerik eléggé az iskolában használt nyelvet, különösen nagy eséllyel élnek át iskolai kudarcot. Hollandiában a fiatal törökök és marokkóiak kisebb mértékben vesznek részt az oktatásban, mint holland kortársaik. A bevándorló fiatalok általában idősebbek holland osztálytársaiknál. Eredményeik gyengébbek, többet hiányoznak, és hamarabb kimaradnak az iskolából. Számos esetben ezek a török és marokkói tanulók frissen bevándorolt iskolakezdők, akik idősebben érkeztek Hollandiába. [38] Svájcban sokkal több külföldi fiatal (23%) marad ki a képzésből vagy oktatásból a középiskola felsőbb osztályaiban, mint svájci társaik (8%). Szakmunkásképzésben a szakmunkás tanulói állást előbb svájciaknak ajánlják fel, s csak később a külföldieknek. [39] Németországban az összes bevándorló származású iskolaelhagyó 17,4%-a bármiféle végzettség nélkül marad ki (a németek 7,5%-a). [40] 1993-ban az Egyesült Királyságban a dolgozó korú férfiak egynegyede és a nők kevesebb, mint egyharmada nem rendelkezett végzettséggel, miközben a pakisztáni és bangladesi közösségekben a férfiaknál ez az arány 50% fölötti, míg a nőknél 60%. [41] Írországban a vándorlók gyermekeinek csak egy kisebb hányada tanul tovább a középiskolában, és a továbbtanulók közül is a többség két éven belül otthagyja a középiskolát. [42]

Noha nyilvánvaló, hogy számos kisebbségi fiatal indul hátrányos helyzetből, különbségek mutatkoznak az egyes etnikai csoportok között is. Némelyik jobban integrálódott és oktatásbéli teljesítménye nem rosszabb a „bennszülött” kortársaknál. Például az Egyesült Királyság belvárosi területein bizonyos ázsiai országokból származó gyermekek és fiatalok teljesítménye jobb, mint „bennszülött” társaiké. [43]

d) Fiatal nők

Az utóbbi évtizedekben a nemek közötti különbségek kevésbé szembetűnők. A legtöbb európai országban több lány érettségizik, mint fiú. Lengyelországban és Romániában a középiskolai végzettséget szerzők több mint kétharmada volt nő. A választott programok tekintetében a nemek közötti különbségek továbbra is erősek. Az EU-tagállamok többségében több lány tanul általános tantervű iskolákban, mint fiú, de több a fiú a szakmunkásképzésben. Közép- és Kelet-Európában ezek a különbségek még inkább kimutathatók.

Ez a folyamat a felsőoktatásban is folytatódik, ahol több lány választja a társadalom-, humán és orvostudományi stúdiumokat, illetve a teológiát, miközben a műszaki területeken a fiúk dominálnak. Javul a lányok és nők általános oktatási helyzete, noha az alacsonyabb társadalmi rétegekhez vagy etnikai kisebbségekhez tartozó fiatal nők általában még mindig rendkívül alacsonyan képzettek.

7. Iskolai kudarc és egyenlőtlen lehetőségek

Kutatások bizonyítják, hogy az oktatásba kerülésben és a teljesítményben megmutató tartós társadalmi különbségeket az oktatáspolitikai és munkaerőpiaci változások kontextusán belül kell szemlélni.

- **Az iskolai kudarcot jórészt az oktatási rendszer struktúrája valamint a tanterv-központú szemlélet határozza meg.** Többé vagy kevésbé, de az egyes oktatási rendszerek mindig csoportosító és szelektáló mechanizmusként működnek. A csoportosítás és szelekció pillanata, akárcsak a használt mérőeszközök és kritériumok határozzák meg, hogy mikor és miképpen „vállanak kudarcot” a tanulók. A szelekcióhoz köthető konzekvenciák és az egymást követő programok diverzitása határozza meg azt, hogy ez a „kudarc” hogyan befolyásolja a további iskolai karriert. A tanulási és tanítási körülmények hatással vannak a teljesítményre, a tanulók motiváltságára, és meghatározzák, hogy vajon a gyengén teljesítő tanulók képesek-e felzárkózni. Az erősen szelektív oktatási rendszerek tehát korai szelekciójukkal és a programok közötti korlátozott mozgási lehetőségeikkel hamar beskatulyázzák a fiatalokat sikeresekre és kudarcot vallókra. Az olyan értékelési rendszerekben, amelyek a tanulók összehasonlítására koncentrálnak, a legrosszabbul teljesítő tanulók eredményét mindig „elégtelen”-nel jelzik.

Tekintet nélkül a diák egyéni fejlődésére, a legkevésbé sikeres tanulókat kudarcot vallóként bélyegzik meg. Kevés az esélyük saját iskolai karrierjük megteremtésére, „másodrangú” programokban végzik, vagy korán kilépnek az oktatási rendszerből.

- **A jelenlegi oktatási rendszerek megszüntetik, szegregálnak és újratermelik a társadalmi egyenlőtlenségeket.** Az expanzió politikája, amelynek célja minél több fiatal bevonása és végeredményben a kimaradók és a korai kilépők, sikeres ösvényekre terelése megbukott. A családon belüli szocializáció és oktatási aspiráció, illetve az oktatási intézmények szelekciós mechanizmusai együttesen olyan helyzetet teremtenek, amely folyamatosan a privilegizált társadalmi csoportokból származó gyermekeknek kedvez. A felsőbb rétegekből érkező fiatalok nemcsak jobban teljesítenek az iskolában, hanem nagyobb eséllyel is tanulnak tovább.

Noha az iskolák megpróbálják garantálni, hogy minden gyermek egyforma oktatásban részesüljön, túl gyakran rántják vissza őket a diszkriminációs és a társadalmi kirekesztés finom mechanizmusai. Kutatás mutatta ki, hogy a tanárok elvárásai a tanulók teljesítményével kapcsolatban, valamint a továbbtanulás ajánlása nagyban függ a fiatalok társadalmi háttérétől. A többnyire felsőközéposztályból származó, tanárok hajlamosak arra, hogy nem a diákok valós teljesítménye alapján ítélnék, hanem – saját szocializációjukból kiindulva – az alapján, hogy mennyire felelnek meg középosztálybeli teljesítmény és viselkedés kritériumainak. [44] Az iskolai kudarc tehát abból fakad, hogy nem áll rendelkezésre megfelelő számú választási lehetőség, pályaut; illetve nincs elegendő tanítási módszer, amelyek figyelembe tudnák venni a diákok sokszínű háttérét és érdeklődését. [45]

- **Az iskolai kudarc erősen összefügg a munkaerőpiac változásaival és a munkaadói igényekkel, amelyek korlátozzák az alacsonyan képzett fiatalok lehetőségeit.** A munkaerőpiacon megszerezhető képesítések magas száma, valamint a munkaadók magasabb igénye súlyosan korlátozza azon fiatalok esélyeit, akik alapvető képzettség nélkül léptek ki az oktatási rendszerből. Az iskolai kudarc egyre inkább stigmatizál. Mivel a végzettség már nem elegendő egy állás elnyeréséhez, egyéb személyes és társadalmi jellegzetességek válnak döntővé (beszéd, öltözködés, informált-

ság, kapcsolatok, ambíció stb.) – pontosan olyan tulajdonságok, amelyek tekintetében az alacsony státuszú fiatalok ugyancsak hátrányban vannak.

A sebezhetőség különösen nagy arányú akkor, amikor az egyes tényezők halmozódnak. Szegényes lakáskörülmények, elzártság a szabadidős létesítményektől vagy a közösség támogatásának, illetve a politika források hiánya még sebezhetőbbé tesznek.

Az iskolai kudarc gyakran olyan tünet, ami közvetíti és igazolja a társadalmi kudarcot. [46]

Azokban az országokban, ahol a szakmai gyakorlat bevett szokás, a munkaadók képzési politikájában beállt változások növelték annak kockázatát, hogy a fiatalok társadalmilag, szakmailag kirekesztődnek, még az előtt, hogy teljesen belépnének a munkaerőpiacra. Németországban például miközben nőtt az igény a szakmai gyakorlatot biztosító helyekre, a cégek ezen helyeket jórészt lecserélték rövid gyakorlati programokra, amelyekre egyetemi vagy politechnikumi végzősöket várnak, és drasztikusan csökkent a szakmunkástanulóknak nyújtott képzés. [47]

Ha sikerrel akarjuk kezelni az iskolai kudarc problémáját, változtatnunk kell a munkaadók fölfogásán és szociális viselkedésén. Amíg ezt nem látják be a politikában, az oktatási rendszerek valószínűleg kielégíthetetlen igényekkel szembesülnek a korai kilépés fölszámolása terén, amely probléma természeténél fogva mindig újratermelődik a munkaerőpiacon. [48]

III. Intézkedések az iskolai kudarc csökkentésére

Számos ország irányít politikai figyelmet az iskolai kudarcra a kisgyermekkorától kezdve, a tinédzsereken keresztül egészen a felnőttekig. Nagy hangsúly esik a megelőzésre. Más programok azon igyekeznek, hogy visszahozzák az oktatási rendszerbe azokat a fiatalokat, akik egyszer kiléptek belőle bármiféle végzettség nélkül, vagy integrálják őket a munka világába. Végül pedig kompenzációs képzési programokat fejlesztettek ki a felnőtt munkavállalók számára, akik munkanélküliséggel bajlódnak, vagy bizonytalan az állásuk korai kilépésük, kimaradásuk miatt. [49]

Miközben néhány intézkedés arra koncentrál, hogy általánosságban javítsák az oktatás körülményeit minden fiatal számára, némelyek speciálisan az iskolai kudarc terén veszélyeztetett fiatalokra fókuszálnak. Általánosságban a stratégiák három kategóriába sorolhatók: **egyenlő esélyek, egyenlő bánásmód és egyenlő eredmények**. Az első megközelítés az alacsony származású gyermekek és fiatalok előfeltételeit próbálja javítani. A második az oktatáson belüli negatív diszkrimináció felszámolására irányul, míg a harmadik a pozitív diszkrimináció eszközét helyezi előtérbe. [50]

1. Egyenlő esély stratégiák

E stratégiák azon társadalmi egyenlőtlenségekkel haladnak „ellentétesen”, amelyekbe az oktatás ágyazódik: a jövedelem, a családi háttér, az egészség, a kulturális szféra elérhetősége stb. terén tapasztalható egyenlőtlenségek. Világos, hogy az oktatáspolitikai

kai intézkedések önmagukban képtelenek fölszámolni ezen egyenlőtlenségeket. Mindazonáltal az oktatásnak minden lehetséges módon hozzá kell járulnia az egyenlő esélyek javításához.

• Integrált szolgáltatások hátrányos helyzetű fiatalok számára

Az ilyen programokban, mint például a holland „Meghosszabbított Iskolanap”, az iskolák különféle tanterven kívüli tevékenységeket kínálnak: sport, kultúra, természetjárás stb. Ugyanakkor erősítik a diákok iskolai ügyek iránti érdeklődését, s próbálják fejleszteni alapvető személyes és szociális kompetenciáikat. Az integrált szolgáltatások továbbfejlesztésére van szükség. A hátrányos helyzetű fiatalok csoportjainak sajátos szükségleteit szisztematikusan föl kell tárni, majd nyomon kell követni. A szolgáltatásokat hatékonyabbá kellene tenni (szülők oktatása, beszédfejlesztés, házi feladat ellenőrzése, egészségmegővés etc.).

Szükséges tehát az oktatási pályáiv során végig a tevékenységek integrálása, a releváns partnerek illetve a szolgáltatások összehangolásáért és fejlesztéséért felelős helyi szervek hálózattá szervezése. [51]

• Pénzügyi és anyagi támogatás

Ha egyenlőbbé akarjuk tenni az esélyeket, az alacsony jövedelmű családokból származó fiatalok pénzügyi és anyagi támogatását kell javítani, illetve jobban irányítani. Ösztöndíjak és kölcsönök kellene az oktatás közvetlen költségeinek finanszírozására és az indirekt kiadások kompenzálására (az a jövedelem, amiről az oktatásban részt vevő fiatalok lemondanak).

A felsőoktatásban való részvétel elősegítésére számos ország megreformálta ösztöndíj- és kölcsönrendszerét. Spanyolországban a támogatás, ösztöndíj és jövedelemfüggő kölcsönök kombinációját tekintik a legmegfelelőbb megoldásnak, és vita tárgya az ösztöndíjként szétosztott keretösszeg emelése. [52] Az Egyesült Királyságban tervezik a tanulmányi költségek körülbelül egyötödét fedező tandíj bevezetését és a diáksegélyző rendszer megreformálását. A tandíj a szülők jövedelme szerint alakulna, a legszegényebbek nem fizetnének, a leggazdagabbakra viszont 1000 font hárulna. A megélhetési költségek fedezését szolgáló kölcsön visszafizetésének ütemét szintén a jövedelemhez kötnék, viszont megemelnék a mentesség határát, s hosszabb idő alatt lehetne visszafizetni. [53]

• Korai beavatkozás

Az iskolai kudarc visszaszorítását szolgáló programok annál hatékonyabbak, minél korábban kezdik őket. A korai beavatkozást célzó programok, mint például az ir „Rutland Street Project” és az azt követő „Early Start” program célja megakadályozni a társadalmi kirekesztődést, mielőtt még a gyermekek elkezdik általános iskolai tanulmányaikat. Az iskolára való felkészülés javítására helyezik a hangsúlyt és azokra a készségekre, amelyek megkönnyítik az iskolára való átállást (a gyermek világról szerzett ismereteinek bővítése, a tudásrendszerezés képességének javítása, nyelvi készség stb.) A gyermek fejlődésének hangsúlyozásán túl támogatják a szülő és iskola közötti gyakoribb kapcsolattartást (anyák klubja, tanácsadó centrumok, szülő-tanár találkozók).

Amerikai kutatások jelzik, hogy a „korai beavatkozás” programok rendkívül hatékonyak és kifizetődő befektetések nemcsak a tanulásra gyakorolt hatásuk miatt, hanem a kudarcok és a gyógypedagógiai rendszerbe való átirányítások csökkenése miatt is, illetve több a sikeres oktatási pályáiv, és visszaesik az antiszociális magatartású gyermekek száma. [54]

• A tankötelezettség meghosszabbítása

Hogy mindenki számára biztosítható legyen bizonyos minimális képzettség, a legtöbb országban szisztematikusan meghosszabbították a kötelező oktatást. Közülük néhányban ma már a 18 éves korig kötelező tanulni. A tudományos értékelés azonban a meghosszabbított tankötelezettség tekintetében vegyes eredményeket jelez. A legveszélyeztetettebb háttérrel rendelkező fiatalok ugyanis gyakran nem akarnak tovább tanulni. Kevesebb előnyük származik a végzettségükből, és többször vallanak kudarcot. Más fiatalok csoportjai viszont még inkább megőrzik előnyüket oktatási karrierjük meghosszabbításával. Ezért elkerülhetetlen a tankötelezettség meghosszabbításának és egyéb oktatási reformoknak az összekapcsolása. Ezen túl hangsúlyozni kell a tanulási jogokat: jog ahhoz, hogy mindenkinek a saját maga által választott programba kerüljön, jog a saját tanuláshoz nyújtott segítséghez; az iskolából való önkényes kiutasítás vagy kizárás elleni védekezés, valamint a második lehetőséget kínáló iskolák elterjesztése.

Bár kritikák fogalmazódnak meg a tankötelezettség meghosszabbításával kapcsolatban, a tankötelezettség lerövidítése a tankötelezettség utáni oktatás megfelelő reformja nélkül egyértelműen negatív hatásúnak bizonyult. Oroszországban a tankötelezettséget a 9. osztályra csökkentették 1993-ban, korlátozva ezáltal rengeteg fiatal esélyeit az oktatás elérésére. Azóta fiatalok ezrei hagyták el az iskolát anélkül, hogy folytatni tudták volna tanulmányaikat, vagy munkát találtak volna. [55]

2. Egyenlő bánásmód stratégiák

Az oktatás tudatosan vagy tudat alatt még mindig hozzájárul a társadalmi kirekesztéshez: ide sorolhatók például a kulturálisan elfogult tantervek, az alacsony tanári elvárások vagy az, amikor a fiatalokat megalapozott indok nélkül átirányítják a gyógypedagógiai rendszerbe, és zsákutcát jelentő programokra. Az egyenlő bánásmód stratégiák tehát az oktatáson belüli „tiszteletesebb” bánásmódra helyezik a hangsúlyt, azaz a társadalomból kirekesztett csoportok diszkriminálásának folszámolására.

• Tanrendi reformok és pedagógiai újítások

Ezek megelőző intézkedések, amelyek közvetlenül az oktatási rendszeren belüli változásokra fókuszálnak. Ezek közé tartoznak:

- A széleskörű, tapasztalatokon alapuló megközelítés fejlesztése;
- Továbbtanulási-pályaválasztási tanácsadás kiterjesztése;
- Nagyobb rugalmasság, főleg a középiskola felsőbb osztályaiban, több választási lehetőség fölkinálása a fiatalok érdekei és képességei figyelembevételével;

- A tanrend relevanciájának erősítése a felmerülő gazdasági és társadalmi szükségleteknek megfelelően;
- A főlzárkóztató tanítás kiterjesztése.

A kötelező oktatás tekintetében egyre nagyobb a konszenzus abban, hogy a társadalmi egyenlőtlenségek visszaszoríthatók az oktatásban egy minden részletre kiterjedő tantervvel, amely esetleg választható tantárgyakat is tartalmazna, amelyek nem köteleznek semmire további kurzusok választásánál. A középiskola felsőbb osztályaiban számos ország helyezi a hangsúlyt a rugalmas, széles körű megközelítésekre. Belgium flamand részén a szakmunkásképzést „workshop” osztályok szervezésével, modulokra épülő kurzusokkal, projektmunkával és különféle tanítási módszerekkel próbálják javítani, s ezen túl keresik a kapcsolatot az iskola és a szociális-gazdasági szektor között. Írországban a tanulókat színtezett csoportokra osztják bizonyos tantárgyak esetében, és a diákok választhatnak, hogy két év helyett három év alatt végzik el a középiskola második felét. Luxemburgban a műszaki líceumok szakmunkás osztályaiban kétszintű rendszert kínálnak, amely lehetőséget kínál azon tanulóknak számára, akik könnyebben tanulják meg egy szakma gyakorlati oldalát, arra, hogy a saját ritmusukban haladhassanak az elméleti képzésben. [56]

Rengeteg államban hagynak helyet az órarendben főlzárkóztató oktatásra. Skóciában magában az osztályban nyújtanak segítséget a speciálisan főlzárkóztató tanárok a tanulóknak. Olaszországban a szakmunkástanulók alaposabb fölkészítésére helyezik a hangsúlyt, hogy bepótolhassák az elvesztett időt, illetve, hogy megismerkedjenek a sajátos helyi igényekkel. Izlandon számos intézkedés: tanácsadás, plusz iskolai idő és főlzárkóztató órák állnak az alsó középiskola végén a fő tantárgyaikkal nehezebben boldoguló tanulók rendelkezésére.

• Bevonó oktatás

Azért, hogy támogassák a speciális oktatást igénylő gyermekek és fiatalok tanítását, a legtöbb ország megteremti az eszközháttért a speciális iskolák számára. A speciális oktatást a reguláris iskoláktól független intézményekben szervezik meg, esetleg a reguláris iskolákon belül elindított külön osztályokban, vagy teljesen integrálják a fő irányvonalat jelentő oktatásba. A legtöbb EU-országban, akárcsak a visegrádi országokban az integrált és az elkülönített iskolák egymás mellett léteznek. A belgiumi francia közösségben, Németországban, Bulgáriában és Romániában a kétféle oktatás többnyire elkülönül. Olaszországban az integráció az általános. [57]

A speciális oktatás a vizsgálatok szerint integrált formában hatékonyabb. Az elkülönített rendszerben részt vevő tanulók stigmatizálódnak, ami inkább csökkenti, mintsem növeli társadalmi integrációjuk esélyeit. Általában tehát legtöbb országban a szegregációtól az integráció felé mutatnak a folyamatok. Mindazonáltal a sikeres integráció nagyban függ attól, hogy az iskolák mennyire képesek e tanulók szükségleteit kielégíteni.

A bevonó oktatás magában foglalja a „fő irányvonalhoz” tartozó tanárok képzésének bővebb finanszírozását, a szükséges további munkaerő (pszichológusok, gyógypedagógusok, szociális munkások) támogatását, a szülők felvilágosítását, a hagyomá-

nyos iskolaépületekben speciális szolgáltatások kialakítását, a differenciált oktatást valamint az alternatív finanszírozási mechanizmusokat.

• Tanárképzés

A kibővített alap- és továbbképzés, valamint a gyakorló tanárok képzése fontos eszközök az oktatás színvonalának emeléséhez és a speciális oktatási szükségletekkel bíró tanulók sikeres neveléséhez. A tanárképzés még mindig túl egyoldalúan a tantárgyi tudásra koncentrál. Csak elvétve foglalkozik a depriváció, a tanulási nehézségek, a társadalmi egyenlőtlenségek vagy a kulturális különbségek szociológiai, szocio-didaktív elemzésével. A tanárképzésnek több hangsúlyt kell helyeznie azokra a stratégiákra, amelyekkel kezelhetőek a tanulási problémák és a hátrányos helyzet, illetve az iskolavezetésre és a tanácsadásra. Portugáliában és Írországból akad példa a tanárképzési reformra. Portugáliában a PEPT nevű programban („oktatást mindenkinek”) létrehozta egy központot tanárok továbbképzése céljából. E képzés célja a korai kimaradás megelőzése, valamint, hogy hagyományossá tegyék a hosszabb, iskolában eltöltött időt. Az ír „Tanár Tanácsadói Tervezet”-ben a tanácsadók egy átfogó iskolakonceptiót hangolnak össze a helyes gyakorlat és stratégiák fejlesztésére és alkalmazására, ami segíthet a bomlasztó viselkedés visszaszorításában.

• Szülő-iskola-közösség kapcsolatok

Néhány országban sajátos stratégiákat fejlesztettek ki a célból, hogy erősítsék a kapcsolatot az otthonnal, a helyi hatóságokkal, a szociális munkásokkal és a vállalkozásokkal. A kutatás ismét vegyes eredményeket mutat. Azok a kísérletek, hogy javítsák az oktatás minőségét iskolák közötti versenyek szervezésével megnyerendő a szülők/fogyasztók jóindulatát, bizonyosan több kárt okoztak, mint hasznot. [58] Ez a módszer további társadalmi diszkriminációhoz vezet, mivel a középosztálybeli családok kivonulnak azokból az iskolákból, amelyekbe sok nélkülöző jár. Sikeresebbek azok a programok, amelyekben partnereként tekintenek a szülőkre, bevonják őket az oktatási tevékenységekbe, és elősegítik otthoni „tanítói” szerepüket.

Írországból több programot indítottak el, amelyek a hátrányos helyzet „közösségi alapú” kérdésére összpontosítanak. [59] Az iskola és a közösség kölcsönösen segítik egymást, és az összes érintett terület (oktatás, képzés, tanácsadás, egészségügy, jólét stb.) munkáját integrálják egy sor koherens stratégiába. A szülői részvételt a fiatalok oktatásának fontos elemének tekintik. Az „otthon – iskola – közösség kapcsolat” program célja a partneri viszony kialakítása szülők és tanárok között. Csökken a szülő elidegenedése az iskolától, a szülők részt vesznek a gyermekeik oktatásában, és a szülők „második esélyt” nyújtó oktatásra is lehetőség nyílik. Egy koordinátort neveznek ki a hátrányos területen lévő iskolába, hogy együtt dolgozzon az iskolával, a szülőkkel és közösségi képviselőkkel. Családlátogatásokat szerveznek valamint programokat a szülőkkel, amelyek középpontjában a személyes fejlődés általános területei, a gyereknevelés, a tananyag fejlesztése (az iskola céljainak és a gyerekek tanulási folyamatának megértése), s ezen túl a szabadidő áll. Mindamelllett a szülők együttműködése biztosított az osztályteremben és az iskolai rendezvényeken, a közös olvasásban és a házi feladat ellenőrzésében.

Az Egyesült Királyságban a „Compact” elnevezésű program próbál meg kapcsolatot teremteni az iskolák és a helyi munkaadók között a belvárosi területeken, ahol a korai iskolaelhagyás óriási méreteket ölt. [60] Azok a fiatalok, akik elérnek bizonyos célokat (például az iskolalátogatás vagy a tantárgyi eredmények tekintetében), garantáltan kapnak munkát, és részesülnek a munkájukhoz kapcsolódó képzésben az iskola elvégzése után. A program e mellett erősíti a tanulók motiváltságát és fejleszti rálatásukat a munkaerőpiaci lehetőségekre.

Más nyugat-európai országokban megerősödtek az iskola, a család és a közösség közötti kapcsolatok. Más kép rajzolódik ki viszont a közép- és kelet-európai országokban, a kommunista időszakban ezek a kapcsolatok ugyanis igencsak megtépződtek. Noha a hivatalos tájékoztatás szerint tökéletes volt a harmónia az iskola és környezete között, e kapcsolat átpolitizáltsága és kötelező jellege azt eredményezte, hogy az iskolák a közösségek inkább elszakadtak, mintsem közelebb kerültek volna egymáshoz. A jelent befolyásolja a múlt. Az iskolák és a tanárok élvezik frissen elnyert ideológiai és pedagógiai szabadságukat, és gyakran gyanakodva figyelik az iskola és a közösség együttműködésére épülő programok mobilizációs kísérleteit. [61]

3. Egyenlő eredmény stratégiák

Azt felismerve, hogy a hátrányos helyzetű tanulók egyenlő bánásmódja nem elegendő a társadalmi kirekesztés legyűréséhez, az egyenlő eredmény stratégiák a „pozitív diszkriminációra” összpontosítanak.

• Az oktatási prioritások politikája

Ide tartoznak a járulékos iskolafinanszírozási mechanizmusok, amelyek olyan iskolákat támogatnak, ahol magas a hátrányos helyzetű gyerekek és fiatalok aránya. A források fölhasználhatók továbbképzésre, innovatív projektekre, differenciálásra, segítségnyújtásra, stb.

Hollandiában az Oktatási prioritások politikájának célja az iskolák ellátása eszközökkel azért, hogy segítsék azoknak a gyerekeknek a beilleszkedését és fölzárkózását, akik hátránnyal indulnak az oktatásban. [62] A célcsoportok a bevándorlók és az alacsony iskolázott szülők gyerekei. A programot területi és iskolai alapon irányítják. Minden tanulót „súlyoznak” a társadalmi háttér néhány indikátora alapján. A tanulók összpontszámától függően juttatnak plusz eszközöket az iskoláknak. 44 térségben (ahol halmozottan jelentkeznek megélhetési gondok) az együttműködő jóléti képviselők és az iskolák többlet finanszírozási forrásokat kapnak a kiegészítő tevékenységeknek. Ezen túl a legmagasabb etnikai kisebbséghez tartozóval és újonnan érkezett bevándorlóval rendelkező 26 városi önkormányzatnak többlet forrásokat biztosítanak az újonnan érkezettek fogadására és a további velük kapcsolatos tevékenységekre.

A felmérések szerint a program csak részben volt sikeres, helyébe az Oktatási Hátrány Akcióprogram (GOA) került. Az OVB program forrásait átadták a helyi hatóságoknak. A GOA Nemzeti Politikai Keret a helyi önkormányzatokra hárítja a felelősséget az általános iskolát elkezdő tanulók körülményeinek javításáért: a helyi iskolákkal együttműködve el kell készíteniük egy oktatási hátrányok elleni tervet.

Írországból a „hátrányos területek program” és a „megtörni az ördögi kört” című program a tanároknak speciális segítséget, az iskoláknak pedig többlet forrásokat biz-

tosít (a több alkalmazottra, eszközökre és anyagokra) a hátrányosnak ítélt területeken. Igénybe vehetik egy külön erre kinevezett koordinátor segítségét, a tanároknak pedig továbbképzéseket kínálnak.

• **Alternatív tantervek, oktatási és foglalkoztatási (re)integrációs programok és második esély iskolák**

Ha az összes fent említett stratégia kudarcot vall, egyéb kezdeményezések indulnak be az iskolákat képzettség nélkül befejező fiatalok számára, hogy folytathassák a tanulást. Ilyen intézkedések az alternatív tantervek, az oktatási és foglalkoztatási (re)integrációs programok és a második esélyt nyújtó iskolák. Különböző szándékok vezérik ezeket a kezdeményezéseket: a tanulás iránti motiváció helyreállítása, az általános tudásszint emelése, a fiatalokat képessé tenni egy diploma megszerzésére, szakmunkásképzés és/vagy problémamentes integrálásuk a munkaerőpiacba. Ezekben a kezdeményezésekben kevésbé hangsúlyos az egyenlő eredmények elérése, inkább az egyenlőtlenségek további csökkentésére tesznek kísérletet.

Az 1989-ben bevezetett ír Youthreach program olyan fiatalok felé nyitott, akik bármiféle alapvégzettség vagy – képzés nélkül léptek ki az iskolából át a munkaerőpiacra, és legalább hat hónapja munkanélküliek. [63] Ez a csoport – akik nagyrészt a korai kimaradók is –, kombináltan kaphatnak alapoktatást, képzést, munkatapasztalatot és ideiglenes állást két évig. Az első évben (újra) felépítik az alapokat, a második évben pedig végzettséghez jutnak vagy állásba kerülnek. A program része a pszichoszociális beavatkozás, új tantervet, tanítási és tanácsadási módszereket vezet be, és speciálisan kiképzett munkaerő végzi az oktatást. A Youthreach elindítása óta látványosan fejlődik, ma már 130 központban érhető el. A Youthreach programot 1997-ben befejezett tanulók vizsgálata sikert tükröz: a végzettek 42%-a volt állásban, 30% képezte tovább magát, tért vissza az oktatásba vagy pedig képzéssel egybekötött munkát végzett.

Dániában az Free Youth Education program azért indult el, hogy visszavegye az oktatási rendszerbe az onnan kiesett fiatalokat. [64] A program alapja egy 2-3 éves futamidejű szerződés. Néhány hagyományos óra látogatását kötelezővé teszik. A fennmaradó időre az adott személy érdeklődésének megfelelően állíthatja össze tanulási programját az általános oktatási rendszer tantárgyaiból vagy az alternatív programokból választva. Az FYE sikeresnek bizonyult a tanulók motiválása, valamint formális és személyes kompetenciáik erősítése terén. A programot elvégzők 90%-a folytatta tanulmányait vagy állt munkába. A felmérések szerint viszont pont a célcsoportot (kimaradók) nem tudta elérni a program, mivel kevés információ jutott el hozzájuk, valamint a FYE alapelvei (felelősség és függetlenség) úgy tűnik, nem feleltek meg kellően a szükségleteknek.

IV. Záró megjegyzések

A társadalmi kirekesztés elleni oktatáspolitikai tudományos feldolgozottsága igencsak kezdetleges. Noha sok kezdeményezés és kísérlet zajlik, ezek értékeléséről kevés tanulmány született. A kevés pénz miatt a kutatások szándékaikban és módszereikben gyakran korlátozottak. Az iskolai kudarc csökkentését célzó kezdeményezések és ok-

tatási reformok hatékonyságának értékeléséhez szélesebb körű és longitudinális kutatásra van szükség.

Ugyanezért figyelembe véve az iskolai kudarcokhoz kapcsolódó tényezőket, egyértelműnek tűnik, hogy széleskörű nemzeti politikai irányelvekre van szükség, amennyiben sikereket akarnak elérni a sebezhetőség csökkentése terén. Széles körben elismerik, hogy a létező oktatási rendszer természetes expanziója nem elég. Az egyenlő bejutási, részvételi és teljesítményi esélyek növeléséhez különleges kezdeményezések szükségeltetnek, amelyek minden a fiatal szükségleteire válaszolnak. Világos, hogy az azonos lehetőségek, bánásmód és eredmények stratégiái nem kizárják, hanem kiegészítik egymást. Azt is fontos felismerni, hogy a pusztán oktatási intézkedések aligha nyújtanak tartós megoldásokat. Az iskolai kudarcot a társadalmi egyenlőtlenségek kontextusában kell szemlélni, beleértve a munkaerőpiac szelektív működését és a munka egyenlőtlen eloszlását.

Ezért az iskolai kudarc nem kezelhető csak oktatási programokkal, hanem szükséges az oktatási, munkaerőpiaci, szociális és ifjúságpolitikai integrálása szükséges.

Egy ilyen megközelítésről született javaslat Németországban, ahol a szakértők 20 ajánlást fogalmaztak meg a szakoktatás és -képzés reformjával kapcsolatban. [65] Ezek négy területre vonatkoznak:

1. Minek kell változnia? A szakoktatás és -képzés minőségének és struktúrájának: rugalmasság, modularizáció, modernizáció, a közösségi munkán keresztül elnyert végzettség elismerése.
2. Mi teremt munkahelyeket? A jelenlegi követelményeken túli képzés, több vállalat képzési programja, az iskolai képzések kiterjesztése, közös munka a képzésben (vállalatok együttműködése), közösen kialakított fizetési megállapodások, a képzés mint a vállalati kultúra része, a szakoktatás támogatása.
3. Mi segíti a fiatalokat? Szociálpolitikai aspektusok: egyenlő esélyek, felkészítés a képzésre és a képzés alatti támogatás, „második esély” a szakmunkáslevélre, fiatalok képzését támogató programok, fiatal bevándorlók szakképzése.
4. Ki mit tesz? Helyszínen képzés: átállás a képzésre mint szocio-pedagógiai feladat, a tanácsadás hálózattá építése és fokozása, helyi képzési irányelvek.

SEBEZHETŐSÉG ÉS IFJÚSÁGI MUNKAERŐPIAC (Andy Furlong)

Bevezetés

Az 1998-as *Jelentésben* azt állítottuk, hogy az európai fiatalok különösen sebezhetők, és kimutattuk, hogy az utóbbi évtizedben nőtt a fiatalokat érintő kockázatok száma. E kontextusban a munkaerőpiacot fontos sebezhetőségi forrásként határoztuk meg, néhány országban magas a munkanélküliek aránya, és emellett egyre hosszabb és bonyolultabb út vezet az oktatásból a munka világába, ami néhány fiatal számára a társadalmi kirekesztettség kockázatához vezet. Ez a jelentés a legsebezhetőbb fiatalokra koncentrál, illetve azokra a struktúrára és politikákra, amelyek a sebezhetőséget megerősítik vagy éppen minimalizálják. Először vázoljuk azokat a munkaerőpiaci helyzeteket, amelyekkel az európai fiatalok találkozhatnak, majd pedig a munkaerőpiacra való átmenetet segítő jóléti rendszereket. A második részben azon ifjúsági csoportokat írjuk körül, akik a leginkább veszélyeztetettek az egyes országokban, illetve rávilágítunk a sajátos kockázati tényezőkre és sebezhetőségi forrásaikra. Végül pedig azon módszereket vitatjuk meg, amelyek segítségével visszaszorítható a sebezhetőség – sikeres kezdeményezéseket és politikákat mutatunk be.

Szerte Európában a fiatalok különféle feltételekkel szembesülnek, amelyek befolyásolják a sebezhetőségi formákat. Néhány országban a magas munkanélküliség vet sötét árnyakat a fiatalok munkaerőpiaci tapasztalataira. Másról akad elegendő munka, de az alulfoglalkoztatottság és az alacsony színvonalú munkák problémát jelentenek. Egyéb, a fiatalok munkaerőpiaci helyzetét befolyásoló tényezők közé tartoznak az oktatás és a munka világának kapcsolata, a szakképzés, a szociális és a családtámogatási rendszerek.

Ugyanekkor mivel a fiatalok az összes európai országban egyre több időt töltenek az oktatásban, egyre hosszabb és bonyolultabb az út a munkaerőpiacra. Különösen jellemző, hogy a fiatal munkavállalók egyszerre tanulnak és dolgoznak, s ezalatt gyakran kapnak képzettséget nem igénylő munkát. Megváltoztak a fiatalok támogatási rendszerei is, és egyre tovább támaszkodnak a család anyagi támogatására, miközben az állami támogatás egyre kevésbé megfelelő.

A munkaerőpiaci tapasztalatok vizsgálatakor azt próbáljuk leírni, hogyan tagadják meg a fiataloktól a biztos munka, a társadalmi-gazdasági teljesítés és a személyes elégedettség esélyeit. Az egyes országok között erősen változó lehetőségek köre mellett a differenciálódás három jellegzetes irányára koncentrálnak, amelyek befolyásolják a munkaerőpiaci sebezhetőség mintáit: fejlett és átmeneti gazdaságok, merev és rugalmas munkaerőpiacok, illetve erős és gyenge jóléti rendszerek.

I. Munkaerőpiaci folyamatok

Nyugat-Európában az ifjúsági munkaerőpiaci folyamatai a felnőtt munkaerőpiac változásaira reflektálnak, noha ezek a folyamatok gyakran szélsőséges formában jelennek meg a fiatalok álláshelyzetének tekintetében. A felnőtt piachoz hasonlóan folytatódik a szolgáltatás térhódítása az iparral szemben és, a növekvő diáklétszám eredményeképpen, nő a képzettség a fiatal dolgozók körében. Miközben néhányak számára új lehetőségeket teremtett a magas végzettségi igényű gazdaság, a bizonyítványok inflálódása nehéz helyzetbe sodorta azokat, akik keveset érő bizonyítvánnyal fejezték be tanulmányaikat. Ráadásul a tanult munkavállalók számának növekedésével kiélezettebbé vált a verseny a színvonalas állásokért a diplomások és magas végzettségű pályakezdekők között.

Miközben emelkedett a munkaerőpiacra belépők átlagéletkora, jelentős különbségek mutatkoznak az egyes országok között. Az EU-ban 1987 és 1995 között – a pályakezdekők életkorának mediánja – a belépők átlagéletkora 18-ról 20-ra nőtt, bár az országok között jelentős eltérések tapasztalhatók. [66] Az átmenet hosszát számos tényező befolyásolja, például a munkanélküliség mértéke, az oktatás és a képzés szervezete, illetve a családok hajlandósága a fiatalok támogatására, hogy elérhessék céljaikat. Gyors átmenet jellemző az Egyesült Királyságra, Írországra, Franciaországra, Belgiumra, Luxemburgra és Görögországra, míg ez a folyamat Olaszországban, Németországban, Spanyolországban és Finnországban sokkal körülményesebb.

Nyugat-Európában az ifjúsági munkaerőpiac egy másik jellemző folyamata az, hogy nő a munkavállalás bizonytalansága és az esetlegessége. A fiatalok például egyre több részmunkaidős állást vállalnak.

Franciaországban például négy fiatal dolgozóból egy részmunkaidőben dolgozik. [67] Az EU tagállamokban viszont a 15-29 évesek egy harmada vélte úgy, hogy félállásukat a magasabb végzettség elnyerésének eszközének tekintik. [68] Ugyanakkor ebben a csoportban a fiataloknak majdnem 70%-a azért dolgozott részidőben, mert nem volt lehetősége teljes munkaidős állásra; a jobb híján részmunkaidőben dolgozók aránya a legmagasabb Görögországban (64%), Franciaországban (60%) és Olaszországban (59%), míg a legalacsonyabb Hollandiában (12%), Németországban (13%) és Ausztriában (13%).

A fiatalok munkaerőpiaci helyzetének bizonytalansága a határozott idejű szerződések növekedésében is visszaköszön. A fiataloknak sokkal inkább ajánlanak határozott idejű szerződéseket, mint az idősebb munkavállalóknak, bár a határozott idejű szerződések gyakran kapcsolhatók képzéshez és próbaidőhöz. Az EU-ban 1995-ben a 25 év alatti munkavállalók 35%-a állt határozott idejű szerződésben, míg ez az arány a teljes foglalkoztatotti rétegre vetítve 14%. A határozott idejű szerződések aránya különösen magas volt Spanyolországban (77% a 25 év alattiak között), míg az Egyesült Királyságban csak 13%. [69]

Az átmenet elnyúlása és az ifjúsági munkaerőpiac növekvő bizonytalansága Közép-Kelet-Európa posztkommunista államaiban is megfigyelhető. Összehasonlítva a nyugattal, ezekben az országokban nagyobb különbségek mutatkoznak a fiatalok és az idősebbek foglalkoztatási helyzetei között annyiban, hogy a fiatalok gyakrabban önfoglalkoztatottak vagy gyakrabban dolgoznak nyugati tulajdonban levő vállalkozásokban. Amíg a kommunizmusban a fiatalok erősen strukturált, kiszámítható utakon

léptek be a munkaerőpiacra, Roberts szerint sokak számára „kaotikus”-sá vált a környezet. [70] A posztkommunista országokban a fiatalok tapasztalatai hirtelen megváltoztak, ma már mennyiségileg mások, mint az előző generációéi.

A fiatalok megéreztek az állami szektor összeomlását. A munkaerőpiacra vezető utak, amelyeket a legtöbben követtek volna, egyszerűen eltűntek. Az egykori Szovjetunió legtöbb régiójában az új lehetőségek a legjobb esetben is csak most vannak kialakulóban.

A posztkommunista ifjúság munkaerőpiaci helyzetét a kockázat és a bizonytalanság jellemzi, amit a premodern gazdaságba való visszazuhanás idézett elő a posztmodern körülményrendszer szintjére való átlendülés helyett. [71]

Roberts szerint öt kialakuló foglalkoztatotti réteg különíthető el a posztkommunista társadalmakban. [72]

- Akik a nyugati háttérű vállalatokban találnak viszonylag jól fizető és biztonságos állás.
- Akik a közszférába lépnek be annak ellenére, hogy az egyre csak zsugorodik, csökkennek a bérek és nő az állások bizonytalansága.
- Akik sikeresen alapítanak magánvállalkozást.
- Akik munkavállalók vagy állásról állásra váltanak a magánszektorban alacsony bérért és nagy bizonytalanság közepette.
- Akiknek nincs munkájuk, akik nem találtak semmiféle állást.

A rövidebb munkába eltöltött idő és a tapasztalat viszonylagos hiánya miatt a fiatalok mind a fejlett, mind a posztkommunista országokban jellemzően kevesebbet keresnek, mint az idősebbek, annak ellenére, hogy magasabb végzettségűek. A fizetések közötti különbségek a kétkézi munkák esetében kisebbek, mint a szellemi munkakörökben. Nyugaton a legnagyobb különbségek a fiatalok és az idősebbek közötti fizetések terén Írországon, Spanyolországban és Portugáliában mutatkoznak, míg Dániában és az Egyesült Királyságban a legkisebbek. Az EU-ban a fiatal férfiak átlagban 10%-kal kapnak magasabb fizetést, mint nő társaik, noha a nemek közötti fizetékülönbségek általában az idősebbek között a legmagasabbak. A posztkommunista országokban a fiatalok fizetései csökkentek, mivel a fizetésemelés aránya nem tartották a tempót az inflációval. Oroszországban például 1994-ben a fiatalok 82%-a kapott a minimálbérnek megfelelő vagy a szegénységi küszöb alatti fizetést. [73]

1. Munkanélküliség

Európa számos részén a munkanélküliség és a munkanélkülivé válás veszélye központi kérdés a munkaerőpiaci tapasztalatok megértése szempontjából. Noha a munkanélküliségi ráták rendkívül sokfélék, a fiatalok között minden országban több a munkanélküli (általában a kétszerese a teljes népességének), és sok országban a legtöbb fiatalnak legalább egyszer meg kell birkóznia a munkanélküliséggel. A férfi és női munkanélküliek aránya szintén változó, a mediterrán országokban általában a nő munkanélküliek vannak többen, míg Finnországban, Svédországban és az Egyesült Királyságban a férfi állástalanok száma nagyobb. [74]

„A fiatalok egy különösen sérülékeny csoport, akik aránytalanul többet nélkülöznek. Ennek egyik fő oka az EU-n belül jelenleg mutatkozó különösen magas fiatal munkanélküliségi ráta.” [75]

Európában a munkanélküliség emellett magasabb a kisebbségek és a bevándorlók között. [76] Magyarországon például a cigányság különösen hátrányos helyzetben van, köztük a munkanélküliségi arány 60-70%. [77] A balkáni háború miatt rengeteg fiatal menekült, akik még sokáig fognak komoly munkaerőpiaci problémákkal szembesülni.

Hollandiában a „munkalehetőségek igazságos elosztásához [...] a jelenleginél 30000-rel több állásra lenne szükség a négy legnagyobb kisebbségből származó fiatalok számára”. [78]

Az EU-ban a majdnem 18 millió munkanélküli közül majdnem 5 millió még nincs 25 éves. A 25 év alattiaknál a 90-es években nőtt meg a munkanélküliek aránya: az 1991-es 16,3%-ról 1995-ig 21,5%-ra. [79] Sőt, az EU-ban a 25 év alattiak majdnem fele csak egy munkanélküli időszak után találja meg első munkahelyét. Az átlag arány azonban nagy különbségeket leplez: 1995-ben Finnországban és Spanyolországban tíz 25 év alattiból nagyjából négy volt állás nélkül, miközben e mutató Ausztriában, Luxemburgban és Németországban 10% alatt volt. [80]

Noha akadnak kivételek (például Görögország, Olaszország, Svédország), a hosszan tartó munkanélküliség általában az idősebbek problémája. Mindamelllett az EU-ban a 25 év alatti munkanélküliek majdnem 1-e van munka nélkül több mint egy éve. Itt is nagy különbségek mutatkoznak: Olaszországban a munkanélküli fiatalok több mint 63%-a van állás nélkül egy évnél régebben, míg Dániában ez az arány alig haladja meg a 9%-ot.

Az átalakuló gazdaságokban is ingadozik a fiatal munkanélküliek szintje: 1995-ben Bulgáriában a férfiak 43%-a, míg a nők 42%-a volt állás nélkül, míg Csehországban ez az arány mindkét nem esetében alig haladja meg a 8%-ot. Az átalakuló gazdaságok fiatalokra vonatkozó munkanélküliségi rátáját vizsgálva a nemzetközi Munkaügyi Iroda leszögezi, hogy a fiatal munkanélküliek száma „riasztó”. „Miközben a fiatalok átlagban a munkaerő mintegy 15%-át teszik ki, a munkanélküliek több mint 30%-a még nincs 25 éves.” [81] Ezekben az országokban a tartós munkanélküliek száma magasabb, mint nyugaton. [82] Szlovéniában és Bulgáriában a fiatal munkanélküliek több mint fele nem talált munkát legalább egy éve, míg ez az arány Lengyelországban egy a háromból, Csehországban pedig egy az ötből. [83]

A legtöbb fiatal számára a munkanélküliség igen nagy trauma, rossz hatással van önbecsülésükre és lelki egyensúlyukra, noha ez a folyamat megfordul, mielőtt stabil munkahelyhez jutnak. Mindamelllett természetes, hogy néhány fiatal akkor szembe-sül rövid idejű munkanélküliséggel, amikor életviteléről dönt: ez gyakran előfordul a zenei és művészeti téren karriert kereső fiatalok esetében. Mások inkább választják a munkanélküliséget, minthogy lejjebb adják hosszú távú álláslehetőségeiket.

Mindeközben a legtöbb országban a csökkenő értékű munkanélküli segély miatt már nem vonzza a fiatalokat a munkanélküliség mint életforma. A legtöbb országban a 25 év alattiak kapnak csökkent munkanélküli segélyt, néha sajátos politikai döntések miatt (ami gyakran „a munkától vonakodó” ifjúság elképzelésből fakad), de ide kapcsolható a képesítést segítő hivatali hozzájárulások szükséglete is.

Bár a legtöbb országban a segélyrendszer két részből áll: egyrészt a munkanélküli biztosításokból, másrészt a szociális támogatásokból a fiatalok inkább a kevésbé bőkezű szociális segélyre számíthatnak. [84] A fiataloknak szánt juttatások csak elvétve teremtenek valós gazdasági biztonsági hálót, s a fiatalok egyre jobban szorulnak családi támogatásra. Az EU-ban a segély maximális összege a dán 878 ECU-tól a spanyol 178 ECU-ig terjed. Míg Dániában, Svédországban és Németországban 16 éves korától jogosult valaki a segélyre, Luxemburgban a korhatár 30 év. [85] A mediterrán országok általában sokkal szigorúbb feltételekhez kötik a fiatalok segélyhez jutását, itt a család a pénzügyi támogatás legfontosabb forrása, [86] míg az Egyesült Királyságban a legtöbb 16-17 éves fiatal nem jogosult a segélyre, Belgiumban pedig az iskolaelhagyók nem is folyamodhatnak segélyért.

„A szociális ellátások egyre nagyobb nyomás alatt állnak, a fiatalok szociális alapú védelmét szolgáló program pedig különösen veszélyben van, mivel kiszorítják más programok.” [87]

Mivel a kommunista időszakban a társadalmat a teljes foglalkoztatottság jellemezte, számos országban nem is jött létre segélyrendszer 1990 előtt. A jelenlegi segélyrendszerek „meglehetősen összetettek, számos különböző a jogosultsági időtartam és segélyformula létezik”. [88] A segély rendszerint a korábbi keresettől, az életkortól és a folyamatos munkavállalás hosszától függ: mindezek a faktorok a fiatalok hátrányos helyzetéhez vezetnek. [89] A segélyre jogosító munkaidő viszonylag hosszú: általában egy év teljes állásban eltöltött idő tesz jogosulttá, míg Magyarországon ez az idő két év. [90] Bulgária, Magyarország, Lengyelország és Szlovákia 400 fiatalját bevonó tanulmányában Kovatcheva [91] azt találta, hogy miközben a munkanélküliek mintegy fele kapott valamikorra mértékű állami juttatást, egyikük sem az államot jelölte meg legfőbb bevételi forrásként.

Mivel az álláslehetőségek nem megfelelőek és számos fiatal nem jogosult segélyre (főleg az iskolaelhagyók), így azt is megállapíthatjuk, hogy nő a rejtett munkanélküliek száma (akik sem regisztráltak, sem állásban nincsenek, nem vesznek részt oktatásban vagy képzésben). Nagy-Britanniában Williamson [92] ezt a csoportot nevezi "O státuszúak"-nak: arra a tényre utalva, hogy a segélyrendszer megváltozásával ezeket a fiatalokat a hivatalosan még munkanélküliként sem jelennek meg. Miközben az EU-ban kevés kutatás fókuszált 15-24 évesek rejtett munkanélküliségére, 5 országból egy ebbe a kategóriába esik, míg Dániában és Ausztriában ez az arány csak kb. 6%. Nagy-Britanniában ez az arány körülbelül 16%, ami éppen az európai 14%-os átlag fölé esik. [93] Noha a posztkommunista országok összehasonlítható adatai nem állnak rendelkezésre, néhányban kimutatták a rejtett munkanélküliség növekedését (például Oroszországban). [94]

2. Alulfoglalkoztatottság

A fiatalok egyre magasabb képzettsége és a fiatalok közötti magas munkanélküliség miatt több országban napirendre került az alulfoglalkoztatottság problémája. Az Európai Közösség Háztartási Panel kutatás például kimutatja, hogy a 16-29 éves munkavállalók között 10 emberből 6 alulfoglalkoztatottnak tekinti magát. Dániában ez az arány tízből hét. A mediterrán országokban talán kevesebb az alulfoglalkoztatott, mert a családok jobban hajlandók támogatni fiataljaikat hosszabb munkanélküli időszak alatt.

Bár a nemzeteken belül eltérések tapasztalhatók, mégis a lényeg az, hogy az összes EU tagállamban e korcsoport több mint fele véli úgy, hogy a képzettségeiknek nem megfelelő, alacsonyabb szintű állásban van. [95] A 30 év alattiak 30%-a keres másik állást annak reményében, hogy előrébb léphet; miközben néhányan állásuk elvesztésétől tartanak, a többség jobb körülményekre vágyik. [96]

Hasonló probléma ütötte föl a fejét a posztkommunista társadalmakban: Oroszországban például az állásban lévők 42%-a nem a képzettségének megfelelő munkát végez. [97]

3. Önfoglalkoztatás, alternatív életpályák

A fiatalok munkaerőpiacán tapasztalható bizonytalanság, a bizonyos országokban észlelt magas munkanélküliség és alulfoglalkoztatottság együtt vezettek az önfoglalkoztatás jelentőségének növekedéséhez: a fiatalok megpróbálják kompenzálni a hagyományos lehetőségek hiányát. Az EU-ban a 30 év alattiak mintegy 7%-a önfoglalkoztató, az arány Dél-Európa országaiban a legmagasabb. [98] Számos szakíró szerint a növekvő önfoglalkoztatottság a munkavállalási lehetőségek beszűkülésére utal. Sőt, Nagy-Britanniában például miközben nőtt az önfoglalkoztatottak száma, a vállalkozások kudarcának aránya rendkívül magas. [99]

A kelet-európai átalakuló gazdaságokban az új vállalkozások nagy százalékát fiatalok indították el. Főti szerint az önfoglalkoztatottá válás ösztönzőerői a megélhetési alternatívák leszűküléséhez köthetők. Különösen a magasabb végzettség nélküliek számára „egy magánvállalkozás beindítása gyakran tűnik az egyetlen esélynek ahhoz, hogy vezető helyzetbe kerüljenek, és jól keressenek”. [100] Az önfoglalkoztatás általában valamilyen speciális szaktudáson vagy kereskedelmi tevékenységen alapszik. [101] Miközben az önfoglalkoztatás gyakran tekinthető túlélési stratégiának, a posztkommunista országokban sok fiatal szándékosan választja az önfoglalkoztatást. Oroszországban például a fiatalok többsége (55%-a) nevezi meg preferenciaként az önfoglalkoztatást. [102] Mégis az önfoglalkoztatók jelentős része (egyharmada) tekinti magát „kényszervállalkozónak”: ezek a fiatalok azért dolgoznak ilyen keretek között, mert ez az egyetlen módja annak, hogy eltartsák magukat és családjukat. [103] Akárcsak Nyugaton, itt is nehéz sikeressé válni az önfoglalkoztatás útján elindulva: előfordulhat, hogy a kevés bevétel is csak rengeteg munkaóra alatt jön össze. Bulgáriában például az önfoglalkoztatott fiatalok 35%-a állította, hogy több mint 60 órát dolgozik hetente. [104]

Mivel az önfoglalkoztatás gyakran túlélési stratégiává válik, a szektor néhány „szakmája” a törvényesség határát súrolja. Előfordul, hogy a keresőtevékenység mellett munkanélküli segélyért is jelentkeznek (ez részben olyan üzletvezetési technikák által válik lehetővé, amelyek során inkább az alvállalkozások vannak előtérben), de ide tartozhat a drogkereskedelem, a rendszeres segélycsalás és a lopás. [105]

Oroszországban 1990 és 94 között 40%-kal emelkedett azon fiatalok száma, akik azt mondták, hogy hajlandók illegális tevékenységet végezni finansziális problémáikat orvosolando. [106]

4. Szakképzés

Noha jelentős az a folyamat, hogy az oktatásban résztvevők létszáma növekszik, az iskola utáni szakképzés továbbra is fontos útja a munkaerőpiacra jutásnak Európá min-

den államában. Miközben rengeteg különféle program folyik, alapvető különbség van a szakmunkástanulói modellek (amit irányíthat a munkaadó, esetleg létezhet valami-féle partnerség a munkaadók, a szakszervezetek és a kormányok között) és a főlzár-kóztató modellek között, amelyek többnyire a hátrányos helyzetű csoportok (például munkanélküliek vagy alacsonyán képzettek) munkába állíthatóságának javítását célozzák meg. A főlzárkóztatási tervek egyre fontosabbak Európa-szerte.

Az EU-ban összesen a 15-19 éveseknek mintegy 22%-a, a 20-24 éveseknek pedig 6%-a vesz részt valamiféle szakoktatásban vagy -képzésben. [107] Viszont rengetegen elégedetlenek a képzésükkel: az EU-n belül a 30 év alattiak 46%-a érezte úgy, hogy nem kapott megfelelő, szakmája szerinti képzést: Portugáliában a legkevésbé, és Hollandiában a leginkább elégedettek az emberek. [108] Komoly, országonkénti különbségek mutatkoznak mind a módszertanban, mind a részvételi arányban. A szakoktatás és -képzés körébe tartoznak a munkahelyi, az oktatási rendszeren belüli képzések, illetve az e kettőt ötvöző programok. A 15-19 évesek részvételi aránya Ausztriában, Belgiumban, Spanyolországban és Németországban a legmagasabb, míg az Egyesült Királyságban, Portugáliában és Írországban a legalacsonyabb. A 20-24 évesek esetében Németország és Belgium vezet, miközben Ausztriában, Görögországban és Spanyolországban alacsony a részvételi arány. [109]

Kelet-Európában a szakoktatás és -képzés ugyancsak különféle formákban létezik. Ám az EU-tagállamokkal ellentétben itt a 90-es évek folyamán leépültek a szakképzési lehetőségek az emelkedő fiatalkori munkanélküliségnek és az állami szektor összeomlásának köszönhetően. A közsféra álláslehetőségeinek csökkenésével egyetemben a képzési részleg és épületek számos iparágban fölszámolásra kerültek, s a fiatalok számára az új társadalmi-gazdasági rendszer a radikális törés szimbólumává lett a korábbi karrierpályák, főleg a szakképzés vonatkozásában. Romániában például a szakmunkás képzés és a műszaki oktatás szétesőben volt a 90-es évek folyamán: 1992/93-ban 390 700 hely volt, 1994/95-ben már csak 356 000. [110] A nyugat-német kettős rendszert ebben az időszakban ültették át a kelet-német térségbe.

A képzési helyek csökkenésének orvoslására tett kísérletek a poszt-kommunista országokban a közvetlen állami beavatkozást is magukba foglalják a képzési programok bevezetésén keresztül. Gyakran azonban kevés pénz jut a képzésre, és a képzés rosszul illeszkedik a munkaerőpiaci lehetőségekhez.

Kelet-Németországban például számos újonnan létrehozott képzési lehetőség működik speciális képzési műhelyeken keresztül (amelyet az állami vagy a régió finanszíroz), Nyugaton ugyanakkor a munkaadók sokkal központibb szerepet játszanak, és a speciális képzési műhelyeket általában a képzettségük és szociális körülményeik miatt hátrányos helyzetű csoportok számára tartják fenn.

Nyugaton az állami finanszírozású képzési programok jelentősége ugyancsak megnőtt, részben a fiatalok munkanélküliségére adott válaszként. Ugyanakkor bár néhány program segíthet a munkaerőpiaci marginalizáció visszaszorításában, általában úgy tekintenek rájuk, mint gyenge alternatívákra a munkaadók szervezte képzési programokkal szemben. Ez a válasz részben a képzés és a munkavállalás közötti gyenge kap-

csolat eredménye, de a szakmai gyakorlat alatt kapott alacsony bérekkel szembeni elégedetlenséget is tükrözi.

„A fiatal munkanélkülieknek szánt szakképzési programokat egész Európában kritizálják. Úgy vélik, hogy elavult szakképzettséget adnak; kizárólag a munkaadóknak hasznos, akik a tanulókat munkaerőként alkalmazzák a képzés során, a végén pedig nem ajánlanak föl nekik munkaszerződést” [111]

Ezek a kritikák vezettek a Luxemburgi Értekezleten egy új, uniós szintű megállapodáshoz. Ezen a találkozón számos közös alapelvet fogadtak el azon intézkedésekhez kapcsolódóan, amelyek csökkentik a marginalizálódás esélyét azon fiataloknál, akik legalább hat hónapja munkanélküliek. A megállapodásban kifejezést nyertek a fiatalkori munkanélküliség szintje és a tartós munkanélküliek nehézségei miatt érzett aggodalmak is. Noha a luxemburgi egyezmény célja az alapelvek legszélesebb körű lefektetése a munkaerőpiaci integráció támogatása érdekében, az egyes országokban a problémákör kezelésére számos kezdeményezés működik és áll fejlesztés alatt. Nagy-Britanniában a New Deal magában foglalja a főbb luxemburgi alapelveket, amelyek garantálják a hat hónapja munkanélküliek számára (a 25 év fölöttiek esetében ez egy év), hogy választhatnak az alábbi a négy lehetőség közül. (nem feltétlenül mindegyik lesz elérhető minden fiatal számára, és a segélyezésben szankciók érik azokat, akik visszautasítanak egy ajánlatot):

- Munkalehetőség, aminek keretében a munkaadók állami támogatásban részesülnek, ha foglalkoztatnak egy alkalmas fiatalot (heti 60 font hat hónapon át). Ezután a foglalkoztatás folytatása nem kötelező. A képzésnek is le kell folynia, amit az állam támogat (750 font).
- Munka az önkéntes szektorban, amelynek része hat hónap munkatapasztalat és képzés, amelyért a munkaadót hasonló mértékű támogatást kap.
- Környezetvédelmi választási lehetőség, ami szintén hat hónapos foglalkoztatást és képzést kínál, ám ennek célja környezetvédelmi hasznok elérése.
- Teljes időtartamú oktatás és képzés egy éven át, elsősorban alacsonyán képzett személyek számára.

Hasonlóan Németországban a „Munka mindenkinek” kezdeményezés részeként biztosítanak majd állást egy vállalatnál minden olyan iskolaelhagyó számára, akik képtelenek voltak olyan vállalatot találni, ahol képzés is folyik. A jelenlegi rendszer részei:

- A „Szakképzés Előtti Év” (BVJ), ami kötelező letöltendő egy szakiskolában, és nem ad további képzettséget. 1993 óta a „Keleti Közösségi Kezdeményezés” minden évben több mint 10 000 szakmunkástanulói helyet teremtett.
- A szakképzés előtti fokozatok (a BVJ után) rendszerint magukban foglalják az alacsony képzettséget igénylő segédmunka-szektorban eltöltött munkaidőt azért, hogy kialakuljanak a „puha képességek” és pályaválasztási tanácsokat adjanak.
- Új képzési programok kezdődtek a média és számítástechnika területén, mivel alacsony a szolgáltatások szintje és magas az ilyen képzettségek iránti igény. Ugyanakkor a fiatalok részéről mutatkozó komoly érdeklődés ellenére csak kevés munkaadó kínál képzési lehetőséget ebben a szektorban.
- Az állami támogatású képzési műhelyek a hagyományos „kettős rendszer”-ben. Ezeket azért vezették be, hogy kompenzálják az „Új Térség”-ben tapasztalható

képzési helyek hiányát, noha a képzés utáni munkanélküliség kockázata továbbra is magas.

A számos különféle tudásátadási módszer mellett az új intézkedéseket a következőképpen lehet csoportosítani:

- Sokféle kezdeményezés alapja a garantált állás, az oktatás vagy képzés a fiatal munkanélküliek számára különféle feltételekkel az alkalmasságtól függően (Egyesült Királyság, Hollandia, Dánia, Svédország).
- A szakképzés kiterjesztéséért és a társadalmilag hasznos munkaprogramok támogatásán alapuló foglalkoztatási kezdeményezésekért hozott intézkedések (Franciaország, Spanyolország, Olaszország).
- Szakképzést megelőző kurzusok és szakmunkástanulói helyek bővítése (Németország, Spanyolország).
- Álláskezdeményezések, amelyek célja az oktatási és foglalkoztatási programok közötti szakadék csökkentése (Németország, Olaszország).

II. Sebezhetőségi szintek és a kockázat forrásai

Noha a fiatalokra úgy tekintünk, mint különösen sebezhető csoportra, minden európai országban meghatározhatók a különösen sebezhető fiatalok csoportjai. Ezen fiatalok munkavállalási esélyei gyakran korlátozottak, aminek végső soron káros hatásai lehetnek társadalmi és gazdasági fejlődésére, illetve a személyes elégedettség szintjére. Miközben a munkaerőpiaci struktúrák igen sokszínűek, a sebezhetőség számos közös tulajdonságot mutat különböző térségekben és véleményünk szerint közös megoldások kifejlesztése lehetséges.

A posztkommunista országokat kivéve, az iskolai teljesítmény és a munkaerőpiaci tapasztalatok közötti erős összefüggés annyit jelent, hogy az iskolából alacsony képzettséggel kikerülő személyek hátrányba kerülnek a munkaerőpiacon. Mivel egyre több magasan képzett ember kerül ki az iskolákból, a végzettség egyre kevésbé jelent előnyt. [112] Ahogy Breen és Whelan megállapítják: „noha az elmúlt évtizedek során folyamatosan nőtt az iskolai teljesítmény szintje, ezidőközben viszont csökkentek a magasabb fokú bizonyítványokért elérhető javak”. [113] Az iskolát a minimális végzettséggel befejező fiatalok fokozott nehézségekkel szembesülnek a munkaerőpiacon, miközben kortársaik átlagos teljesítménye nőtt és egyre kisebb az igény a képzetlen munkaerőre.

Az iskolai teljesítmény és a sérülékenység közötti viszonyt legjobban a munkanélküliségi ráták tükrözik, de a marginális és bizonytalan állásokban is megmutatkozik. Az alacsonyán képzett fiatalokat rendszerint a szolgáltató szféra legalacsonyabb szintű munkáira veszik föl, gyakran csak részmunkaidőben és ideiglenes szerződésekkel.

Másik belépnek a munkanélküliség és a kormányzati képzési programok „ördögi körébe”, amit újabb munkanélküli időszak és újabb képzések követnek: néhányan időnként kitérnek a körből egy rövid ideig tartó munka elejéig. [114]

Az oktatás némi védelmet nyújt, hiszen a munkanélküliség azok között a legnagyobb, akik nem tanultak tovább a középiskola alsóbb osztályainak elvégzése után.

Az Eurostat Munkaerő Vizsgálat adatai azt mutatják, hogy az iskolát a tanköteles kor lejártakor elhagyókhöz viszonyítva a felsőfokú végzettséget szerzők között csak fele annyi a munkanélküli. [115] A leginkább hátrányos helyzetű csoport azonban talán az írás-olvasás és számolás alapképzségeivel sem rendelkezik. [116] Ez a csoport (tíz fiatal közül egy) komoly nehézségekkel találja magát szembe a munkaerőpiacon, és nem tud profitálni a rendelkezésre álló képzési programokból sem, hiszen ezek automatikusan feltételeznek bizonyos fokú írni-olvasni és számolni tudást.

„A csak általános iskolai végzettséggel rendelkezőket érintette leghátrányosabban a gazdasági átalakulás, miközben a felsőfokú végzettségűek között a munkanélküliek aránya kevesebb, mint egyharmada az országos átlagnak az összes országban.” [117]

Azt jelenti ez tehát, hogy az oktatás a megoldás? Azok számára feltétlenül, akik híján vannak a legegyszerűbb készségeknek. Viszont a szakképzetlenség és aluliskolázottak iránt mutatkozó igény zsugorodása egyre fontosabbá teszi a fiatalok számára, hogy sikeresek legyenek oktatási karrierjük során, még ha a végzettség értékének inflálódása csökkentheti is a belőle származó valódi előnyöket. Bár a diplomások előnyben vannak a munkaerőpiacon, sokan közülük alulfoglalkoztatottak. Az EU-ban 1995-ben az egyetemet végzett 25-29 évesek majdnem egy ötöde dolgozott ügyintézői vagy eladói állásokban: Belgiumban tíz diplomás közül három dolgozott ilyen állásban, míg a skála másik végén, az Egyesült Királyságban 14% volt az ilyen státuszban foglalkoztatottak aránya. [118] Még ha tágitjuk is a korcsoportot, hogy figyelembe vegyük, hogy a diplomások számára, időbe telhet, amíg megalapozzák karrierjüket, akkor is azt látjuk, hogy az egyetemet végzett 25-34 évesek csupán 52%-a dolgozik vezetői vagy értelmiségi állásban: a 35-59 évesek között is csak 65%-ra nő ez az arány.

Egy másik sebezhetőségi forrás a szakképzés minőségének ingadozásához és a szakképzésből a munkaerőpiacra vezető utak különféle állapotához kapcsolódik. Ezen a téren erősen elválik egymástól a munkaadók bevonásával futtatott szakmunkásképzés, valamint a formális iskolai tudásátadás és a kormányzati kézben lévő programok, amik általában felzárkóztató természetűek. A munkaadó bevonása nem feltétlenül biztosítja a képzés minőségét és a konvertálható készségeket, ám gyakran nyitja meg a tanulók számára olyan munkák felé, amelyeket nem hirdetnek meg a nyílt piacon. Nagy-Britanniában kimutatták, hogy a „környezet”, amelyben a képzés folyik fontosabb, mint az adott képzés „tartalma”. [119] Hasonlóan Németországban egyes vélemények szerint, akinek nem jut hely a „duális rendszer”-ben, és az előszakképzési programban indul el, számos nehézséggel szembesül a munkaerőpiacon.

A képzés és a foglalkoztatás közötti viszony merevsége vagy rugalmassága szintén fontos. Amíg a merev munkaerőpiacokon a formális szakirányú képzésből kimaradókat esetleg törvényi úton zárják ki bizonyos foglalkoztatási szektorokból, addig a rugalmas munkaerőpiacokon az értelmiségi munkakörökön kívül nagyon kevés állást tesznek elérhetővé a végzettség alapján.

Németország a rendkívül merev munkaerőpiacra példa, ahol minden szakképzettéget igénylő állás elérhetetlen azok számára, akik nem a kettős rendszerben szereztek képzettséget. Mivel már kilenc éves korban (négy év iskola után) megtörténik a szétválasztás az általános tantervű és a szakképzési irányba, a későbbi évek esélyei rendkívül beszűkülnek. Ebben a helyzetben egy szakmunkás gyakorlati hely megszerzése

sének kudarca tartós munkaerőpiaci marginalizációhoz vezet. A sebezhetőség visszaszorítása részben a rugalmasságtól és az új készségek elsajátításának élethosszig tartó esélyeitől függ.

A posztkommunista országokban bonyolultabb a helyzet a kaotikus munkaerőpiaci viszonyok miatt. A rendszerváltás előtt az iskolai teljesítmény és a munkaerőpiaci tapasztalatok közötti kapcsolatok nagyban hasonlítottak a nyugat-európai viszonyokra. Sőt, egyesek szerint ezek a kapcsolatok merevebbek voltak, mint Nyugaton. [120] Az 1990-es években rengeteg fiatal csak nehezen talál a végzettségének megfelelő állást. Mindamellett védhető az az álláspont, hogy az oktatás továbbra is védelmet nyújt a munkanélküliséggel szemben, mivel a legmagasabb végzettségűek kapnak leginkább értelmiségi és vezetői állásokat. [121] Roberts és Fagan azonban más értelmezést javasol. Tekintettel arra, hogy mekkora különbségek tapasztalhatók az állásbiztonságban és az anyagi haszonban a köz- és a magánszférában, illetve a marginális és a rendszeres munkák, az alkalmazottak és az önfoglalkoztatottak között: szerintük az oktatásnak csak kisebb hatása van a munkaerőpiaci sikerre. [122] Ugyanis az általuk vizsgált 20-26 éves csoporton belül a legmagasabb végzettségűek több mint fele volt munkanélküli vagy marginális állásban Örményországban, Grúziában és Ukrajnában, tehát szerintük az oktatásban elért eredmények többé már nem garantálják a munkaerőpiaci sikert.

Örményországban, Grúziában és Ukrajnában „a legtanultabb csoport alig valamivel volt sikeresebb, mint a legkevésbé képzett csoport önfoglalkoztatóként (8% a 6% ellenében), szokásos állami alkalmazottként (22 a 20 ellenében) és magánszférában dolgozóként (17 a 10 ellenében). Ennek megfelelően ritkábban fordulnak elő a magánszektor marginális állásaiban (21% a 26% ellenében), illetve kevesebb közöttük a tartós munkanélküli (19 a 23 ellenében).” [123]

Roberts és Fagan szerint a posztkommunista országokban egyre fontosabb szerep jut a szülőknek, új, előnyöket hozó tényezők jelentkeznek a munkaerőpiacon. Ide tartozik az idegen nyelv ismerete (főleg az angolé) és az informatikai tudás, amelyek fontos előnyök egy nyugati munkaadónál elnyerendő munka szempontjából. Ez után megállapítják azt is, hogy rendkívül fontosak a szülőknél keresztül szerzett kapcsolatok a sikeresen privatizált és a nyugati cégekkel, valamint az állami vállalatok vezetőivel. Végül pedig fontos a személyiség és a „szerencse” (ott lenni a megfelelő helyen a megfelelő időben).

Mind Nyugaton, mind a posztkommunista országokban a szülők egyre nagyobb szerepet játszanak nemcsak mint tanácsadók, hanem mint pénzügyi forrás is. Szerte Európában egyre nyilvánvalóbb, hogy az elégtelen szintű állami támogatások korában a fiatalok mindinkább szüleik támogatására szorulnak megkönnyítendő részvételüket a kötelező korhatáron túli oktatásban, illetve hogy átvészeljék a munkanélküliség vagy a marginális foglalkoztatottság időszakait. Ilyen viszonyok közepette azok, akiket a szüleik képtelenek vagy nem hajlandók támogatni, különösen hátrányos helyzetben vannak. Dél-Európában létezik a hosszan tartó családi támogatás hagyománya, ami olyan függőségi időszakot jelent, amely a fiatalok húszas éveinek végéig, harmincas éveik elejéig is eltarthat. Olaszországban például a fiatalok túlnyomó többsége (87%) élt a szülői otthonban 20-25 éves korában, s a 25-29 évesek többsége is még mindig a szüleinél lakott (56%). [124] Észak-Európában viszont a fiataloktól hagyományosan elvárják, hogy anyagilag függetlenek legyenek a tinédzser koruk végére, húszas éveik

elejére: a családoknak most hozzá kell szokniuk a hosszabb függőségi időszakhoz. Az Egyesült Királyságban például a 20-24 éveseknek csak 47%-a lakott a szüleiével, míg ez az arány a 25-29 évesek csoportján belül mindössze 17%. [125]

Rengeteg fiatal esetében a sebezhetőség erős összefüggést mutat azal, hogy képtelenek a háztartásváltásra. Ez különösen igaz azokra, akik távoli vagy gazdaságilag hanyatló térségekben élnek, és lakóhelyet kell változtatniuk a munkavállaláshoz, de vonatkozhat olyan fiatalokra is, akik kilépnek a szűkebb pátria biztonságából.

Nagy Britanniában például a fiatalok hajléktalanok egy negyede és a börtönlakók 38%-a korábban állami gondozott volt. [126] Mivel sok európai országban a fiatalok számára csak korlátozottan érhetőek el a szociális segélyek, sokkal nehezebbé vált egy független élet fenntartása vagy a földrajzi mobilitás.

Végül pedig föl kell ismernünk azon fiatalok sebezhetőségét, akik kiléptek a munkaerőpiacról és csak nehezen találhatnak új behatolási pontokat. Ilyenek a fiatal anyák (főleg azok, akik egyedül nevelik gyermeküket), a korábban már említett O státuszúak csoportja, a hajléktalan fiatalok, illetve a rokkantságuk vagy teljesen reménytelennek ítélt helyzetük miatt visszahúzódók csoportja.

III. Helyes gyakorlat

Miközben számos példa akad a kormányzati beavatkozásra a sebezhetőség csökkentése érdekében, lehetetlen akár egyetlen olyan kezdeményezést is kiemelni, amely könnyedén beilleszthető az egész Európában található sokszínű intézményi környezetbe. Sőt, az egyes országokban meglévő legkülönbözőbb szükségletek kielégítéséhez több intézkedésre van szükség. Ebben a részben néhány olyan programot helyezünk görcső alá, amelyek sikeresnek tűnnek.

1. A rendkívüli sebezhetőséget mutató sajátos csoportok szükségleteinek való megfelelés

A fiatal bűnelkövetők általában egy egész sor akadállyal szembesülnek a munkaerőpiaci integráció során. Előfordulhat, hogy a munkaadók diszkriminálják őket korábbi bűnügyeik miatt, de sokuknak képzettsége is igen alacsony. Hollandiában az Inside Out program a rövid időre elítélt fiatal bűnelkövetőkre koncentrált. Az oktatás és a képzés már a speciális büntetésvégrehajtó intézetekben elkezdődik, s a programba bevonják a bűnelkövetők szűkebb környezetében működő munkaadókat is. A folyamat végén, elbocsátáskor munkát kapnak, és az utógondoskodás addig tart, amíg az adott fiatalnak állást nem kínálnak. Noha a programba a motiváció alapján választják be a résztvevőket, 56%-uk talál állást, és 11%-uk tovább képzi magát. [127]

2. A tartós munkanélküliek érdekében hozott intézkedések

A legtöbb országban léteznek programok az ismétlődően vagy tartósan munkanélküliek számára, gyakran kötelező lépések formájában – ezek közül csak kevés a hatékony.

Néhány országban nagyobb rugalmasságot és választási szabadságot kínáló intézkedéseket vezettek be a Luxemburgi Értekezlet utóhatásaként. Ezek talán hatásosnak bizonyulnak, de még túl korai lenne példaként előhozakodni velük.

Nagy-Britanniából az egyik jó példa a WISE csoport. A WISE csoport egy magas profitot hozó magáncég, amely munkát és képzést biztosít a munkanélküliek számára (korosztálytól függetlenül) méghozzá úgy, hogy szolgáltatásokat ad el elsősorban a helyi hatóságoknak. A csoport Heatwise részlege például házak szigetelését végzi, míg a Gardenwise részleg kertészkedéssel és tájrendezéssel foglalkozik. Ahhoz, hogy valaki megfeleljen erre az „állásra” ezen a köztes munkaerőpiacon, legalább hat hónapig tartó munkanélküliség szükséges. Az állás teljes mértékben önkéntes, és a munkavállalókat egy évig alkalmazzák minimálbér környéki összegért, miközben piacképes tudást szereznek.

3. Átállási nehézségek megkönnyítése

Számos országban vezettek be olyan programokat, amelyek a különösen sebezhető fiatalok csoportjainak kínálnak segítséget – igen biztató eredménnyel. Ezek a programok az ismétlődő tanácsadásra épülnek, személyes segélynyújtással és tanácsokkal segítik a fiatalokat hosszabb időn keresztül (gyakran az egyéni igényekhez igazítva és egy személyes tanácsadó folyamatos támogatásával). Ide tartoznak még azok a programok, amelyek a hátrányos térségekből származó fiatalok hosszabb képzési és oktatási részvételét többlet támogatással segítik, valamint a programba lépést előkészítő kurzusok azok számára, akik nem rendelkeznek azokkal az alapkészségekkel, amelyek segítségével igazán kihasználhatják a létező programokat.

4. A vállalkozás beindításának segítése

A legtöbb európai országban, de főleg a posztkommunista államokban egyre fontosabb az önfoglalkoztatás. A fiatalok körében azonban magas az üzleti kudarc aránya. Ilyen körülmények között beindult néhány program, amely a fiatalok vállalkozásainak támogatását szolgálja. Nagy-Britanniában például működik néhány „inkubátor” központ, amelyek rugalmas és alacsony költségű üzleti telephelyeket kínálnak a gazdaságilag és szociálisan rászoruló térségekben. A fiatal vállalkozóknak pénzügyi támogatást nyújt az Enterprise Allowance és a Prince's Youth Business Trust: mindkettő üzleti kölcsönöket ad olyan embereknek, akik aligha találnának piaci támogatásra.

IV. A sebezhetőség csökkentése

A fiatalok mindig is nehézségekkel küzdöttek a foglalkoztatás követelményeihez való alkalmazkodás terén. Mivel először lépnek be a munkaerőpiacra, a fiatalok munkanélküliségi szintje mindig magasabb, mint a felnőtteké. Ráadásul az ebben a fejezetben tárgyalt aggasztó folyamatok többsége (például a foglalkoztatás esetlegessége és növekvő bizonytalansága) valószínűleg továbbra is jellemző lesz a modern munkaerőpiacokra. Miközben észleljük e folyamatokat, néhány javaslattal is előállunk, hogy miképpen lehetne csökkenteni a leginkább sérülékenyek nehézségeit.

Magas színvonalú képzéseket kell biztosítani, lehetőleg a munkaadók és az oktatók támogatásával és együttműködésével. A modern társadalom megköveteli a magasán képzett, a műszakilag kompetens munkaerőt, és a képzési programok csak akkor hatékonyak, ha képesek jól képzett fiatal munkásokat kinevelni, akiket a potenciális munkaadók is annak ítélnék meg. Egész Európában elégedetlenek a szakképzés színvonalával, gyakran okkal, mivel a szakképzés általában az akadémikus, felsőbb oktatási szintekkel gyenge kapcsolatban áll.

Először is miközben elmaradt mögöttünk az „egy életre szóló állás” időszaka és ránk köszöntött a bizonytalanság és esetlegesség kora, fontos biztosítani, hogy a fiatalok ne kerüljenek a sorozatos bizonytalan állások és az ismétlődő fölzárkóztató képzések csapdájába. Az „ördögi kör”-t meg kell állítani. A depriváció körének megtöréséhez annyi szükséges, hogy fölismerjük, hogy a marginalizálódott fiataloknak kínált képzések ritkán megfelelőek.

A Luxemburgi Értekezlet néhány érdekes program bevezetését eredményezte a sebezhetőség elleni harc jegyében, ezek hatásának megítélése azonban még korai lenne. Üdvözlendő a nagyobb rugalmasság és a választási lehetőségek bővülése, de néha az az érzésünk támad, hogy az új programok a korábbiak mennyiségileg növelt változatai. Nagy-Britanniában és Németországban például az elég hagyományosnak számító fölzárkóztató programok az új rendszer alappillérei. Miközben úgy tűnik, hogy több munkaadót sikerült bevonnai, a munkalehetőségek továbbra is az új programok sáncain belül maradtak.

Másodszorban az oktatás, a képzés és a foglalkoztatás közti viszonyok a legtöbb országban túlszabályozottak: ez problémás azon munkaerőpiacok esetében, amelyek munkásaiktól nagyobb rugalmasságot várnak el. A fejlett gazdaságban elengedhetetlen, hogy a munkavállalók egész életük során új készségeket és bizonyítványokat gyűjthessenek be, ami egy biztonsági hálót hozhat létre a hátrányos helyzetűek foglyai számára.

Fokozott figyelmet kell szentelni azoknak, akik híján vannak az alapvető készségeknek is, amelyek nélkül foglalkoztatási kilátásaik drámaian csökkennek.

Harmadrészt sok fiatal legfontosabb munkaerőpiaci tapasztalata a részmunkaidős állás lett. Ez a munkatípus lehetőséget biztosít a fiataloknak arra, hogy a tanulás mellett dolgozzanak. Mások számára azonban ez csupán a teljes munkaidős állás gyenge alternatívája, e csoportnak magas színvonalú oktatást és képzést kell elérhetővé tenni.

Negyedszer, további intézkedések szükségesek a posztkommunista országokban a sebezhetőség csökkentésére. Az idegen nyelv ismerete és az informatikai tudás kiemelten fontosak, de a minőségi munkahelyek és több külföldi tőke bevonásához föl kell ismerni, hogy vállalatokat a helyi munkaerő színvonala alapján lehet egy országba csábítani. A posztkommunista országoknak ebben a tekintetben javítaniuk kell versenyképességükön a fejlett nyugati országokhoz képest. A posztkommunista országok fiataljai között egyre nagyobb teret nyer az önfoglalkoztatás: miközben ezt többnyire túlélési stratégiának tartják, a fiatalok kívánatos életpályának tekintik.

Egyeseknek az önfoglalkoztatás hosszú munkanapokat és alacsony javadalmazást jelent, másoknak viszont ez vezethet a minőségi életvitelhez, a margón pedig a törvényes és törvénytelen tevékenységek felé sodródás kezdetét képviselheti. Ilyen környezetben a prioritások közé kellene venni a vállalkozói képességek fejlesztését.

Ötödször, miközben a legtöbb országban a munkanélküliség a fiatalok élettapasztalatainak megszokott részévé vált, fontos megtalálni a tartós munkanélküliség elleni küzdelem eszközeit és a munkanélküliek pénzügyi támogatásának adekvátabb formáit.

Be kell látni, hogy a családi támogatás nem tart örökké, és néhányak számára a mobilitás a biztonság előfeltétele. A megfizethető lakhatás a fiatalok esetében rendkívül fontos.

Végül pedig minden országban léteznek a fiataloknak olyan csoportjai, amelyek különösen sebezhetők. Ezek sok csoportok különféle szükségletekkel, de vannak köztük bevándorlók, menekültek, kisebbségiek, hajléktalanok, a szűkebb pátriájuk biztonságát elhagyók és mozgássérültek.

SZABADIDŐ: KOCKÁZATI TÉNYEZŐK ÉS A SEBEZHETŐSÉGHEZ VEZETŐ UTAK (Anthony Azzopardi)

Bevezetés

Nem könnyű feladat egyszerű szavakkal definiálni a szabadidő fogalmát. A népszerű értelmezések skálája igen széles: „felhasználható szabadidő”, „nem munkával töltött idő”, „személyes idő”, „szórakozás ideje”. Kissé földhözragadtan fogalmazva a szabadidőre úgy is lehetne tekinteni, mint arra a szakaszra az egyén napirendjében, amikor valaki azt csinál, amit akar, legalábbis egy meghatározott időszakban.

Más szóval a szabadidő egy nehezen megfogható fogalom, aligha szorítható egy konkrét definíció határai közé. Az angol „leisure” szó a latin licere igéből ered, minek jelentése „szabadnak lenni”. Szintén direkt kapcsolatban áll a régi francia loisir szóval, ami annyit tesz: „megengedett” (Jensen, 1977, Patmore, 1983). A szó maga különféle kontextusokban bukkan fel.

A „visszamaradt idő megközelítése”-ként ismert változat szerint a szabadidő az az idő, ami a munka, a mindennapi szükségletek (pl. alvás, evés) kielégítése után megmarad.

Ezt a megközelítést Brightbill (1963) alkalmazta: „A szabadidő az az idő, ami az után marad, hogy elvégeztük a létezésünkhöz szükséges dolgokat, azokat amelyeket meg kell tennünk – biológiai értelemben – az életbenmaradáshoz [...], valamint a megélhetéshez szükséges dolgokat”.

A második megközelítés a szabadidőt a tevékenységhez köti. A szabadidő az az idő, amikor szabadidős tevékenységeket végzünk.

Ez lehet relaxáció és regenerálódás, szórakozás és változatosság, valamint szociális és személyes elégedettség. Dumazedier (1967) például azt állította: „A szabadidő az a tevékenység – a munka –, családi és társadalmi kötelezettségeken túl –, amit az egyén szándékosan választ pihenés, szórakozás, vagy tudásának szélesítése, és spontán társadalmi szerepvállalás, kreatív kapacitásának szabad gyakorlásának céljából”. A szabadidő tehát az idő felhasználása, nem pedig maga az idő. DeGrazia (1962) úgy látja, hogy a szabadidőt e két megközelítés kombinációjaként kell látni. Ami az időt illeti, a szabadidő arra az időszakra vonatkozik, amit önmagunkra fordítunk, mint attitűd pedig a szabad akarathoz, a kényszer hiányához és a választás szabadságához köthető.

A harmadik megközelítés az elsőkét kombinálja egy lényeges, szubjektív dimenzió hozzáadásával. A szabadidőt a személyiség attitűdjéhez és a tapasztalat minőségéhez köti.

Ez esetben tisztán elkülönül egymástól a szabadidő és a szabadság; az, hogy egy személynek marad ideje a munkáján túl, nem feltétlenül jelenti azt, hogy teljesen szabadon választhatja meg, hogy miképpen használja föl ezt az időt. Kelvin (1979) különbséget tett „objektív” és „szubjektív” szabadidő között. Egy személy objektív szempontból szabad lehet minden vasárnap, ám szubjektív értelemben kötelesség-

nek érezheti, hogy elvégezze teendőit a kertben vagy meglátogassa egy idős rokonát. Kelvin szerint csak akkor beszélhetünk szabadidőről, amikor az egyén úgy gondolja, hogy független bármiféle külső kényszertől, és ura saját helyzetének. Ahogy Kelly (1982) írta: „A szabadidő nem az időben, és nem a cselekvésben létezik. Hanem a cselekvőben”.

Mindazonáltal az anomália, ami ezen elképzelésekhez kapcsolódik abban áll, hogy a vágyott szabadság, amit a szabadidővel azonosítanak, jórészt nem valóságos. Először is a fölhasználható időt magát is korlátozza az egyén életprogramja és az a tény, hogy az egyén soha nem vonhatja ki magát a társadalmi intézmények uralkodó funkciói (például családi programok, szórakozóhelyek nyitva tartása, évszakokhoz köthető tényezők) valamint a társadalmi konstrukciók arénája (például a társadalmi státuszon, nemén és költségeken alapuló korlátozott klubtagságok) alól, s az egyén egyiken sem tud változtatni. Másodsorban fontos az egyén rátermettsége – és az összes előforduló szabadidős lehetőség – arra, hogy kihasználja az olyan események sorozatából eredő időt, amelyek részesévé az egyén csak a kulturálisan meghatározott körülmények eredményeképpen válhat, mint például a földrajzi, demográfiai, vallási és politikai elemek, vagy akár a szülői hatás, hogy egy adott hobbit vagy sportot üzzön. Harmadrészt különbségek mutatkoznak az egyének személyes terveiben és a társadalom egyes szegmenseinek minden átütő hatásmechanizmusaiban, mint a gazdasági rendszer, a jóléti és foglalkoztatási politikák s értékrendek.

Összefoglalásként megállapítható, hogy a szabadidő a személyes identitás, a kollektív jelentésmezők, a társadalmi kategóriák, valamint a gazdasági és a kulturális tőke kérdéseihez köthető.

A fentiekben említett témák már régóta szociológiai és pedagógiai kutatások tárgyát képezik. Megnőtt az ifjúsági téma jelentősége, mióta Parsons (1942/1964) bevezette az „ifjúsági kultúra” fogalmát: a fiatalok külön világát, amely az életkor és a nemi szerepek alapján strukturálódik, és azt az üzenetet hordozza, hogy a nemek közötti különbségek fontos kutatási területek. Azóta is számos a fiatalok szabadidős tevékenységével foglalkozó tanulmány emeli ki az erős nemek közötti különbségeket (Gratton és Taylor, 1985; Roberts és mások, 1989; Glyptis, 1989; Furlong és mások, 1990), [128] ami annak a jele, hogy a szabadidő még mindig további feltáró munkát igényel. 1993-ban Marsland azt írta, hogy ha több szisztematikus és leíró tanulmány kerülnek előtérbe, amelyek azzal foglalkoznak, hogy a szabadidő milyen szerepet tölt be a fiatalok pszichológiai fejlődésében, a barátságban, a kortárs csoportokban és a stíluselmzésben, „tíz éven belül talán sokkal többet tudunk majd a fiatalok szabadidős életéről, mint ma”.

Mindeközben a megnövekedett igényeket kiszolgáló szabadidős szolgáltatások fejlődésével az ember a változatos életstílusok egyre feltűnőbb jelenségére adott legkülönbözőbb társadalmi reakciókkal találja magát szemben a megnövekedett oktatási lehetőségek és a technikai fejlődés eredményeképpen. A fiatalkori bűnözést elméleti oldalról megközelítők Cohen (1972) és Young (1974) nyomán „népi ördögökről és morális pánikról” beszélnek, Coleman (1961) figyelme a „zenei fogyasztás”-ra irányul, miközben a birminghami iskola (70-es és 80-as évek) „a stílus látványos formái”-ra mint a felnőtt társadalom dominanciájára adott válaszra koncentrált. Ezek a válaszok nem csak Nagy-Britanniában figyelhető meg. Portugáliában például a fiatalok kockáz-

tató magatartásukkal próbálják meg áthágni képességeik határait: ide tartozik a korai szexuális tapasztalatszerzés vagy a gyorsajtás (Portugáliai Jelentés, 1999). Az „izgalom hajszolása” így hát a szabadidős szótár részévé vált.

Másrészt viszont szerte Európában föllelhetők "a szabadidő kitöltésének" egyéb formái. Svájcban és Svédországban például a fiatalok rendkívül aktívnak bizonyulnak különféle szervezetekben és szövetségekben. A 15-19 éves svájci korosztály 53%-a működne aktívan valamely szervezetben vagy sportegyesületben (BFS, 1997c) [129], míg a 16-24 éves svéd fiatalok több mint 86%-a tagja valamiféle szervezetnek (Sörbom, A. 1999) [130].

Mindazonáltal számos országban jelentkeznek jelentős gazdasági hátrányok.

A pénzügyi megszorítások és a csekély gazdasági támogatás váratlan konfliktusokat okoz az ifjúsági szolgálatok számára, amelyek célja éppen az alternatív szabadidős tevékenységek biztosítása. Ez a téma egyre inkább előtérbe kerül azokban az ipari és fejlett országokban, ahol a vállalkozói szindróma nagyrészt maga alá gyűrte az állami és a civil (önkéntes) ifjúsági munkát.

A magánvállalkozók komoly beruházása a szabadidős intézményekbe úgy tűnik, életre hívja Veblen (1899/1949) „hivalkodó fogyasztás” fogalmát. Veblennél a fogyasztás és (bővebben értelmezve) az egyén mindahány cselekvési mintája lehet a társadalmi pozíció kifejeződése (Reimer, B. in: Fornas & Brolin, 1995). Így tehát amit úgy írtak le, mint a szolgáltatások fejlődése, hogy egészségesebb és stresszmentes környezetet teremtsenek a rekreáció számára, sajnos gyakran változott át a tervszerű életpályák megtámadására szolgáló helyszínné. Többek között hirtelen olyan változások zajlottak le, amelyek nyomán a szabadidős szolgáltatások elérhetetlenné váltak az alacsony jövedelműek, a munkanélküliek és elidegenedett csoportok számára – ebben a helyzetben a fiatalok versenyhelyzetbe kerültek egymással.

E háttér tudatában a szabadidős színtér teljes képének, a szabadidő és a velejáró témák céltudatosabb megértésének leírásába foghatunk. Különböző szerzők vélik úgy (Schultze és mások, 1993), hogy a szabadidő inkább személyes elkötelezettség, mintsem a domináns körülmények kínálta lehetőség. A gyorsuló menetrendű mindennapok egyhangúságából való kitörés szükségessége egyszerre veti fel a testi és lelki egészség fontosságát. A munka területén tapasztalható hiányosságok kompenzálása szintén képbe került, mert meg kell birkóznia a technikai haladás egyre csak hízó igényével abban az értelemben, hogy az autonómia, az öngazgatás és az elégedettség fordított arányban áll e haladás méretével. Mivel a gazdasági minták olyan szintre jutottak el, ahol a kényelem, a sokféleség és a média ábrázolásmódjai (Ibid, 1993) uralják a szabadidős színteret, az összes jövedelmi sávban, minden társadalmi rétegben minden korosztály egyre inkább fölismeri a szabadidő hasznosságát.

Ennek az ára azonban az, hogy az igény, a hasznosság és a részvételi hajlandóság – noha az életút során változhat – olyannyira dominálnak, hogy az életstílusok inkább az elérhető szolgáltatások eredményeképpen, mintsem a szabadidő felhasználóinak elvárásai mentén alakulnak ki.

A szabadidő fogalma azonban szorosan kapcsolódik saját funkcióihoz és a társadalom faktorainak egyéni szükségleteihez. Kifejezetten a fiatalokra koncentrálván Fisher és Holder (1981) úgy vélte, hogy a szabadidő a magánszféra és a terület, a csoporthoz tartozás és a fogyasztás színtere. Szerintük a szabadidő a „felnőttkor próbaideje”. Willis (1990) a „személyes identitás” és a „kollektív jelentések” fogalmait tette hozzá ehhez a felsoroláshoz, míg Marsland (1993) „a szabadság édes szigete” és „az individualitás szent bástyája” metaforákkal írja le a szabadidőt.

A fentiek ismeretében leszögezhető, hogy a szabadidő szoros összefüggésben áll több olyan hajtóerővel, amelyek egy fiatal személyes elégedettségének elképzelésére hatnak. Az ilyen erők segíthetik, akadályozhatják, sőt akár vakvágányra is terelhetik egy személyiség céljainak és elvárásainak vonatát. E kereteken belül kell körbejárni a fiatalok szabadidős szükségleteit, hogy a sikertörténeteket, a helyes politikákat és gyakorlatokat, a kockázati pontokat és a sebezhetőség forrásait fölismerehessük és elindulhassunk ezek alapján.

I. Alapvetések

1. Mi a szabadidő? Vagy minek kellene lennie?

Noha e jelentés egyik legfontosabb feladata fölismerni azokat az irányokat a szabadidős tevékenységekben, amelyek sebezhetőséghez vezethetnek a fiatalok életében, elengedhetetlen megkísérelni a lehető legtisztább képet nyújtani arról, hogy a fiatalok legkülönbözőbb csoportjai milyen jelentésekkel tartják a "szabadidő" szót. Végigolvasva a legkülönbözőbb európai országok jelentéseit, szembeötlő, hogy egyre csökkennek a felfogások, adottságok és elvárások közti különbségek. Egyre homogénebb és uniformizált irányvonal van kialakulóban abban az értelemben, hogy a kutatók nézetei és következtetései egyetlen közös pont felé konvergálnak: a társadalmi és politikai változások sokkal inkább adnak okot aggodalomra, mint a fiatalok szükségletei vagy elvárásai. Általánosságban úgy tűnik, hogy különösen szem előtt kell tartanunk Bertrand Russell (in: Schultze és mások, 1993) figyelmeztetését:

„A szabadidő intelligens eltöltésének képessége a Civilizáció utolsó terméke.”

Amint a korábbiakból kitűnik, a szabadidőt számos jelentéssel ruházták föl. Mégis mindegyik definíciós kísérletben megkerülhetetlen az idő és a szolgáltatás. Alapjában véve tehát megállapítható, hogy az egyén képessége személyes energiái újjáélesztésére új élmények és gondolkodási módon keresztül az adott személy időbeosztási képességének és a hozzáférhető útvonalak használhatóságának függvénye. Ezen a gondolati kereten belül kell megtárgyalni a szabadidő aktív és passzív felhasználását (pl. sportolás és szabadban végzett tevékenységek az egyik, valamint, olvasás és tévézés a másik oldalon), illetve „a szabadidő kitöltésével” szembeni elégedetlenséget (pl. alvás, semmittevés). Ezen a vonalon elindulva hamar belátható, hogy az egyéni életbeli előnyök – főleg a kulturális és gazdasági tőke – nem keverhetők össze a pusztán kínálattal vagy az autoriter paternalizmussal. Az, hogy egy fiatal szükségét érzi-e annak, hogy egy bizonyos módon kikapcsolódjon, nem határozható meg csak általános vagy (esetleg) felnőtt fogalmak alkalmazása útján. Mivel ez utóbbit terhelhetik anya-

gi megfontolások és/vagy tapasztalatok, az eredmény könnyen inadekvát, ha nem alkalmatlan. A szabadidőipar folyamatos térhódítása számos ipari országban például a technika fölgyorsult fejlődésének eredménye. Szabadidőipari létesítményekben ez számos esetben konkrét építésben nyilvánult meg, gondoljunk a multiplex mozikra és a csúcstechnikájú hangrendszerrel felszerelt diszkókra. A fiatalok az új és egyre kényelmesebb szabadidő-eltöltési formák keresése során oly rendszeresen költenek ezeken a helyeken, hogy a kevésbé költséges alternatívák háttérbe szorulnak. Az ifjúsági központok például egyre kevésbé vonzóak az idősebb korosztályok soraiban (Azzopardi & Debono, 1998; 9. Ifjúsági Jelentés, Németország) [131], noha ezek megteremtették a lehetőségeket a felnőttekkel folytatott interakcióra és a saját maguk irányította szolgáltatásokra (Smith, 1988; Garratt és társai, 1997). A fenti megállapítások fényében semmi értelme siránkozni a jelenlegi folyamatok miatt. Másrészt azonban, ha úgy tekintünk a szabadidőre, mint a társas és személyes tanulás színterére (Marsland, 1993), akkor meg kell lelteni a szélsőségek közötti egyensúlyt.

Ezért a közvetítendő üzenet a szabadidő fölhasználása terén az, hogy az „alvás”, a „sportolás”, „kommercializált szórakozás” vagy a „klubba járás” közötti döntés inkább ne az hangozzék el: mert nem volt más választás. Ha a szabadidőt értelmezése a „csoporthoz tartozás”, a „nyilvános önmegjelenítés” (stílus), a „magánélet” vagy a „rekreáció”, akkor a kirekesztés mindenféle formáját – legyen az köszönhető strukturális, gazdasági, kulturális vagy politikai hátrányoknak – föl kell számolni. Ahogy Eric Grill olyan (in: Willis, 1990:16) frappánsan megfogalmazta:

Az az állam a Rabszolgaság állama, amelyikben az ember azzal foglalkozik szabadidejében, amivel szeret, és munkaidejében pedig azzal, amire kötelezik. Az az állam a Szabadság állama, amelyikben az ember azt csinálja munkaidejében, amit szeret, a szabadidejében pedig azt, amire kötelezik.

Noha ellentmondásosan hangozhatnak e mondatok, ideálisnak, sőt, utópisztikusnak tűnne, ha úgy tekinthetnénk a szabadidőre, mint olyan időre, amikor az ember úgy töltödné föl, hogy közben nem kell korlátokkal szembesülnie a személyes elégedettség lehetőségei terén.

2. A szórakoztató oktatás

Ez a jelentés már foglalkozott az oktatás kérdéskörével. Ám mivel mind az oktatás, mind a szabadidő politikailag, gazdaságilag és kulturálisan meghatározott, egymásra utaltságuk kölcsönös. Egy már szinte elavult pedagógiai terminussal élve – akad néhány *lecke*, amit a két terület vehetne egymástól! Miközben az oktatási programokat általában azzal a szándékkal alakítják ki, hogy az egyén személyes gyarapodását szolgálják az élethosszig tartó képességfejlesztéssel, a gazdasági és politikai stratégiákhoz kapcsolódó megszorítások elérhetetlenné tehetik a felkínált célokat, sőt, akár károsra is válhat a felhasználók számára. Az elhúzódó oktatási programok például, noha a legjobb szándék vezérli őket, gyakran okozzák azt, hogy a fiatalok késve lépnek be a felnőtt világába a munkavállaláson keresztül. Egy másik következmény lehet a fiatalok növekvő függősége a családtól, ami gyakran okoz nehézségeket a szülők számára, a fiataloknak pedig válságba kerülhet az önbecsülése (Jones és Wallace, 1992; Tschanz, 1997) [132].

E gondolatmenethez szorosan köthető az a hatás, amit a szórakoztatóipari létesítmények növekvő, egyre fejlettebb szolgáltatásai idézhetnek elő.

Mialatt a fiataloknak egyre több választási lehetőségük van, fogyasztói szerepük elnyomhatja szervezői és feltalálói képességüket. Másrészt a lecke, amit az oktatás szereplői vehetnek a vállalkozóktól, a kockázatvállalás birodalmába vezet be minket.

A vállalkozók idejüket, energiájukat és pénzüket fektetik be azért, hogy szórakozást nyújtsanak és profitot termeljenek. Álláslehetőségeket teremtenek, és szakembereket alkalmaznak a színvonal emelése érdekében. Tisztában vannak azzal, hogy vevőik mit akarnak, és azzal, hogy ők milyen exkluzív szolgáltatásokkal állhatnak elő. Sajnos ugyanez nem mondható el az oktatási szolgáltatások terén, amikor a kockázatvállalásról van szó, ugyanis az efféle szolgáltatások még nem jelentek meg olyan vonzó kontösben, nem oly „csillogók”, mint a szórakozóhelyek. Ez az érv ugyan olyan könnyedséggel söpörhető félre, mint amilyen könnyedén meg is fontolható. Természetesen a vonzerő és csillogás, amit az oktatásnak föl kellene mutatnia, azon a törekvésen alapszik, hogy a fiatalokat ugyanúgy le kellene nyugózni, mint ahogy a partik és egyéb népszerű szórakozási formák lenyűgözik őket. Noha az oktatás a legtöbb európai országban univerzális, nem alkalmas a mókára és kacagásra, a merev tantervek, a bizonyítványok és a munkakilátások miatti aggodalom okán.

A szabadidőre oktatásban meg kell találni a kapcsolatot az oktatás és a szabadidő lényegi elemei között. A fiatalok vágya az autonómiára, egy koherens világnézetre (Button, 1977 in: Marsland, D., 1993), illetve a társadalom felelőssége a sebezhetőséggel járó életstílusok lehetőségeinek csökkentésében megközelíthetők, a formális és informális oktatás jobban eltalált keverékének segítségével.

Talán az Ifjúsági Információs Központok számos országban felmerült gondolata – az Európa Tanács kezdeményezésére – megéri a folytatást.

3. Alternatív szabadidő

A társadalomkutatók legnagyobb öröme a társadalom rendszeresen jellegzetes válszokat ad a manapság fölmerülő témákra. Sokat beszélnek és írnak annak szükségességéről, hogy alaposabban kellene megvizsgálni, hogy hol mi is folyik, és, hogy a fiatalok miképpen gyűlnek egybe kikapcsolódni. A bűnődözés, a törvényhozás és a rendszabályozás, a felelősségteljes gyermeknevelés és a felvilágosító kampányok fontosságát újra és újra kiemelik, akárcsak egy specifikus ifjúságpolitika szükségességét a nemzeti szociálpolitikával szemben (Bulgáriai Jelentés, 1998).

Ez a reakció nemcsak, hogy elterjedt, de jó szándékú is. A számonkérhetőség és a felelősség a civilizált társadalmakban nem vehető félvállról. Mégis, bár ez előbbi stratégiák rövidtávon célravezetők lehetnek, a hosszú távra szóló javaslatokat – többnyire – figyelmen kívül hagyják.

Talán itt az ideje, hogy a felnőtt társadalom leszögezze, inkább elkötelezettje az alternatív szabadidős koncepcióknak, szemben a „valamit tenni kell, és minél gyorsabban” elvével.

A kutatások kimutatták (Roberts, 1981; Marsland, 1993; Hendry, 1993), hogy a fiatalokat hidegen hagyja a puszta szolgáltatás vagy a paternalizmus. Szembehelyezkednek a szabályokkal és korlátokkal. A maguk urai akarnak lenni, de örülnek a tanácsoknak és a jó példának. Úgy érzik, magukra maradtak a tartós közöny és a tekintélyelvű előírások miatt (Schultze és mások, 1993).

Vajon a társadalmak – főleg az európaiak – tényleg magukra hagyták a fiatalokat a kreatív szabadidő-eltöltési formák keresésében? Egyenes válasz nem adható anélkül, hogy át ne tekintenénk, hogy miféle alternatívák is állnak a fiatalok rendelkezésére. Valójában léteznek lehetőségek sportegyesületek, hobbik, társaságok és kulturális tevékenységek formájában. Néha maguk a fiatalok meg sem fogalmazzák további szabadidős lehetőségek iránti vágyaikat, mert esetleg a már fölkinált alternatívák elérésére (idő, tér, pénz hiányában) sincs esélyük (Ljubljanai Egyetem jelentése, 1988). Továbbra is foglalkozni kell azzal a kérdéssel, hogy rendelkezésre áll-e elegendő lehetőség az önkifejezéshez például a dráma, a zene, a képzőművészet, a szabadban végzett tevékenységek, a sport, a hobbik, a beszélgetések, a jótékonyági tevékenységek, a közösségi munka és szórakozási idő hagyományos oktatási rendszeren kívüli formáin keresztül. Amit népszerűen a „szabadidőipar”-nak neveznek, azt nem értelmezhetjük csupán iparként, ami közvetlen kapcsolatban áll a reklámmal és a kereskedelemmel. Nem lenne okosabb az „ipar” szó megközelítése a szorgalom és a hasznos időben rendszeres foglalkoztatás fogalmain keresztül? Fontos kiemelni, hogy a politikacsinalók szabadidő-fogalmát ki kell tágítani a sajátos törekvéseket favorizáló programokra is. Mivel minden társadalom szinte rendszeresen átalakul mind gazdasági, mind társadalmi értelemben, nem lehet mást tenni, csak megpróbálni kompenzálni a különféle csoportokban tapasztalható deprivációt, ami a kulturális és gazdasági tőkéből fakadó hátrányoknak köszönhető. Nincs értelme állandóan e csoportok létén ragódni és arról morfondírozgatni, hogy bármelyik stratégiát is ültetik át a gyakorlatba, hiányosságok mindig jelentkeznek. Az alternatív szabadidő szolgáltatásának felelőssége a társadalomra hárul, figyelembe véve a társadalmi szereplők egyéni szükségleteit, valamint azt, hogy állandóan jelentkeznek a legkülönbélebb nehézségek, amelyek leginkább a „hátrányos helyzetűeket” küldik a padlóra. Mindegy hogyan értelmezzük, el kell fogadni, hogy a hátrányok lehetnek éppúgy külső eredetűek, mint az egyén belső tartásából fakadók („választási kapacitás”, – Németországi Jelentés, 1998). Míg az első esetben a társadalomnak meg kell fontolnia a szolgáltatói szerepet, a második esetben a támogatóként kell fellépnie. Mindkét esetben a kockázati tényezők elkerülését és a sebezhetőség forrásainak főlészámolását kell előtérbe helyezni.

4. A szabadidő kommerszialisációja

A munkaerő- és oktatási piacokon zajló társadalmi változások eredményeképpen a munkán (rendszeres munkavégzés, iskola, további képzési programok) kívüli idő mennyisége és minősége változóban van. Az esték nem feltétlenül szabadok, és a hétvégét már nemcsak a pihenéssel és a családdal azonosítják. Az új munkavállalói formák (például a szerződéses munka, a rövidített munkahét és a több műszakos munka), valamint a munkát megtakarító eszközök (mosógép, mosogatógép, porszívó stb.) helyet teremtettek az egyén időrendjében a munkán kívüli egyéb tevékenységek üzésére. Eltekintve attól a tényről, hogy ez az „többlet” idő néha egy részmunkaidős ál-

lásban telik el, a fiatal munkavállalók gyakran elveszítettnek érzik magukat a munka utáni tevékenységeik megválasztásában. Ismert jelenség az is, hogy kevés idejük jut a szórakozásra azoknak a fiataloknak, akik még mindig tanulnak. A kutatási eredmények szerint ez a csoport minden energiáját a hétfői szórakozásra tartalékolja. Némelyikük pedig egyenesen életvitelként választotta, hogy „egészen a hajnalig szórakozik minden szombaton és vasárnap” (Máltai Jelentés, 1998).

Aligha szükséges megemlíteni, hogy általánosságban (és a legtöbb európai országban) növekedés tapasztalható az állandó, reáljövedelmekben. Következésképpen (és a modern piacgazdaságok tendenciával párhuzamosan) folyamatosan növekszik a személygépjárművek birtoklása (Roberts, K. & Fagan, C.). Míg egyrészt a fiatalok számára már korántsem lehetetlen, hogy eljussanak „távolabbi” szórakozóhelyekre, ha helyi szolgáltatások nem léteznek, addig másrészt az elzárt területen, rossz közlekedési viszonyok között élő fiatalok hátrányos helyzetbe kerülhetnek. Ugyanekkor a látványos szolgáltatások iránti érdeklődés és a szabadidő hasznosságának fölismerése létrehoz egy olyan jelenséget, amely alapos vizsgálódást igényel (Cooke, 1994).

Jórészt ez a jelenség járult hozzá a gazdaság egy másik ágának kialakulásához: ez pedig a szabadidő gazdasága. A szabadidő kereskedelmi kérdéssé lett, mivel az ember képes befektetni saját jólétébe. Az embert egyszerre tartja fogva egy hatékonyabb munkaerő- és oktatási piac, s egy egészségesebb életmód. A közgazdaságtan azonban megköveteli a fogyasztó számára elérhető termékek árának megállapítását. A „vásárlóerő” és „az alkalmas költségek keresése” tehát még a szabadidő felségterületén is bekerült a képbe. Míg az előbbi alapja az egyén pénztárcájának vastagsága, a választott életmód járulékos költségei és az egyén magánéletének szereplői felé létező pénzügyi kötelezettségek, addig az utóbbit sajátos ízlések, preferenciák és felfogások határolják körül. Tehát amit valaki anyagilag megengedhet magának és amit keres a szórakoztatóipari piacon vesz, nem feltétlenül van összhangban valós szükségletekkel. Számolni kell ugyanis a kiegészítő és helyettesítő termékekkel is. Ha például valaki a szabadidejében fotózással töltődik föl, be kell kalkulálnia a filmek, egyéb segédeszközök és a filmelőhívás költségeit is. Amikor azonban a teljes költségek többre rúgnak, mint amit valaki megengedhet magának, alternatívákat kell keresni. Készíthet kevesebb képet, vagy a kattintgatást fölcseréli élvezetes vidéki sétákra, esetleg nyereséges vállalkozást építhet a hobbira, például készíthet képeket mások számára különleges alkalmakon, pl. évfordulókon, esküvőkön. Ugyanez a folyamat figyelhető meg számos olyan szabadidős tevékenység esetében, amelyek egyre népszerűbbek a fiatalok között (Galea, 1998). Az egészségmegőrző klubokról, a vívásról, a balettről és az íjásztartól például kimutatták, hogy anyagi lehetőségeket rejthetnek. A fiatalok kétféle cselekvési irány közül választanak vagy teljesen föladják kedvenc foglalatosságukat, vagy rész munkaidős ideiglenes munkát vállalnak hobbijuk finanszírozásához. Mindkét irány rengeteg implikációval bír. Egy fiatal vágyai meghiúsulnak, miközben elvárásairól le kell mondania. A konzekvenciák száma szintén magas.

Előfordulhat, hogy az alternatív szabadidős tevékenységek választása nem jár túlzott lelkesedéssel, elveszhetnek a barátok, és az erősebb akaratúak számára kevesebb szabadidő marad, ha pénzügyi megoldásként egy rész munkaidős állás elvállalását választják.

A kirajzolódó kép tehát az, hogy az emberek inkább a fogyasztásra koncentrálnak, mint a szabadidő „intelligens” eltöltésére. Az élet gazdasági, társadalmi és oktatási szféráinak változó mintáin keresztül jelentkező korlátok által meghatározott fogyasztás lehet a sebezhetőségi és kockázati pontok egy újabb tere.

II Kockázati tényezők és a sebezhetőség forrásai

Természetesen a sebezhetőségnek különféle fokai léteznek, s emellett az egyes időszakokban az egyén jobban vagy kevésbé lehet sebezhető. Más szóval a sebezhetőség lehet akut vagy kevésbé akut, időszakos vagy állandó (Németországi Jelentés, 1998).

Hogy felismerjük ezen „fázis”-okat egy fiatal serdülőéveiben megtett „út”-ja során (a francia szociológusok inkább használják a „pályáív”-et, „ösvény”-t vagy az „életpályát”) [133], hasznos lehet (különös tekintettel a szabadidőre) Coleman gyűjtőpont-elmélete (1979), Hendry szabadidős fókuszpontjai (1983) és Coffield és mások ökológiai elmélete (1986) (in Hendry és mások, 1993).

Míg Coleman fejlődést tapasztal a 13-17 évesek és idősebbek kapcsolataiban, Hendry e kapcsolatokat a tizenévesek különböző kedvenc szabadidős tevékenységeivel hozza összefüggésbe. E két kutató szerint a serdülőkor korai szakaszaiban a heteroszexuális kapcsolatok gyakran szervezett tevékenységekhez kötődnek. Később, amikor rendkívüli módon megnő a kortársak elfogadó vagy elutasító magatartásának fontossága, megnövekednek az alkalmi tevékenységek szerepe is. A harmadik stádiumban, – mind a pozitív, mind a negatív – szülői kapcsolatok a legerősebbek, a fogyasztáshoz köthető tevékenységek iránti érdeklődés a csúcspontjára ér. Noha e kapcsolatokat nem kötik szabályok, a jelenség igencsak nyilvánvaló a két kutató vizsgálatain kívül minták többségében is (Rapoport és Rapoport, 1975; Willis, 1996). Coffield elmélete meghatároz néhány elemet, amelyek alapján fölépíthetők e minta variációi. Többek között megemlíti a sajátos kontextus fontosságát, amelyen belül a fiatalok cselekednek, ilyen a nemük, iskolájuk, munkájuk, baráti viszonyaik és életmódjuk.

1. Kulcstényezők

Az előzőekben már megemlítettünk néhány kulcstényezőt. A szabadidő olyan terület, amely rengeteg olyan, témakört foglal magába, amelyeket lehetetlen kikerülni, ha meg akarjuk határozni a sebezhetőséghez vagy elégedettséghez vezető „utakat”, ha tanulmányozni akarjuk a gyógymódokat, össze akarjuk vetni és tovább akarjuk fejleszteni a sikertörténeteket. Összegzésképpen álljon itt a kulcstényezők kategóriák szerinti listája:

Főleg a fiatalok esetében

- a szabadidő az autonómia, az öngazgatás és az önmegvalósítás színtere;
- a szabadidő a pihenőidő „intelligens” fölhasználására, a források elérhetőségére és felhasználhatóságára vonatkozik; és

- a szabadidő kommerszialisációja ugyanannyi előnyt és választási lehetőséget hozott létre, mint amennyi egyenlőtlenséget és hátrányt teremtett.

(a) A fiatalok sebezhetőségét a társadalmi integráció közvetítőinek válságán, a szocializáció új eszközein és az individualizmus új formájának kialakulásán keresztül kell megvizsgálnunk.

A szocializáció klasszikus szociológiában (Durkheimtől Bourdieu-ig) definiált hagyományos eszközeit ma már úgy tűnik, újra kell értékelni: a hagyományos modell szerint a fiatalok a rendszer normáinak és értékeinek internalizációján és a társadalmi szabályok asszimilációján keresztül szocializálódnak. Dubet szerint ma az egyén különféle lehetséges utakkal szembesül: az integrációs út során egy csoport tagja lesz; a stratégiai út során versenyre kel másokkal; a szubjektivistá út pedig elérhetővé teszi az én eltávolítását a kultúrán keresztül. Ezek egyszerre nem adoptálhatók, és az egyének saját társadalmi tapasztalatai fényében kell őket kezelnie. Ez az egész társadalmi szerkezetet aláássa, de különösen a fiatalokat érinti (Franciaországi Jelentés, 1999).

Annak eredményeképpen, hogy a normatív keret széttöredezik, a társadalmi intézmények - mint a család, az egyház, az iskolák és a szakszervezetek - átalakulnak vagy gyengülnek, illetve eltűnnek a kollektív rítusok, amelyek régebben kijelölték a fiatalok útját a társadalomba, ma minden ember magára maradt, mindenki magának kaparja ki a gesztenyét. Gaulejac szerint az osztályharcot felváltotta a pozíció(k)ért folytatott harc. Az egyén felelős sikereiért és kudarcaiért. Ezért lett mára kulcsszóvá az „új individualizmus” főleg a kutatásban (Ehrenberg, Michaud, Gaulejac, Gauchet, Castel és mások), sőt, egyesek addig merészkednek, hogy már egy minden korcsoportra ható antropológiai változásról beszélnek. Ezért is merül föl egyre többször az identitás témaköre. Valójában jogosan szólhatnánk a multiidentitásról, az identitás fragmentálódásáról, egy olyan jelenségről, amely a „felismerés” lármás követelésében tükröződik (ibid).

Valójában az tekinthető a modern értelemben vett kamaszkor fő sajátosságának ami-lyen különbségeket a fiatalok tesznek, és az, ahogyan saját kultúrájukat alakítják a gyermek- és felnőttkor közötti időszakban. A serdülőkor autonóm időtartammá forrta ki magát, s a modern társadalmakban egy meglehetősen független jelenségnek tekintik.

A létharc jelentősén individualizált miliójében a fiatalok szélsőséges módon maguk felé fordulnak, és magánéletük világa felé orientálódnak (Szociálpszichológiai Központ/Ifjúsági Tanulmányok, Szlovénia, 1997). Ebben a tekintetben nem lehet különbséget tenni az egyes európai országok földrajzi és politikai helyzete között. Bulgáriában például, ahol az ifjúság társadalmi felépítésének háttéréül szolgáló általános retorika a kilencvenes évek végén nem a modernből egy posztmodern társadalomba való átmenet mentén artikulálódik, mint a nyugati-európai államok esetében, hanem a „reformok imitálása” és a „felgyorsult reformok” között (Kovacheva, 1998) [134]; a patrónus állam többé nem részesíti privilégiumokban a fiatalokat (Mitev, 1996) [135]. 1989 után a soha nem tapasztalt mértékű politikai szerepvállalással követték útjukat ki ahhoz, hogy eljussanak a döntéshozatali folyamatokban való részvételig és autonómiához jutottak hazájukban ahelyett, hogy külföldre emigráltak volna.

Ugyanez figyelhető meg Szlovákiában, ahol a politikai rendszer hasonló demokratizálódási folyamatokon ment keresztül. Az állami politika fiatalokra vonatkozó, 1992-ben bevezetett alapelvei megfogalmazzák – többek között – a szabadidő, a rekreáció és a szórakozás feltételeinek megteremtésének igényét. Amikor visszaemlékezünk arra, hogy e két keleti ország politikai tapasztalatai egészen a közelmúltig a demokrácia és pluralizmus hiánya voltak, belátható, hogy a szabadidőben kifejeződő autonómia, öngazgatás és önmegvalósítás felé mutató trend jelentősebb, mint amit maga a "trend" szó sugall.

Ennek fényében azután még inkább elengedhetetlen, hogy a társadalom holisztikus megközelítést alkalmazzon az ifjúság, mint valóság konstrukciójában. A jelentés e részének paraméterein belül nem nehéz belátni, hogy ahol hiányzik a szabadidős szolgáltatás, vagy ahol a szolgáltatás nem érhető el minden társadalmi réteg számára, olyan hiány jelentkezik, ami hozzájárul a fiatalok nem kielégítő pszichológiai és szociális fejlődéséhez. Így kerülnek felszínre a kockázati pontok és a sebezhetőséghez vezető utak. Ha nem elérhető az az energiaforrás, amely biztosítja a lendületet a társadalomba való integrálódáshoz az átalakulás folyamatán belül, akkor az néhány szükséges eszközt elvon az egyéntől. Amikor Coleman (1979) a szabadidő területén belüli kapcsolatokra koncentrált, azt sugallja, hogy a fiatalok - mint a társadalom aktorai - személyiségük és identitásuk kialakításához felhasználható eszközök közé kellene tartoznia, a kortárs csoportokban kialakított intim kapcsolatoknak, valamint a felnőttekkel, szülői kapcsolatoknak. Sőt, e viszonyok Hendry szerint (1983) különböző kontextusokban (szervezett, esetleges és piaci tevékenységek) és különböző időkben alakulnak ki.

Fontos megjegyezni, hogy a kutatások során még mindig felszínre kerülnek olyan tények, amelyek nem illenek bele ebbe a keretbe. A szegényes vagy gyenge kapcsolatok a kortársakkal és a felnőttekkel az informális kontextusokban a társadalom működésének megértésének hiányához vezetnek. Ezért tekinthetők kockázati tényezőnek, amelyek könnyen sebezhetőséghez vezethetnek.

(b) Az európai fiatalok jórészt egyet értenek az egyes szabadidős tevékenységek közti preferenciák tekintetében. Németországban, Franciaországban, Máltán, Szlovéniában és Bulgáriában a barátokkal közösen eltöltött idő, a zenehallgatás, a tévézés, a számítógépezés és az olvasás a leggyakoribb kikapcsolódási formák. A sportokat is fontosnak tartják (Franciaországban például a fiúk 86%-a, a lányok 80%-a, a svájci 15-19 éveseknek pedig 53%-a tagja valamilyen sportegyesületnek) [136]. A serdülőkor során azonban a fiatalok sportolási aktivitása jelentősen alábbhagy, s a lányok általában hamarabb háttá fordítanak a sportnak, mint a fiúk (Hendry és mások, 1993) [137]. Következésképpen számos sporttevékenység egyre inkább elférfiasodik.

Általános az egyetértés abban is, hogy az önkéntes szervezetekben való részvétel még nem fejlődött olyan fontos elfoglaltsági formává, ami kielégítené a fiatalokat. Az egyes országok jelentéseiben erről a szektorról különféle nézetek találhatók. Például míg Franciaországban csupán „néhányan aktívak az önkéntes szektorban” [138] és Németországban „csak nagyon kevesen vállalnak feladatokat klubokban és szervezetekben” (Németországi Jelentés, 1998), a szlovén jelentésben az áll: „fontos

megemlíteni, hogy a fiatalok többnyire képesek bekapcsolódni önkéntes tevékenységekbe”.

A fiatalok szabadidős irányainak másik találkozási pontja az egyre nagyobb részvétel a kulturális és művészeti eseményeken szórakozás és fogyasztás céljából (Mitev, 1996) [139]. A szabadidő legelterjedtebb formáit leigazza az elektronikus média passzív használata, a pénzköltés és a „monetarista totemek” – autók, ruhák stb. – birtoklása (Wydler, 1996) [140]. Ebben a témában lényeges rámutatni arra, hogy például a német és máltai lányok szokásos és elterjedt időtöltési formája „a bevásárlókörút”.

A fenti három elem csak a felszínét érintette azoknak a bonyolult folyamatoknak, ami a szórakozásra szánt idő és annak forrásait illetik. Nyilvánvalóan egyéb tényezőket is figyelembe kell venni, mint például: maga az éghajlat, ami befolyásolhatja a fiatalok választását szabadidős és benti elfoglaltságok között, a turizmusipar, ami erősen meghatározza az állam politikáját a szolgáltatások vonatkozásában, az önkéntes szervezetek befolyása (világi/egyházi ifjúsági és sportszövetségek, egyenruhás szervezetek), amelyek hozzájárulhatnak az alternatívák elérhetőségéhez, illetve az ifjúsági szervezetek állami támogatása. A fő probléma azonban ebben a jelentésben „a szociokulturális egyenlőtlenségek” lehetséges, ha nem egyenesen valószínű „reprodukciója a gyakorlaton és a fogyasztáson keresztül” [141]. Ezt kell hangsúlyoznunk, ha a „trendek”, a „kulturális, oktatási és gazdasági tőke”, valamint a „személyes és társadalmi szükségletek” között létező kapcsolatokat szemléljük.

Közismert, hogy a fiatalok szocializációs, társadalmi integrációs igénye szinte kötelezettség az önmegvalósítás és a felnőttek társadalmába lépés folyamatában. A felnőtté válás során a fiatalok identifikációja a kortársaikhoz, a zenéhez, az öltözködéshez és a szubkultúrák egyéb formáihoz köthető. Viszont a szocializáció modern eszközei és az új individualizáció új formáinak felbukkanása gyakran összeütközésbe kerülnek a felnőttek vezette különféle oktatási intézmények által támogatott szocializációs folyamat formáival.

A fiatalok soraiban tapasztalható anómia modern formáinak – például a tekintélytisztelet és az elkötelezettség hiánya – eredete az „inkohérens világnézet”-ben keresendő. Ennek alapja pedig a fiatalok és felnőttek aspirációnak és elvárásainak felismerésekor keletkező konfliktusok (Button, 1977 in: Marsland, 1993; Azzopardi, 1998). Következésképpen a folyamatok és az oktatási input esetleg nem kompatibilisek egymással. Ugyanez a gondolat sor megvilágíthatja a kulturális és gazdasági tőke akkumulációjának fontosságát. A fiatalok érdeklődése a kultúra klasszikus formái és az új technológiák iránt nem ugyanabban a dimenzióban mozog.

Bulgária, Franciaország, Németország és Svájc jelentései például azt jelzik, hogy a fiatalok szabadidős tevékenységeik között csak elvétve említik meg a klasszikus kulturális események látogatását. A számítógép, a videójátékok és az internet használata azonban fontos szerepet tölt be életükben. Szinte magától adódik az a feltételezés, hogy a „kulturális tevékenységek” és a „technológiai csodák” a „trendek” szindrómáján keresztül értelmezhetők. A gazdasági tényező akkor lép be a képbe, amikor arra reflektálunk, hogy milyen hatással lehet az ilyen helyzet azokra, akik nem rendelkeznek a megfelelő anyagi háttérrel, vagy azokra, akik többet költenek, mint amennyit

megengedhetnek maguknak. Lehetséges következménynek tekintik a lavina effektust a kedvenc szórakozásra és hobbira költés esetében.

Ami egyértelműen hiányzik ebből, az egy strukturált nézőpont kialakítása arról, hogyan lehetne fölhasználni az időt (intelligensen?) és mely források illeszkednek adekvát módon egy fiatal szabadidős szükségleteihez. Coffield mintavariánsokhoz kapcsolódó elemei segíthetik az olvasót annak megértésében, hogy milyen kockázati pontok és a sebezhetőséghez vezető utak alakulhatnak ki a fiatalok szabadidős mintáiban. Az a kontextus, amelyen belül egy fiatal cselekszik, magában foglalja (többek között) a megszerzett oktatási háttérrel. Ha például továbbra is változatlan marad az a helyzet, amikor az iskolai programok, a sport- és a tanterven túli tevékenységek inkább kiegészítik a formális tantárgyi rendet, és nem annak integráns részei, akkor nem lehet csodálkozni azon, ha a fiatalok úgy szocializálódnak, hogy a szabadidőt csak az „iskolai időt”, később pedig a „munkaidő” kiegészítésének tekintik. Ugyanez vonatkozik az informális oktatás területére, ahol a tevékenységek rendje vagy a sportra koncentrálnak (ezen belül pedig egy adott sportágra, például a futballra, a kosárlabdára vagy a jégkorongra) vagy pedig éppen a hobbik, szabadidős tevékenységek vagy a közösségi munka hiánya a szembetűnő. Mindkét esetben a szabadidőt vagy a szórakozást meglehetősen szűken értelmezik. Tekintettel a szabadidő korábban már említett fontosságára, ennek a helyzetnek a veszélyessége megkerülhetetlenül fontos.

A források elérhetőségét tekintve a társadalom egyéb mezői is képe kerülnek a formális és informális oktatáson kívül. Ha azt a nézetet vesszük alapul, hogy a szolgáltatások skálájának bővülése a használói kör választási lehetőségeit is szélesíti, akkor a költségtényező természetesen a kevésbé jómódúakkal szemben diszkriminatív tényezőként fog működni.

A túlságosan bőséges szolgáltatások versenyt eredményezhetnek, ami hosszú távon megerősítheti azt, amit Dubet „stratégiai út”-nak nevezett [142]. Itt egy újabb kockázati pontra bukkanunk, amely csapdájába ejtheti a fiatalokat. A verseny tágabb értelmezése magában foglalja például a korábban már említett hivalkodó fogyasztást. Ez az út sebezhetőséghez vezet, mert cselekvésre ösztönzi az egyént, függetlenül attól, hogy rendelkezik-e a megfelelő tőkével korlátai felismerésére (kulturális tőke) vagy a szolgáltatás „megvásárlására” (gazdasági tőke).

(c) A szabadidő kommerszialisációja a modern, piaci társadalmak piacorientált fejlődésének szinonimája. Egyik közvetlen megnyilvánulása az, hogy a szabadidőipar növekedése segít munkahelyeket teremteni. Bizonyos esetekben, amikor a turizmus fő gazdasági faktornak számít (például a mediterrán országokban), a részmunkaidős, szezonális állásokat - főleg a fiatalok számára - a munkaerőpiac pozitívumának tekintik. Ebből következően egy ország pénzügyi bevételei, amelyek a bővülő szolgáltatásokból származnak, komoly hatással vannak a szabadidős tevékenységek piaci értékére. A közgazdaságban a komoly infrastruktúra az erős, fejlődőképes gazdaság alapfeltétele.

Mindez azt sugallja, hogy minél komolyabb a befektetés (vállalkozás), annál keveset több a pénzügyi siker lehetősége. A gyakorlatban mindez azonban a szabadidős kínálatnak inkább egy felnőtt szempontú megközelítése. Úgy tűnik, hogy a szabad-

idős lehetőségekhez jutás körülményeit a felnőtt politikusok és vállalkozók határozzák meg, s itt a paternalizmus egy nyersebb formája dominál. A fiatalok „felnöttségi próbáját” a szabadidő pénzköltési vetülete felé irányítják és azon elfogadott felfogás felé, hogy a fiatalok amúgy sem képesek a maguk szabadidő-eltöltési formáinak megteremtésére. A fiatalok autonómiáját, öngazgatását és kezdeményező készségét burkoltan megfojtják. Ez a helyzet összezavarja a fiatalokat, ugyanis a szabadidőt inkább a tevékenységek, mint az elvárások közé sorolja. [143]. Ezt a nézetet az is alátámasztja, ahogyan Franciaországban felülvizsgálják a szabadidő politikáját. Az egyik megfontolás alatt álló megközelítés a szolgáltató intézmények és tevékenységek bővítése azal a szándékkal, hogy szélesebb körű és demokratikusabb választási lehetőséget hozzanak létre. Egy ilyen változás azonban nem feltétlenül jelenti a használói kör szélesedését (Franciaországi Jelentés, 1998).

Sőt a fiatalok tömeges összevörösése a stratégiai pontokon, a szórakozóhelyek környékén (ténfergés!) sok országban nem szokatlan látvány. Úgy tűnik, főleg azért mennek oda, hogy „együtt legyenek más fiatalokkal” úgy, hogy nem feltétlenül fogyasztják el azt, amit a szolgáltató nyújt. A kért árak túlzóak és a reklámozott engedmények akár károsak is lehetnek. A rave partykon például egy üveg víz ára (ezeken a helyeken a rengeteg mozgással járó tánc többnyire kiszárítja a szervezetet) gyakran háromszor annyiba kerül, mint máshol (Collin és Godfrey, 1997). A speciális ajánlatok általában rendkívül drága belépőket takarnak azzal a kedvezménnyel, hogy az italfogyasztás ingyen van. A túlzott italfogyasztás és következményei ilyen körülmények között könnyen megjelenhetnek. Abban, hogy a fiatalok csak megjelennek bizonyos helyeken vagy belépőt is váltanak, megfigyelhető a szabadidős szolgáltatásokból való kirekesztődés folyamata.

Ennek az érvnek az alátámasztásához talán érdemes idézni abból az értékelésből, amit az Európa Tanács által kijelölt szakértői csoport készített a holland ifjúságpolitika vonatkozásairól. Az alábbi megállapítás az 5.3 szakaszban található:

Valószínűleg egyetlen ifjúságpolitikai kezdeményezés sem tudja fölszámolni vagy helyettesíteni a szabadidő és az ahhoz kapcsolódó tevékenységek kommerszIALIZÁCIÓJÁT. Ez általános tendencia a fejlett országokban. A fiatalok sokkal könnyebben kerülnek a potenciális fogyasztó helyzetébe, befolyásolják őket a kritikátlanul elfogadott médiareklámok – és rendkívül nehezen menekülnek meg a társadalmi lét minden elemének kommerszIALIZÁCIÓS folyamataitól. Manapság mindenkit arról próbálnak meggyőzni, hogy életstílust váltson, így a folyamat további része automatikus. Mivel a fiatalok sokkal könnyebben próbálnak ki új társadalmi divatokat, életstílusokat, ezáltal sokkal egyszerűbben manipulálhatók: „A jó fogyasztó nem kritikus, passzív és automatikusan fogyaszt.”

Szintén a szabadidős tevékenységek területén jelentkezik a nem formális oktatási kezdeményezések kihívása: tenni valamit a passzív fogyasztóvá válás folyamata ellen, ami a civil társadalomra is veszélyt jelenthet.

Megérkeztünk a kockázati pontok és a sebezhetőség témaköréhez. Coleman (1979) gyújtópont-elmélete emlékeztet bennünket arra, hogy a fiataloknak szükségük van arra, hogy olyan kapcsolatokat építsenek ki a kortársaikkal és a felnőttekkel, amelyekben a mind a „ténfergés”-t, mind a felnőttek világába lépést „legitim” elvárásnak

lehesse tartani. Amit ezután talán a kockázathoz és sebezhetőséghez vezető ösvények megtestesítőjének lehetne nevezni, az a környezet (Coffield ökológiai elmélete), ami a fiatalokat körülveszi. Talán így jobban érthető, hogyan is használja Coffield az „ökológia” szót, mivel – ahogy kimutattuk – a kommerszIALIZÁCIÓN keresztüli kirekesztés elemei, a magas költségek miatti elérhetetlenség és a lehetőség hiánya arra, hogy saját stílusuknak megfelelő tevékenységeket alakítsanak ki, mind a szabadidő területéhez tartozik.

Következtetések

Amikor tizennégy éves kölyök voltam, apámat annyira tudatlannak tartottam, hogy alig bírtam elviselni a jelenlétét. Amikor huszonegy lettem, megdöbbentett, milyen sokat tanult hét év alatt. (Mark Twain)

Mark Twain humorérzéke és éleslátása egyértelmű a fenti burkolt gyanúsításban. Az apja tanulási képességére tett megjegyzésben föllelhető célzásnak, arra kellene sarkallni a felnőttek társadalmát, hogy gondolja végig elképzeléseit a helyes gyakorlathról a fiatalokat pedig arra ösztönzi, hogy jobban fogadják el a társadalom valóságát és jobban ismerjék fel a szándékokat. Marknak hét évébe telt annak felismerése, hogy apja tanácsai és előrelátása végül is jogosak voltak. Szintén hét évig tartott az az időszak, ami alatt az apjára hárult a felelősség, hogy kitaposta az utat Twain sikeres útjához. Talán nem időszerűtlen Twain megfigyelését a szabadidős terület kockázathoz és sebezhetőséghez vezető útjaira is vonatkoztatni, és optimistán zárni ezt a tanulmányt.

Az egyik alapelv, ami az európai országokban tapasztalható szabadidős trendek fenti ismertetéséből ered, azt a bölcsességet érinti, ami egy olyan társadalom alapjainak lefektetéséhez szükségeltetik, amely féltékeny alapelveire, az egyenlőségre és méltányosságra a szabadidő oktatásában és szolgáltatásaiban.

A kutatóknak többet kellene foglalkozni a nyíltan és elsődlegesen a fiatalok szükségleteire alapozott helyes gyakorlatokkal, valamint a társadalmi struktúra jelenlegi, mindent átható vonatkozásaira épített sikertörténetekkel, amelyeknek sokkal nagyobb nyilvánosságot kellene biztosítani. Meglehetősen sajnálatos, hogy az egyes országok jelentéseiben csak kevés ilyen eset fordult elő. Sokkal több történt az olyan folyamatok meghatározása terén, amelyek veszélyeztetett helyzetekhez vezethetnek. Olyan lehangoló az általános helyzet, hogy állandóan arra kell emlékeztetni, hogy mit kellene tenni ahelyett, hogy mit teszünk most? A sportszerűség végett a következő részleteket érdemes megemlíteni az egyes jelentésekből:

- A jobban egyénre szabott szolgáltatás gondolata mostanra úgy tűnik, egyre inkább teret nyer az olyan sport- és szabadidős jegyek bevezetésével, amelyek a la carte elérhetőséget biztosítanak a fiatalok számára a szabadidős tevékenységek palettáján (Franciaország, 1998).
- A „Scoops” (közéiskolai alapú) és a „Young Enterprise” (közéiskola utáni), üzletorientált projektek, amelyek célja, hogy a fiatalokat arra ösztönözze arra, hogy ter-

- meljenek, ne pedig fogyasszanak; a „Skolasport” program pedig egy ingyenes hétvégi sportiskola, amit az Ifjúsági és Sportminisztérium működtet (Málta, 1998).
- Az olyan témakörök, mint az emberi jogok, a szegénység, a harmadik világ, a béke, a diszkrimináció és a környezetvédelem rendkívül érdeklik a fiatalokat, készek és hajlandók elmondani róluk a véleményüket (Holland Ifjúságpolitikai Értékelés)
 - Hozzájárulás az Európai Statútumhoz és annak alkalmazása, különös tekintettel a fiatalok részvételére a Városi és Regionális Életben (Szlovákia).
 - Fontos megemlíteni, hogy rengeteg fiatal kész bekapcsolódni a munkába az önkéntes tevékenységek területén (Szlovénia).
 - A szabadidős politika elsősorban nem a sebezhető fiatalok felé irányul. Ehelyett a szándék az, hogy mindenki számára biztosítsanak egy magas színvonalat, és ezáltal tegyenek a sebezhetőség ellen a nagy kockázatú csoportokon belül (Svédország).

JEGYZETEK

- [1] A sebezhetőség bővebb definíciójának alapja a Németországi Jelentés.
- [2] OECD (1997): Educational Policy Analysis. Paris: OECD.
- [3] European Commission (1997): Key data on education in the European Union. Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities, p. 166.
- [4] Kotásek, J. (1996): Structure and Organisation of Secondary Education in Central and Eastern Europe. European Journal of Education, 31, 25-42, p. 36.
- [5] Koucký, J. (1996): Educational Reforms in Changing Societies: Central Europe in the Period of Transition. European Journal of Education, 31, 7-24, p. 16.
- [6-7] Kallen, D. (1997): Secondary Education in Europe. Problems and Prospects. Strasbourg: Council of Europe, p. 210ff.
- [8] Chuprov, V., Zubok, J. (1996): An Education System in Crisis: Meeting the Demands of the Market. In: Ch. Williams, V. Chuprov & V. Staroverov: Russian Society in Transition. Aldershot: Dartmouth, p. 205.
- [9] Cerych, L. (1997): Educational Reforms in Central and Eastern Europe: Processes and Outcomes (1). European Journal of Education, 32, 75-97, p. 97.
- [10] Kirsch, J.-L. (1998): Low Training Levels on European Labour Markets: Convergence and Contrast. Céreq Training and Employment no. 34 (winter).
- [11] Council of Europe (1997): Review of National Youth Policy: Finland. National Report. Helsinki: Ministry of Education.
- [12] Kallen, D. (1995): Thirty Years of Secondary Education. European Journal of Education, 30, 457-466, p. 465.
- [13] Eicher, J.-C. (1998): The Costs and Financing of Higher Education in Europe. European Journal of Education, 33, 31-39.
- [14] Chuprov, V., Zubok, J. (1996): An Education System in Crisis: Meeting the Demands of the Market. In: Ch. Williams, V. Chuprov & V. Staroverov: Russian Society in Transition. Aldershot: Dartmouth, p. 204 ff.
- [15] Romániai Jelentés
- [16] Kallen, D (1995): ibid p. 458.
- [17] Kallen, D. (1997): ibid p. 148.
- [18] Kallen, D. (1997): ibid p. 152ff.
- [19] Troltsch, K. (1999): Jugendliche ohne abgeschlossenen Berufsausbildung. Struktur- und Biographiemerkmale. BWP 5, p. 9-14.
- [20] Dániai Jelentés
- [21] Gerina, S., Polak, M. (1998): Report on Developments in Vocational Education and Training in Slovenia. Ljubljana, National VET Observatory Slovenia, Centre of the Republic of Slovenia for Vocational Education and Training, p. 61ff.
- [22] Svájci Jelentés
- [23] OECD (1997): ibid p. 93.
- [24] Trbanc, M. (1995): Employment Opportunities for University Graduates in Slovenia. European Journal of Education, 30, 49-63, 60.
- [25] Chuprov, V., Zubok, J. (1997): Social Conflict in the Sphere of the Education of

- Youth. Education in Russia, the Independent States and Eastern Europe, 15, p. 53.
- [26] OECD (1997): *ibid* p. 64ff.
- [27] Portugáliai Jelentés
- [28] Kallen, D. (1997): *ibid* p. 147ff.
- [29] OECD (1997): *ibid* p. 68.
- [30] OECD (1997): *ibid*.
- [31] European Commission (1997): *ibid* p. 56.
- [32] Veenman, J. (1995): *Best Practises: Transition from School to Work for Youth at Risk in the Netherlands*. Rotterdam: Institute for Sociological and Economic Research.
- [33] European Commission (1997): *Youth in the European Union: From Education to Working Life*. Luxembourg: Office for Official Publications of the European Community, p.36.
- [34] European Commission (1997): *Key Data on Education in the European Union*. Luxembourg: Office for Official Publications of the European Community, p.174.
- [35] Blossfeld, H.-P., Shavit, Y. (1993): *Persisting Barriers: Changes in Educational Opportunities in Thirteen Countries*. In: Y. Shavit & H.-P. Blossfeld: *Persistent Inequality: Changing Educational Attainment in Thirteen Countries*. San Francisco: Westview Press, p. 1-23.
- [36] OECD (1995): *Our Children at Risk*. Paris: OECD.
- [37] González López-Valcárcel, B., Dávila Quintana D. (1998): *Economic and Cultural Impediments to University Education in Spain*. *Economics of Education Review*, 17, 93-103.
- [38] Veenman, J. (1995): *ibid*.
- [39] Svájci Jelentés.
- [40] Németországi Jelentés.
- [41] Egyesült Királyság Jelentése.
- [42] Department of Education and Science, Ireland (1998): *National Anti-Poverty Strategy. Annual Report, 1998*.
- [43] OECD (1995): *Our Children at Risk*. Paris: OECD.
- [44] Geissler, R. (1994): *Soziale Schichtung und Lebenschancen in Deutschland. 2., völlig neu bearbeitete und aktualisierte Auflage*. Stuttgart: Enke, p. 144 ff.
- [45] OECD (1997): *Education Policy Analysis*. Paris: OECD, p. 94.
- [46] Casal, J., García, M., Planas, J. (1998): *Les réformes dans les dispositifs de formation pour combattre l'echec scolaire et social en europe. Paradoxes d'un succès*. *Formation Emploi*, 62, p. 73-85.
- [47] Németországi Jelentés.
- [48] Hannah, D., Hövels, B., Van den Berg, S., White, M. (1995): *'Early Leavers' from Education and training in Ireland, the Netherlands and the United Kingdom*. *European Journal of Education*, 30, 325-346.
- [49] Hannah, D., Hövels, B., Van den Berg, S., White, M. (1995): *ibid* 325-346.
- [50] Nicaise, I. et al. (1999): *Success for All? Educational Strategies for Disadvantaged Youth in Six European Countries*. Synthesis Report. Paper Presented at the European Conference of Educational Research, Lahti, September 1999.
- [51] Nicaise, I. et al. (1999): *ibid*.
- [52] González López-Valcárcel, B., Dávila Quintana D. (1998): *ibid* 93-103.
- [53] Eicher, J.-C. (1998): *The Costs and Financing of Higher Education in Europe*. *European Journal of Education*, 33, 31-39.
- [54] Nicaise, I. et al. (1999): *ibid*.
- [55] Chuprov, V., Zubok, J. (1997): *ibid* p. 49.
- [56] Europäische Gemeinschaften - Kommission (1994): *Die Bekämpfung des Schulversagens: eine Herausforderung an ein vereintes Europa*. Luxembourg: Amt für amtliche Veröffentlichungen der europäischen Gemeinschaften.
- [57] European Commission (1997): *Key Data on Education in the European Union*. Luxembourg: Office for Official Publications of the European Community, p.123.
- [58] Nicaise, I. et al. (1999): *ibid*.
- [59] Department of Education and Science, Ireland (1998): *ibid*.
- [60] Hannah, D., Hövels, B., Van den Berg, S., White, M. (1995): *ibid* 325-346.
- [61] Kallen, D. (1997): *ibid* p. 113.
- [62] Council of Europe (1998): *Review of National Youth Policy: The Netherlands*. Amsterdam: The Ministry of Health, Welfare and Sport, p. 131.
- [63] Hannah, D., Hövels, B., Van den Berg, S., White, M. (1995): *ibid* 325-346.
- [64] Mathilde Morch: *The Danish System of Free Education*. The Free Education Paper is on the „Net Edition“ of Nyri Newsletter No 1/2000 (<http://www.sub.su.se/sam/nyri/nyri.htm>).
- [65] Flitner, A., Petry, Ch., Richter, I. (Hrsg.) (1999): *Wege aus der Ausbildungskrise. Memorandum des Forums „Jugend-Bildung-Arbeit“ mit Untersuchungsergebnissen des Instituts für Arbeitsmarkt- und Berufsforschung der Bundesanstalt für Arbeit*. Opladen: Leske+Budrich.
- [66] European Commission (1997): *Youth in the European Union: From Education to Working Life*. Luxembourg: Office for Official Publications of the European Community.
- [67] B. Bier, Correspondent's paper (1999): *Disadvantage Among the Young: A Review of the Pattern in France*.
- [68] European Commission (1997): *Youth in the European Union: From Education to Working Life*. Luxembourg: Office for Official Publications of the European Community.
- [69] European Commission (1997): *Youth in the European Union: From Education to Working Life*. Luxembourg: Office for Official Publications of the European Community.
- [70] K. Roberts (1997): *New Routes into the Labour Market*. In: L. Machacek and K. Roberts: *Youth Unemployment and Self Employment in East-Central Europe*. Institute for Sociology of the Slovak Academy of Science, Bratislava.
- [71] K. Roberts, A. Abibekian, G. Nemiria, L. Tarkhishvili and J. Tholen (1998):

- Traders and Mafiosi. *Journal of Youth Studies*, Vol. 1 (3) p. 261.
- [72] K. Roberts (1997): *Understanding School-to-Work Transitions in Former Communist Countries*. Paper Presented to International Labour Markets Conference on Understanding School to Work Transitions. Aberdeen.
- [73] V. Chuprov and J. Zubok (1995): *Youth and Social Change*. In: Ch. Williams, V. Chuprov & V. Staroverov: *Russian Society in Transition*. Aldershot: Dartmouth.
- [74] D. R. Green (1998): *Taking Steps: Young People and Social Protection in the European Union*. Brussels: Youth Forum.
- [75] D. R. Green (1998): *ibid* p. 11.
- [76] D. R. Green (1998): *ibid*.
- [77] Z Csalog: *Gypsies in the Hungarian Labour Market*. Publisher unknown.
- [78] Council of Europe (1998): *Review of National Youth Policy: the Netherlands*. Den Haag, Ministry of Health, Welfare and Sport.
- [79] European Commission (1997): *Youth in the European Union: From Education to Working Life*. Luxembourg: Office for Official Publications of the European Community.
- [80] European Commission (1997): *Youth in the European Union: From Education to Working Life*. Luxembourg: Office for Official Publications of the European Community.
- [81] International Labour Office (1996): *World Employment 1996/97*. Geneva, International Labour Organisation, p. 115.
- [82] K. Roberts and L. Machacek (1997): *Introduction*. In: L. Machacek and K. Roberts: *Youth Unemployment and Self Employment in East-Central Europe*. Institute for Sociology of the Slovak Academy of Science, Bratislava.
- [83] International Labour Office (1996): *World Employment 1996/97*. Geneva, International Labour Organisation.
- [84] D. R. Green (1998): *ibid*.
- [85] D. R. Green (1998): *ibid*.
- [86] D. R. Green (1998): *ibid*.
- [87] D. R. Green (1998): *ibid* pp. 12.
- [88] International Labour Office (1996): *ibid* p. 127.
- [89] International Labour Office (1996): *ibid*.
- [90] International Labour Office (1996): *ibid* p. 126.
- [91] S. Kovatcheva (1997): *The Young Unemployed and Self Employed and Their Sources of Support in East Central Europe*. In: L. Machacek and K. Roberts: *Youth Unemployment and Self Employment in East-Central Europe*. Institute for Sociology of the Slovak Academy of Science, Bratislava.
- [92] Williamson: *Status zero*.
- [93] European Commission (1997): *Youth in the European Union: From Education to Working Life*. Luxembourg: Office for Official Publications of the European Community.
- [94] Correspondent's Paper (1999): *Youth in Russia: 1996-97*.
- [95] European Commission (1997): *Youth in the European Union: From Education to Working Life*. Luxembourg: Office for Official Publications of the European

- Community.
- [96] European Commission (1997): *Youth in the European Union: From Education to Working Life*. Luxembourg: Office for Official Publications of the European Community.
- [97] Correspondent's Paper (1999): *Youth in Russia: 1996-97*.
- [98] European Commission (1997): *Youth in the European Union: From Education to Working Life*. Luxembourg: Office for Official Publications of the European Community.
- [99] R. MacDnald (1996): *Youth Transitions at the Margins*. Conference Paper. British Youth Research: the new agenda. Glasgow 26-28. January.
- [100] K. Foti (1997): *Setting Up Small Businesses in Hungary through the Eyes of Young Self Employed People*. In: L. Machacek and K. Roberts: *Youth Unemployment and Self Employment in East-Central Europe*. Institute for Sociology of the Slovak Academy of Science, Bratislava.
- [101] K. Foti (1997): *ibid*.
- [102] Correspondent's Paper (1999): *Youth in Russia: 1996-97*.
- [103] K. Foti (1997): *ibid*.
- [104] B. Jung (1997): *Initial Analysis of the Lifestyle of Young Unemployed and Self-Employed in Bulgaria, Hungary, Poland and Slovakia*. In: L. Machacek and K. Roberts: *Youth Unemployment and Self Employment in East-Central Europe*. Institute for Sociology of the Slovak Academy of Science, Bratislava.
- [105] S. Craine (1994): *Beggars can't be choosers*. PhD thesis, University of Salford.
- [106] V. Chuprov and J. Zubok (1995): *Youth and Social Change*. In: Ch. Williams, V. Chuprov & V. Staroverov: *Russian Society in Transition*. Aldershot: Dartmouth.
- [107] European Commission (1997): *Youth in the European Union: From Education to Working Life*. Luxembourg: Office for Official Publications of the European Community.
- [108] European Commission (1997): *Youth in the European Union: From Education to Working Life*. Luxembourg: Office for Official Publications of the European Community.
- [109] European Commission (1997): *Youth in the European Union: From Education to Working Life*. Luxembourg: Office for Official Publications of the European Community.
- [110] C. Partenie and V. Croitoru (1995): *Socio-economic Aspects Regarding Youth Integration in the Romanian Labor Market*. Conference paper, Transitions in Youth, Oostvoorne, The Netherlands, 22-25 September.
- [111] Council of Europe (1998): *European Youth Trends*. Council of Europe, Strasbourg, pp. 17.
- [112] G. Marshall, A. Swift and S. Roberts (1997): *Against the Odds: Social Class and Social Justice in Industrial Societies*. Oxford, Clarendon Press.
- [113] R. Breen and C. Whelan (1993): *'From Ascription to Achievement: Origins, Education and Entry to the Labour Force in the Republic of Ireland during the Twentieth Century'*. *Acta Sociologica*, 36, pp. 3-17.
- [114] S. Craine (1994): *ibid*.

- [115] European Commission (1997): Youth in the European Union: From Education to Working Life. Luxembourg: Office for Official Publications of the European Community.
- [116] J. Bynner and J. Steedman (1995): Difficulties with Basic Skills. The Basic Skills Agency, London.
- [117] International Labour Office (1996): *ibid* p. 115.
- [118] European Commission (1997): Youth in the European Union: From Education to Working Life. Luxembourg: Office for Official Publications of the European Community.
- [119] D. Raffé (1990): The Transition from School to Work: Content, Context and the External Labour Market. In: C. Wallace and M. Cross (eds): Youth in Transition. London, Falmer.
- [120] K. Roberts and C. Fagan (1999): Old and New Routes into the Labour Markets in ex-Communist Countries. Journal of Youth Studies. Vol. 2. pp. 153-170.
- [121] K. Roberts and C. Fagan (1999): *ibid*.
- [122] K. Roberts and C. Fagan (1999): *ibid*.
- [123] K. Roberts and C. Fagan (1999): *ibid* p. 164.
- [124] European Commission (1997): Youth in the European Union: From Education to Working Life. Luxembourg: Office for Official Publications of the European Community.
- [125] European Commission (1997): Youth in the European Union: From Education to Working Life. Luxembourg: Office for Official Publications of the European Community.
- [126] B. Coles (1995): Youth and Social Policy. London, UCL Press.
- [127] J. Veenman, A. Dijkstra and B. Goetzinne (1995): Best Practises: Transition from School to Work for Youth at Risk in the Netherlands. Rotterdam, Institute for Sociological and Economic Research.
- [128] Egyesült Királyság Jelentése.
- [129] Svájci Jelentés.
- [130] Svédországi Jelentés.
- [131] Németországi Jelentés.
- [132] Svájci Jelentés.
- [133] Franciaországi Jelentés.
- [134] Bulgáriai Jelentés.
- [135] Bulgáriai Jelentés.
- [136] Franciaországi és Svájci Jelentés.
- [137] Egyesült Királyság Jelentése.
- [138] Franciaországi Jelentés, 1998.
- [139] Bulgáriai Jelentés.
- [140] Svájci Jelentés.
- [141] Franciaországi Jelentés, 1998.
- [142] Franciaországi Jelentés.
- [143] Máltai Jelentés, 1998.

Kiadta: Belvedere Meridionale
6725 Szeged, Hattyas sor 10.
belvedere@jgytf.u-szeged.hu
www.belvedere.meridionale.hu
Borítóterv: Majzik Andrea
Műszaki szerkesztő: Forró Lajos
Korrektúra: Szél Ildikó, Szuperák Attila
Nyomta: Bába Nyomda, Szeged

A tanulmányban kifejeződő vélemények a szerzők,
és nem szükségszerűen az Európa Tanács hivatalos álláspontját tükrözik.

Az eredeti mű
Vulnerable youth: perspectives on vulnerability in education,
employment and leisure in Europe
European Youth Centre, 30 rue Pierre de Coubertin,
67000 Strasbourg, France